

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**OSMANLI DEVLETİ'NİN SON
DÖNEMİNDE ORTAÖĞRETİM
(1876-1920)**

Sevim CEYLAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
AĞUSTOS- 2012**

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

OSMANLI DEVLETİ’NİN SON DÖNEMİNDE ORTAÖĞRETİM (1876-1920)

DANIŞMAN: Prof. Dr. Ahmet EYİCİL

Sevim CEYLAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
AĞUSTOS – 2012**

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ’NİN SON DÖNEMİNDE
ORTAÖĞRETİM (1876-1920)

Sevim CEYLAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kod No :

Bu tezi .../.../2012 Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından
Oy Birliği / Oy Çokluğu ile Kabul Edilmiştir

Prof. Dr. Ahmet EYİCİL
BAŞKAN

Prof. Dr. Orhan DOĞAN
ÜYE

Prof. Dr. Niyazi CAN
ÜYE

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Doç. Dr. Murat KARABULUT
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, tablo, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE ORTAÖĞRETİM
(1876-1920)

Sevim CEYLAN

Danışman : Prof. Dr. Ahmet EYİCİL

Yıl : 2012, Sayfa:129+7

Jüri : Prof. Dr. Ahmet EYİCİL (Başkan)
: Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Üye)
: Prof. Dr. Niyazi CAN (Üye)

Eğitim tarihi açısından önemli yere sahip olan ortaöğretim kurumlarının Tanzimat dönemi ile temelleri atılmış, II. Abdülhamit döneminde kanunlaştırılarak yayınlıdırılmaya çalışılmıştır. Bu dönemden yeni açılan veya değişiklikler yapılan rüştiye, idadi ve sultani mektepleri ile ülkede modern bir eğitim uygulanmaya çalışılmıştır. Söz konusu okullarda, Müslim ve gayrimüslim ayırt edilmeksizin bütün Osmanlı tebaasına açık olacak ve Batı tarzında eğitim verecek şekilde planlanmıştır. Devlet bu yolla hem eğitimde çağdaşlaşmayı, hem de Osmanlıcılık düşüncesi etrafında azınlık grupların ayrılıkçı düşüncelerini engellemeyi hedeflemiştir. Ortaöğretim kurumları II. Meşrutiyetin ilanı ile bu gelişimlerini sürdürmüş fakat Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı ile bu ilerleyişini durdurmuştur. Bu dönemde rüştiye, idadi ve sultani mekteplerinin eğitim öğretim durumu, müfredat programı, öğrenci ve öğretmen durumları askeri başarısızlıklardan etkilenecek sürekli değişime uğramıştır. Eğitimde çağdaşlaşma neticesinde ortaya çıkan ve gelişen bu kurumlar II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet döneminde geçirdiği değişimlerle Cumhuriyet dönemine örnek teşkil etmiştir.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, II. Abdülhamit, Rüştiye, İdadi, Sultani

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
HISTORY FIELD OF STUDY

ABSTRACT

MA THESIS

**SECONDARY EDUCATION IN THE LAST TIMES OF
OTTOMAN'S
(1876-1920)**

Sevim CEYLAN

Supervisor : Prof. Dr. Ahmet EYİCİL

Year : 2012, Page: 129+7

Jury : Prof. Dr. Ahmet EYİCİL	(Chairperson)
: Prof. Dr. Orhan DOĞAN	(Member)
: Prof. Dr. Niyazi CAN	(Member)

Secondary education institutions, which has an essential role in education history, lay their foundations in the Reforms period and legalized in the age of Abdülhamit the Second and also became widespread. By the use of middle, preparatory and secondary (sultani) schools a modern way of education is attempted to be tried. Such schools are planned to provide education in a Western method to all Ottoman populace no matter what their religions are. The government decided to modernize the education system while inhibiting the separatist ideas of minority. Secondary schools maintained their evolution with the announcement of the second constitutionalism, but this progress is interrupted by the Balkan and First World Wars. Within this period, the state of the middle, preparatory and secondary schools in terms of curriculum, the number of students and teachers are affected by the military failures. These institutions appeared and developed in the age of Abdülhamit the Second and the II. Constitutionalism and constituted an instance for the Republican period.

Keywords: II. Constitutionalism, II. Abdülhamit the Second, middle, preparatory and secondary (sultani) schools

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti, 17. yüzyıldan itibaren değişen dünya karşısında pek çok alanda eksikliklerinin farkına varmıştır. Bu yüzyıldan itibaren eğitim kurumlarının fonksiyonlarını yerine getiremediğini anlamış, çağdaşlaşma yolunda ya yeni eğitim kurumları oluşturmuş ya da var olan kurumlarında değişiklikler yapmıştır.

Askerî, sosyal, kültürel ve hukuki gibi pek çok alanlarda değişimlerin ve yeniliklerin yaşanmasında dönüm noktası olan Tanzimat döneminden Cumhuriyetin kuruluşuna kadar olan dönem eğitim tarihi açısından önemli bir dönemdir. Çünkü Tanzimat Fermanı (1839) ile gerçekleştirilen reformlar eğitim alanında da eksikliklerin kendini göstermesine sebep olmuş ve bu tarihten sonra eğitimi pek çok açıdan değişikliklere ve yeniliklere zorlamıştır. Avrupa'nın ilerlemesi karşısında yenilikler yapmakta geç kalan Osmanlı Devleti, 17. yüzyıldan itibaren yaşadığı askeri başarısızlıkları öncelikle askeri eğitim alanında ıslahatlar yaparak ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Bu amaçla önce askeri, sonra sivil eğitim alanında ıslahatlar yaparak çağdaşlaşma yoluna gitmiştir.

Medrese eğitimine dayanan eski eğitim sisteminin yanında modern eğitim sisteminin gerekliliği anlaşılmış ve 1839'dan itibaren maarif teşkilatında reform hareketlerine girişilmiştir. Padişahın ve dönemin önde gelen devlet adamlarının desteğiyle girişilen bu reform hareketleri öncelikle eğitimin önemli bir kısmı olan ortaöğretim alanında uygulanmaya başlamıştır. Değişen siyasi yapı, yaygınlaşan ıslahat hareketleri, Tanzimat döneminden itibaren ortaöğretimde pek çok değişimlerin ve ilklerin yaşanmasına sebep olmuştur.

II. Abdülhamit döneminde rüştiye, idadi ve sultanilerin eğitimin temel kurumları olduğu anlaşılmış ve bu doğrultuda önemli adımlar atılmıştır. Eğitimde çağdaşlaşma girişimleri neticelerinin alınması açısından önemli olan bu dönemde ortaöğretimde önemli gelişmeler yaşanmış ve ortaöğretim kurumları ülke genelinde yaygınlaştırılmıştır. Bu dönemde ortaöğretim kurumları, yeniliklerin devamı için temel teşkil etmesine rağmen önemi tam olarak kavranılamamış ve bu kurumlar şimdiye kadar yapılan araştırmalarda birkaç cümle ile geçiştirilmiştir. Bu durum bizi bu alan üzerinde çalışmaya sevk etmiştir. Bu doğrultuda ortaöğretim kurumlarının Tanzimat dönemindeki gelişimlerinden kısaca bahsedilmiş, II. Abdülhamit döneminde yaşanan gelişmeler ve değişimler detaylı bir şekilde ele alınarak literatürdeki bu boşluk kapatılmaya çalışılmıştır.

II. Meşrutiyet dönemi askeri ve siyasi alanda başarısızlıkların yaşandığı, içte ve dışta pek çok eleştirilere ve baskılara maruz kalındığı, eğitim alanında karmaşanın ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu dönemde ortaöğretim değiştirilen, birleştirilen veya kaldırılan kurumları ile pek çok değişiklikler yaşanmıştır. Bu araştırma, 1876-1920 eğitim politikalarının ve ortaöğretim kurumlarının ülkenin içinde bulunduğu askeri ve siyasi başarısızlıklardan ne denli etkilendiği ve ihtiyaçlara ne denli cevap verdiğini anlatması açısından önemlidir. Ayrıca bu yenilikler, bir sonraki döneme –Cumhuriyet dönemine- örnek teşkil ettiği gibi günümüz modern eğitim yapısını ve ortaöğretim kurumlarının oluşmasına da temel teşkil etmiştir.

Bir giriş ve üç ana bölümden oluşan bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin son yıllarında sivil ortaöğretim kurumları çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Ortaöğretim kurumlarının öneminin daha iyi anlaşılması için giriş bölümünde maarif teşkilatı ve medrese tarzı eğitim hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Araştırılan dönem içinde kronolojik sırayla ortaöğretim kurumlarının açılış amaçları, eğitim öğretim yönetmeliği, müfredat programları, dış gelişmeler karşısında yaşadığı değişimler, ıslahatların

yeterlilik düzeyi, öğrenci ve öğretmenlerin nitelik ve nicelik durumları, kurumların yaygınlaştırılma çabaları dönemlere ayrılarak belli başlıklar altında anlatılmıştır. Arşiv belgeleri, vakayinameler, makaleler, tezler, gazeteler ve diğer araştırma eserler taranarak hazırlanan bu çalışmada ortaöğretim kurumları, ilk uygulanma yeri olan İstanbul'daki ve daha sonra vilayetlerdeki örnekleri ile anlatılmıştır.

Araştırma, siyasi ve askeri durumun eğitimi ne denli etkilediğini, bu durumun ortaöğretim kurumlarındaki yapılanmaları nasıl yönlendirdiğini, çağdaşlaşma amacıyla yapılan ıslahatların ne kadar başarılı olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Belirtilen tarihler arasında ortaöğretimin hepsi değilse de bir bölümü erişebilen arşiv kaynaklarının ve araştırma eserlerinin el verdiği ölçüde anlatılmıştır. Buna rağmen araştırmanın eksiksiz olduğunu söylemek mümkün değildir.

Araştırma sırasında beni yönlendiren, eksiklerimi tamamlayan danışman hocam Prof. Dr. Ahmet EYİCİL'e teşekkür ederim.

Sevim CEYLAN
AĞOSTOS-2012

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR LİSTESİ	VII
TABLolar LİSTESİ	VIII
1. GİRİŞ	1
1.1. Osmanlı Devleti'nde Eğitim Teşkilatının Oluşumu	2
1.2. Kapsam ve Sınırlılıklar	10
1.3. Problem	11
1.4. Araştırmanın Amacı	11
1.5. Araştırmanın Önemi	11
1.6. Araştırmada Kullanılan Metot ve Teknik	12
2. KONUS İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR	13
3. TANZİMAT DÖNEMİNDE ORTAÖĞRETİM (1839-1876)	16
3.1. Dönemin Genel Eğitim Politikası	16
3.2. Tanzimat Döneminde Ortaöğretim Kurumları	17
3.2.1. Rüştîye Mektepleri	17
3.2.1.1. Rüştîye Mekteplerinin Açılışı ve Gelişimi	17
3.2.1.2. Rüştîye Mekteplerinin Taşrada Yaygınlaştırılması	22
3.2.1.3. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Rüştîye Mekteplerin Durumu	24
3.2.1.4. Kız Rüştîye Mekteplerinin Açılışı	29
3.2.2. İdadi Mektepleri	33
3.2.2.1. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde İdadi Mekteplerin Durumu	34
3.2.2.2. İdadi Mekteplerin Açılışı	35
3.2.3. Sultani Mektepleri	37
3.2.3.1. Mekteb-i Sultani'nin Açılışı ve İlk Yılları	37
3.2.3.2. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde Sultani Mekteplerin Durumu	45
3.2.3.3. Mekteb-i Sultani'de Eğitim- Öğretim	46
4. II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE ORTAÖĞRETİM (1876-1908)	55
4.1. Rüştîye Mektepleri	55
4.1.1. Rüştîye Mekteplerinin Gelişmesi ve Yaygınlaşması	55
4.1.2. Vilayetlerde Bulunan Rüştîye Mekteplerin Durumu	61
4.1.3. Dönemin Kız Rüştîye Mektepleri	66
4.1.4. Rüştîye Mekteplerinde Eğitim-Öğretim	70
4.2. İdadiler	77
4.2.1. İdadi Mekteplerin Gelişmesi ve Yaygınlaşması	77
4.2.2. İdadilerde Eğitim-Öğretim	85
4.3. Sultaniler	92
4.3.1. Mekteb-i Sultani	92
4.3.1.1. Mekteb-i Sultani'nin Etnik Yapısındaki Değişimler	92
4.3.1.2. Eğitim-Öğretim Durumu	93
4.3.1.3. Mükâfat Törenleri	97
4.3.1.4. Yangın Olayı ve Eğitimin Aksaması	98
4.3.2. Vilayet Sultanileri	99
5. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ ORTAÖĞRETİM (1908-1920)	100
5.1 Dönemin Genel Eğitim Durumu	100

5.2. Rüştiye Mekteplerinin Kapatılması.....	101
5.3. İdadi Mekteplerin Durumu.....	102
5.3.1. İdadi Mekteplerinde Islahat.....	102
5.3.2. Müfredat Programı ve Yapılan Değişiklikler.....	103
5.3.3. İnas İdadilerinin Durumu	110
5.4. Sultani Mektepleri.....	111
5.4.1. Öğretimde Yapılan Değişiklikler ve Ders Programları.....	112
5.4.3. Vilayet Sultanileri.....	117
6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	119
KAYNAKÇA.....	122
EKLER.....	126
ÖZ GEÇMİŞ	

KISALTMALAR LİSTESİ

BEO	:Babıâli Evrak Odası
Bkz.	:Bakınız
BOA	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	:Cilt
Çev	:Çeviren
DİA	:Diyanet İşleri İslam Ansiklopedisi
DTCF	:Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi
Ed	:Editör
Gaz	:Gazete
H	:Hicri
Haz	:Hazırlayan
İ. DH	:İrade Dâhiliye
İ. MF	:İradeler/Maarif
İ. MMS	:İradeler/Meclis-i Mahsus
İ. MVL	:İradeler/Meclis-i Vela
İA	:İslam Ansiklopedisi
İTÜ	:İstanbul Teknik Üniversitesi
M	:Madde
MEB	:Milli Eğitim Bakanlığı
MF. MKT	:Maarif/Mektubi Kalemî
ö.	:Ölüm tarihi
s	:Sayfa
S	:Sayı
ss	:Sayfa sayısı
TTK	:Türk Tarih Kurumu
Y. A.HUS	:Yıldız / Hususi Maruzat
Y. EE	:Yıldız/ Esas Evrak
Y. EE. KP	:Yıldız /Esas/ Kamil Paşa
Y. PRK. BSK	:Yıldız/ Perakende/ Başkitabet Dairesi Maruzatı
Yay	:Yayınları

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 3.1. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde Kız ve Erkek Rüştîye Programları	27
Tablo 3.2. 1876'da İstanbul'da Bulunan Rüştîye Mektepleri.....	28
Tablo 3.5. 1869'da Kız Rüştîyelerine Dönüştürülen ve Yeni Açılan Kız Rüştîyeleri....	31
Tablo 3.6. 1874 Yılında İnas Rüştîyelerinin Ders Programı	32
Tablo 3.7. 1874 yılında Darülmuallimat ve İnas Rüştîyelerinde İmtihanları Geçerek Şahadetname Alan Kişi Sayısı.	32
Tablo 3.8. Vilayetlerde Açılan İnas Rüştîyeleri ve Açılış Tarihleri	33
Tablo 3.9. Mekteb-i Sultani'de Uygulanacak Olan Program	50
Tablo 3.10. Not Derecelerini Gösteren Tablo.....	54
Tablo 4.1. 1877-1909 Yılları Arasında İstanbul Rüştîyeleri	56
Tablo 4.2. 1883 Yılında İstanbul'daki Erkek Rüştîyelerinin Durumu	57
Tablo 4.3. İstanbul'daki Resmi Erkek Rüştîyeler	60
Tablo 4.4. İstanbul'daki Özel Erkek Rüştîyeler	61
Tablo 4.5. İstanbul'daki Karma (Muhtelit) Kız-Erkek Özel Rüştîyeler	61
Tablo 4.6. Tanzimat Döneminde Vilayetlerde Açılan Rüştîyeler ve Öğrenci Sayıları .	62
Tablo 4.7. 1881-1888 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Rüştîyelerin Durumu.....	63
Tablo 4.8. II. Abdülhamit Döneminde Vilayetlerde Açılan Rüştîyelerin Sayısı.....	64
Tablo 4.9. Rüştîye Mekteplerinin Vilayet ve Sancaklara Dağılışı (1906-1907)	64
Tablo 4.10. II. Abdülhamit Dönemi Sonunda Rüştîye Mekteplerinin Durumu	65
Tablo 4.11. Tanzimat Döneminde İstanbul'da Açılan Kız Rüştîyeleri ve Öğrenci Sayıları	66
Tablo 4.12. İstanbul'daki Resmi Kız Rüştîyeleri	68
Tablo 4.13. İstanbul'daki Özel Kız Rüştîyeleri	68
Tablo 4.14. Vilayetlerde Açılan Kız Rüştîyeleri ve Açılış Tarihleri	69
Tablo 4.15. Şam Rüştîyelerinde Uygulanan Ders Programları	71
Tablo 4.16. 1892 Yılı İnas Rüştîyelerinin Haftalık Ders Dağılım Çizelgesi.....	72
Tablo 4.17. 1892 Yılı Erkek Rüştîyelerinin Haftalık Ders Dağılım Çizelgesi	73
Tablo 4.18. 1894 Yılı Merkez Rüştîyelerinin Rüştîye Kısımına Ait Müfredat Programı	73
Tablo 4.19. 1895 Yılı Girit Vilayeti İnas Rüştîyesi Ders Programı	74
Tablo 4.20. 1904 Yılı Rüştîye Mektebi Ders Programı	75
Tablo 4.21. Vilayet Maarif Gelirlerinin Miktarı.....	76
Tablo 4.22. 1898-1899 yılında Osmanlı Vilayetlerindeki İdadi Mektepleri ve Öğrenci	81
Tablo 4.23. Yedi Yıllık Vilayet Leyli İdadileri	81
Tablo 4.24. Beş Yıllık Vilayet Nehari İdadileri.....	82
Tablo 4.25. Resmi İdadiler	84

Tablo 4.26. Müstakil Sancaklardaki İdadiler	84
Tablo 4.27. Hususi İdadiler.....	84
Tablo 4.28. Askeri İdadiler	85
Tablo 4.29. Yedi Yıllık Leyli İdadilerin Haftalık Ders Programları	87
Tablo 4.30. Beş Yıllık Sancak Nehari İdadilerin Haftalık Ders Programları	88
Tablo 4.31. 1902 Yılında İdadi Mekteplerinde Okutulan Dersler	89
Tablo 4.32. Mekteb-i Sultani'nin Öğrenci Sayısı	94
Tablo 5.1. 1913 İptidai Mekteplerinin Ders Cetveli	102
Tablo 5.2. Beş Senelik idadilere Mahsus Cetvel	104
Tablo 5.3. Yedi Senelik İdadilere Mahsus Cetvel	105
Tablo 5.4. 1913 Yılında İdadilerin Zirai Kısımına Ait Ders Cetveli	108
Tablo 5.5. 1913 Yılında İdadilerin Sanayi Kısımına Ait Ders Cetveli	108
Tablo 5.6. 1913 Yılında İdadilerin Ticari Kısımına Ait Ders Cetveli	109
Tablo 5.7. 1329 (1911) Yılında Mekteb-i Sultani'nin Sınıf-ı İpdiaiyye Ders Tevzi Cetveli	113
Tablo 5.9. 1911 Yılında Mekatib-i Sultani'nin Sınıf-ı Taliye Devre-i Sani Ders Tevzi Cetveli	114
Tablo 5.10. 1919'da Devre-i Evvel'de Sultani Ders Müfredatı	115
Tablo 5.11. İnas Sultanilerinde Ders Müfredatı	116

1. GİRİŞ

Bir milletin ilerlemesinde olduğu gibi gerilemesinde de önemli rol oynayan eğitim, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren medreseler aracılığıyla verilmiştir. Eğitim işlerine oldukça önem veren Osmanlı Devleti, açtığı medreseler aracılığı ile dönemin bilginlerini burada toplamış ve bu bilginlerin ilmi çalışmalar yapmalarını sağlamıştır. İlköğretimden başlayarak yükseköğretime kadar eğitim veren ve 19. yüzyılın başlarına kadar başlıca eğitim-öğretim kurumu olarak devam eden medreseler, merkezin büyüklüğüne ve vakıfların gelir durumuna göre çeşitlilik göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nde sayıları gittikçe artan medreseler dışında diğer bir eğitim öğretim kurumu Enderun Mektebi'dir. En önemli resmi eğitim kurumu özelliğini taşıyan Enderun, mülki ve askeri idarecilerin yetiştirildiği bir mektep olup merkez ve taşra bürokrasisine gerekli insan gücünü sağlamak amacıyla kurulmuştur (İpşirli, 1995: 185-186). Bu mektepte başarılı olanlar sarayda çeşitli memuriyetlerde bulunmuş ve en büyük makamlara kadar yükselebilmıştır. Osmanlı Devleti'nin klasik dönemdeki eğitim kurumlarından bir diğeri ise mekteb-i sıbyan, darü's-sıbyan, muallimhane ve mektebhane, darü'l-ilm, darü't-talim, mahalle mektebi olarak da bilinen Sıbyan Mektepleri'dir. Sıbyan Mektepleri aynı medreseler gibi temeli din ve ahlakın öğretilmesine dayanan geleneksel eğitim kurumlarından biridir.

Belli bir yönetmeliği ve programı olmayan, dini eğitimi ağır basan medreselerin ve sıbyan mekteplerinin yönetimi vakıflarca sağlanmaktaydı (Yolalıcı, 1999: 286). 17. yüzyıldan itibaren devletin siyasi ve ekonomik düzeninin bozulmaya başlamasıyla önce vakıf sistemi sonra da ona bağlı eğitim sistemi çökmeye başlamıştı. Devletin gücünün zayıflamaya başladığı bu dönemde vakıflar esas görevlerini yerine getirememiş, vakfa bağlı olan medreseler ve sıbyan mekteplerinin çoğu birer ilim yuvası olmaktan çıkmıştı (Kodaman, 1999: 10). Medresede eğitim veren müderrisler artık medrese ile ilişkilerini azaltıp siyasete dahil olmaya başlamışlardı. Bu durum ise eğitimcilerin ilim ile ilgilenememelerine, medreseyi geliştirememelerine ve iyi öğrenciler yetiştirememelerine neden olmuştur. Ayrıca bu eğitim kurumları, bilim ve teknoloji bakımından ileri olan Batı'ya örnek almak, ilmi araştırmaları takip etmek yerine din ve ahlak esaslı konular üzerinde durmuş ve kendilerini geliştirememişlerdir. Bu durum ülkede özgür düşünme ortamını engellemiş, her yönüyle kapalı bir neslin yetişmesine neden olmuştur (Akyüz, 1999: 67). Sıbyan mekteplerinde de durum farklı değildi. Asıl amacını aşan sıbyan mekteplerinde ezberciliğe dayalı bir eğitim yürütülmüş, fen bilimlerine yeterince önem verilmemiş, mektepler çağa uygun olarak kendilerini geliştirememiştir (Akyüz, 1999: 68). Batılı devletlerin başta eğitim öğretim olmak üzere pek çok alanda önemli gelişmeler kaydettiği bir dönemde bu gelişmelerden habersiz olan medreseler ve sıbyan mektepleri gelişme kaydememiştir. Tüm bunlar bize Osmanlı Devleti'nde önemli bir konumda olan eğitim müesseselerinin artık ihtiyaçlara cevap veremediğini göstermektedir.

Batı karşısında yaşanan bu gerilikler sadece eğitim alanında değil siyasi ve askeri alanlarda da kendini belli ettiriyordu. Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başlaması ile ihtiyaçlara cevap veremeyen kurumlarda artık birtakım ıslahatlar yapma vakti gelmişti. Devlet adamları, batıdaki gelişmeler takip edilmedikçe, ordu Batı'nın yeni savaş teknikleri ile donatılmadıkça ilerlemenin hatta ayakta durmanın imkânsız olacağını anlamışlardı (Koçer, 1992: 22). Nihayetinde bazı alanlarda birtakım ıslahatlar yapmayı uygun görmüşlerdi. Ancak Batı'nın üstünlüğünü kabul ederek ıslahat hareketlerine girişen devlet adamları, ıslahatların öncelikle hangi alanlarda yapılacağı konusunda bir plan ve programa sahip değillerdi (Kodaman, 1989: 455). Devlet

adamları askeri alanda yenilgilerin artması sonucunda Osmanlı ordularının Avrupa orduları karşısındaki yenilgilerini çözmek için diğer alanlardaki başarısızlıkları geri plana iterek özellikle askeri alanda ıslahatlar yapmaya yoğunlaşmışlardır. Avrupa devletlerinin üstünlüğünü özellikle askeri alanlarda gören ve bunu gidermek için askeri müesseselerin teknik ve eğitime önem veren devlet adamları, askeri alandaki başarıların diğer alanlardaki başarısızlıkları da önleyeceğini düşünmüşlerdir.

Osmanlı Devleti, askeri teknik ve donanım alanlarında ıslahatlara giriştikten sonra ihtiyaçlara cevap veremeyen, eskiyen eğitim kurumlarında da ıslahatın gerekliliğini hissetmiş ve Tanzimat öncesinde bu kurumları değiştirme, geliştirme çabası içerisine girmiştir. Sıbyan mekteplerin ve medreselerin yanında Batı usullere göre eğitim-öğretim uygulanmak istenmiş ve 18. yüzyıldan itibaren eğitimde eksiklikler aranıp yeni okullar kurulmaya başlanmıştır. Fakat Osmanlı eğitimde gördüğü bu eksiklikleri yine askeri alanlarda arayıp, yeni okulları askeri alanlarda açmaya başlamıştır. Önce Askeri Mühendislikler (1773'te Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, 1796'da Mühendishane-i Berri Hümayun) ardından Askeri Tıbbiye ve Harbiye (1827'de Mekteb-i Tıbbiye, 1834'te Mekteb-i Harbiye)'nin (Kodaman, 1989: 456) açılmasından sonra yine askeri nitelikli rüştiye düzeyinde okullar açılmıştır (Alkan, 2008: 9). Fakat görüldüğü gibi bütün bu yapılan ıslahatlar toplumun geneline hitap etmeyerek sadece askeri kesimi ilgilendirmiştir. Bundan dolayı da istenilen başarı sağlanamamıştır. Devletin birçok kurumunun ıslahata ihtiyacı varken sadece askeri başarısızlıkları görüp askeri alanda ıslahat yapmak devleti içine düştüğü durumdan kurtaramamıştır. Birbirini tamamlayıcı nitelikte olmayan, bağımsız şekilde yapılan bu ıslahatlar, maarif alanında yaşanan geriliğe de çözüm olmamıştır.

1876-1920 yılları arasında ortaöğretim kurumlarının yapısını ve yürütülen eğitim politikalarını daha iyi anlayabilmemiz için 1876'dan önce eğitim ile ilgili yapılan yeniliklerin bilinmesi gerekmektedir. Ortaöğretim kurumlarını ortaya çıkaran faktörleri, gerekliliğini daha iyi kavramamız için Osmanlı maarif teşkilatının kuruluşu, gelişimi ve yapısını öğrenilmesi gerekmektedir. İşte bundan dolayı çalışmanın esas konusunu oluşturan, ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümde ayrıntılı bir şekilde anlatılacak rüştiye, idadi ve sultanilerin daha iyi anlaşılması için maarif teşkilatının yapısını ve maarifte yapılan ıslahatları araştırmanın giriş bölümünde verilmesi uygun görülmüştür. Maarif teşkilatının yapısı dışında II. Mahmut dönemi, Tanzimat dönemi, II. Abdülhamit dönemi, II Meşrutiyet döneminde eğitim alanında yapılan yenilikler, eğitim politikaları ve modernleşme çabaları hakkında da kısa bilgiler verilecektir.

1.1. Osmanlı Devleti'nde Eğitim Teşkilatının Oluşumu

Eğitim ile ilgili ıslahatlar konusunda önemli adımlar atılan II. Mahmut döneminde sadece askeri okullarda değil sivil eğitim alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemin devlet adamları batıdaki teknik ve ilmin ülkeye ancak eğitim yoluyla gireceğine inanmışlardı. Böylece II. Mahmut döneminde eğitim ve öğretim alanında ıslahatlara başlanmış ve 1824'ten itibaren bütün halka şamil bir genel ilköğretim uygulaması ile maarife el atılmıştı (M. Cevad, 1338: 10). İlköğretim zorunlu hale getirilmesine rağmen burada öğretilecek bilginin medreselerde verilen bilgiden farklı olmadığı görülmüş ve ilköğretimin mecburiyeti yalnız İstanbul'da uygulanmıştır (Kartal, 2007: 159).

II Mahmut döneminde Osmanlı Devleti'ni hukuksal açıdan düzene sokma adına 1834'te Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye¹ açılmış (Koçer, 1992: 40) böylece hükümet

¹ Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Seyitdanlıoğlu, 1999: 5-14)

merkezinde daimi ve devamlı bir danışma kurulu oluşturulmuştu. Bu dönemde asıl önemli olan yenilik maarif işleri ile ilgilenen ve 1838 yılında kurulan Meclis-i Umur-u Nafia (Faydalı İşler Meclisi) adlı planlama kuruludur (Unat, 1964: 18). Maarif problemleriyle ilk defa ciddi anlamda ilgilenen bu meclis, eğitimde medrese dışında maarif işleriyle uğraşan bir kurum olduğu için önemlidir. Ayrıca açılan bu meclisin uygulamasının ulema sınıfına değil de yeni bir sisteme verilmiş olması çağdaşlaşma yolunda önemli bir adımdır.

Batı eğitim sistemini örnek alarak ilerleyen, yabancı dile önem veren yüksek askeri okullara öğrenci hazırlamak için ortaöğretim kuruluşlarına önemli derecede ihtiyaç vardı. Gerek bu okullara öğrenci hazırlamak, gerekse iyi memur yetiştirmek için padişah tarafından rüştiye okullarının² açılmasına karar verilmişti. Böylece Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'nin sunduğu bir istek üzerine padişah tarafından çıkarılan Hattı Hümayun ile sıbyan mekteplerinin üzerinde rüştiye okullarının açılması kararlaştırılmıştı. (Koçer, 1992: 40-42) 1838'te "Mekatib-i Rüştiye Nezareti" kurumlu (Ergin, 1940: 322), böylece ortaöğretim kurumunun ilk basamağını oluşturan rüştiyelerin oluşturulmasına ilk adım atılmıştı (Ergin, 1940: 322). II. Mahmut ulemadan İmamzade Esat Efendi'yi Mekatib-i Rüştiye Nazırlığına tayin etmiş, başkâtipliğe de Mehmet Latif Efendi'yi atamıştı (M. Cevad, 1338: 14). Bu okullarda okuyan öğrencilere sıbyan okullarında olduğu gibi eğitim verilmeyecek ve öğrencilere Evkaf Nezareti tarafından maaş bağlanacaktı. Ayrıca devlet memuru olacaklara bu mekteplerden mezun olmaları koşulu getirilmişti (Koçer, 1992: 43). Medrese anlayışından farklı olarak ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde düzenlenmiş bir eğitim sistemi oluşturmak isteyenlerin çabalarıyla kurulan Mekatib-i Rüştiye Nezareti, Evkaf Nezareti'nin bünyesi içerisinde kurulmuş bir müdürlük olsa da modern eğitim teşkilatının ilk basamağı olarak görülmektedir (Kodaman, 1999: 6-7). Yeni açılmış ve açılacak olan orta dereceli okul işlerini idare etmekle görevlendirilen İmamzade Esat Efendi bu göreve geldikten bir süre sonra yapmak istediklerini ve eğitim öğretime verdiği önemi dile getiren bir layiha kaleme almıştı. Açmayı düşündüğü rüştiye mektepleri için talimatname niteliğinde görülen bu layihada ilim ve maariife itibar etmek gerektiği üzerinde durulmuştu.³

Mekatib-i Rüştiye Nezareti'nin yüksek okullara öğrenci yetiştirecek rüştiye okullarına bu kadar önem vermesine rağmen Hattı Hümayunda adı geçen, rüştiye mektepleri 1847 yılına kadar açılmamıştı (Alkan, 2008: 25). Fakat rüştiye seviyesinde Mekteb-i Maarif-i Adli adında başka bir okul açılmıştı. Daha sonra Mekteb-i Adliye ve Ulum-u Edebiye şubelerine ayrılarak kurulan bu okullar tam anlamıyla rüştiye okullarına karşılık gelmese de ortaöğretim basamağının ilk örneğini oluşturmuştur (Nafi Kansu, 1931: 3). Sıbyan mekteplerinin üzerinde olan bu rüştiye düzeyindeki okulların amacı sivil halka daha iyi okuma yazma öğretmek, o zamana kadar çıraklık yolu ile yetişen memurların bir eğitim öğretim basamağından geçmesini sağlayarak memur seviyesini yükseltmek, devlete daha kaliteli memur kazandırmaktı (Ergin, 1940: 324-333). Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-u Edebiyye' den yetişen öğrencilerin sonraları devletin önemli yerlerinde memur olmaları, halkın da hoşuna gitmişti. Halk arasında bu okullara karşı büyük bir ilgi başlamış ve bu ilginin artmasıyla rüştiye okullarına müracaatlarda çoğalmıştır.

² Çocuklar rüşte gelinceye kadar bu mekteplerde okuyacakları ancak buradan çıktıktan sonra rüştlere erişeceğinden dolayı II. Mahmut tarafından bu okulların adının rüştiye olması irade etmiştir (Ergin, 1940: 323).

³ Layiha metni için bkz. Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilatı ve İcraatı (M. Cevad, 1338: 16-17)

Mekatib-i Rüştîye Nezareti ile Osmanlı devlet adamları orta öğretimi kısmen şeyhülislamlığın tesirinden kurtararak, medreselerin yetkisi dışında kalmasını sağlamışlardır. Böylece hem modern eğitimin temellerini atmaya çalışmışlar diğer taraftan da şeyhülislamlığı memnun edecek şekilde din eğitimi ıslaha gayret etmişlerdir (Kodaman, 1999: 7). Bu durum ise geleneksel Osmanlı eğitim sisteminde önemli kırılmalar meydana getirmiş, maarif alanında eski-yeni gibi ikiliklerin yaşanmasına sebep olmuştur.

II. Mahmut döneminde yapılan maarif alanındaki ıslahatlardan medreseler nasibini alamamıştır. O dönemde bile medreselerden mezun olup okuma yazma bilmeyen kişiler vardı bu da medreselerin nasıl bir durumda olduğunu açık bir şekilde göstermekteydi (Çadırcı, 1982: 34). Ayrıca modern tarzda okulların açılması ve yaygınlaştırılması ile medreseler artık burada okuyan öğrencilere gelecek vaat etmiyor, herhangi bir ayrıcalık tanımıyordu. Batı tarzında açılan okullar, medreselere oranla daha ayrıcalıklı olmasından dolayı halk, çocuklarının bu okullarda eğitim almasını istiyordu (Sarıkaya, 1997: 75-76).

Başta askeri olmak üzere eğitim, din ve hukuk alanında yenilikler yapma mecburiyeti doğmuş olan II Mahmut dönemi, Tanzimat dönemindeki gelişmelerin ilk basamağı olmuştur. Fakat bu dönemde yeni kurumların kurulması, okulların açılması gibi modern eğitimin temelleri atılarak pek çok gelişmeler yaşandı ise de bu tam olarak padişah II. Mahmut'un arzu ettiği gibi bir gelişim değildi. Çünkü açılan kurumların amaçlarında gördüğümüz gibi II. Mahmut, daha fazla okul açmak, daha iyi kurumlar kurarak başarısızlıkları tamamen çözmek istemişti. Oysa onun yaptığı ıslahat teşebbüsleri problemleri tamamen çözmek yerine sadece kendinden sonra yapılacak ıslahatlara başlangıç olmuştur.

Tanzimat döneminde eğitim alanında yapılan yeniliklerden kısaca bahsedecek olursak, 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda can, namus, mal emniyeti, vergi, eşitlik gibi kavramlara önem verilmiş eğitimde yenileşmeye hiç yer verilmemiştir. Fakat buna rağmen fermanla başlayan Tanzimat-ı Hayriye dönemi, Türkiye'de eğitimin çağdaş bir çizgide yol almasını sağlamıştır (Kodaman, 1999: 8).

Tanzimat'a gelinceye kadar eğitim işlerine Meclis-i Umur-ı Nafia ve Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye gibi kuruluşlar bakmıştır. Tanzimatın ilk yıllarında da devam eden bu durum 1846'da Mustafa Reşit Paşa'nın sadrazam olması ile değişmiş ve özellikle maarif alanında reformlara başlanmıştır. Mustafa Reşit Paşa, gerçekleştirmeyi düşündüğü reformların temelinde batı eğitimi almış gençleri görmüş, çağdaş eğitim sisteminin kurulmasını tarihi bir zaruret olduğu kadar bir hayat meselesi olarak da görmüştür. (Kara, 2007: 168).

Eğitim alanında yeniliklere başlanılmasına rağmen 1838'de açılan Mekteb-i Maarif-i Adliye ile Mektebi Ulum-u Edebiyye öylece devam etmiş ve 1846 yılına kadar başka hiçbir mektep açılmamıştır (Kodaman, 1999: 10-11). Amaçlanan bu değildi ve istenilen başarı elde edilememiştir. Bunun sebebi muhtemelen mekteplerin o dönemde medreselerden pek de üstün bir eğitim sistemi takip etmemesidir. Bu durumun farkına varan padişah ve devlet adamları 1845'te Babıâli'de toplanarak mektep işleriyle daha esaslı surette uğraşılması gerektiğine, reform yoluyla ilerlemenin şartlarından birinin de maarife önem verilmesi gerektiğine değinmiştir. (Ahmet Lütfi, 1999: 9-10).

1845 yılında maarif meselesiyle meşgul olacak bir Meclis-i Maarif-i Muvakkat (Geçici) teşkil edilmiştir. Bu kuruma Avrupa'da öğrenim görmüş, batı dil ve kültürüne sahip, açık fikirli bir adam olan Melekzade Paşa Abdülkadir Bey başkanlık yapmıştır (Ahmet Lütfi, 1999: 1191). Mekatib-i Rüştîye Nezareti'nin maarif alanında istenilen başarıyı gösterememesi üzerine kurulan bu mecliste; eğitimde ilk, orta ve yüksek

kademeleri uygulama, ilköğretimi verecek olan sıbyan okullarını ıslah etme, ortaöğretimi sağlayacak rüştiye okullarını daha fazla geliştirme, yüksek okul olarak da darülfünunu açma kararı alınmıştı. Merkezi maarif teşkilatına ihtiyaç olduğu, okulların eğitim problemleri ile daimi surette ilgilenecek olan Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin kurup bir an önce faaliyet geçirmek gibi yeni birtakım kararlar da alınmıştı (M. Cevad, 2002: 19-21). Böylece eğitimde bir teşkilat meydana getirilerek bu teşkilatı yönetecek sürekli bir maarif meclisi kurulması amaçlanmıştı. Bu meclis üyeleri içerisinde batı eğitimi almış, batı kültürüne sahip, kişilerin bulunması, Şeyhülislamla bağlı olmaması, Osmanlı maarifini geleneksel eğitim sisteminden biraz daha uzaklaştırmış, çağdaş eğitim sistemine doğru yöneltmişti (Kodaman, 1999: 11).

Geçici meclisin aldığı karar üzerine 1846'da istenilen daimi meclis "Meclis-i Maarif-i Umumiye" adıyla açılmıştı (M. Cevad, 1338: 21). Maarif işleriyle doğrudan sorumlu ilk kuruluş olan bu Meclis-i Maarif-i Umumiye ile modern eğitim devletin desteğiyle gelişmeye başlamıştır. Meclis-i Maarif Umumiye, Evkaf Nezareti'nin elinde bulunan okulları medresenin tesirinden kurtarmak ayrı bir yönetime kavuşturmak için kendisine bağlı bir "Mekatib-i Umumiye Nezareti" kurulmasını istemiş ve 1846'da vakanüvis Esat Efendi başkanlığında "Mekatib-i Umumiye Nezareti" teşkil edilmişti (Lütfi Tarihi, 1999: 1238). Bu nezaretin kurulması eğitimin ulemanın yetkisinden uzaklaştırılması açısından önemli bir teşebbüstü. Tüm bu gelişmeleri Cevdet Paşa şöyle anlatır:

Akdemce Maarif-i Umumiye'nin intişarı esbabını mütalaa etmek üzere bir Meclis-i Maarif-i Muvakkat teşkil olun(up) [...] bu meclis-i muvakkatte terbiye-i umumiye üç derece üzerine tertip olundu ki mekatib-i sıbyan ve mekatib-i rüşdiyye ve darülfünun dereceleridir. Bu üç derece için meclis-i mezkur üç layiha-i mufasssala kaleme aldı ve meclisin memuriyeti tamam oldu ve bu layihaların ahkâmını fiile getirmek üzere bervecch-i bala Mekatib-i Umumiye Nezareti ile bir Meclis-i Maarif-i daimi teşkil edildi. Bu meclis-i daimi aled-devam Maarif-i Umumiye'nin tervici esbabını mütalaa ile meşgul olurdu Arif Hikmet Beyefendi Şeyhülislam olup, o dahi maarifin terakkisine himmet eylerdi (Cevdet Paşa, 1986: 329).

Geçici bir meclisle başlayan daimi bir meclis ile önemli bir adım atılan bu teşkilatlanma süreci eğitim sistemine devletin tam olarak hâkim olduğu bir dönem değildir. Fakat eğitimin tek çatı altında toplanılmasında devlet otoritesine bağlı olarak yapılandırılmasında önemli bir teşebbüstür. Buna rağmen pek çok devlet adamı bu teşebbüslerin yanlış olduğunu görmüş, sıbyan mekteplerinin ıslah edilmeden rüştiyelerin açılmasını uygun bulmamışlardır. Örneğin bu girişimleri Cevdet Paşa, maarif meclisi tarafından planlanan hususların sağlıklı şekilde gerçekleştirilmediğini, önce rüştiye mekteplerinin oluşturulmasında mesafe kat edildiğini, oysa plana göre önce sıbyan mekteplerinin ıslah edilmesi ve bunlardan yetişecek çocuklar için rüştiyelerin kurulması gerektiği halde sıbyan mekteplerinin olduğu gibi kaldığını yazmıştır (Cevdet Paşa, 1986: 331).

Tanzimat adamları ise bazı devlet adamlarının fikirlerinin tersine 1838 yılından 1847 yılına kadar bir yenisini eklenemeyen rüştiye okullarına oldukça önem vermiş ve bu tarihte darülfünuna öğrenci yetiştirmek üzere İstanbul'da Hattı Hümayun'da belirtildiği gibi bir rüştiye okulu kurmuşlardır. Sonraki yıllarda Tanzimatçıların bu ortaöğretim kurumunu yaygınlaştırmak için İstanbul'da beş yeni rüştiye ve diğer büyük şehirlerde pek çok rüştiye okulları açmışlardır. Açtıkları bu rüştiye okullarına da sıbyan mektebini bitirenler arasından imtihanla alınmış ve öğretim iki yıl olan bu okulların eğitimi yeni usule göre verilmiştir (Karal, 2007: 172).

Açılan rüştiye okullarının çoğaltılması ve istenilen başarıların yerine getirebilmesi için varolan öğretmen açığının biran önce kapatılması gerekmektedir. Rüştiyelerin öğretmen ihtiyacını karşılamak için 1847 yılında İstanbul’da bir öğretmen okulu kuruldu. Darülmualimin adı verilen bu okulun öğrenim müddeti 3 yıldır. Ayrıca 1850’de lise öğretime paralel olan ve rüştiye okulları ile darülfünun arasında bulunan Darülmâarif adlı bir okul kurulmuş (M. Cevad, 1338: 21-30), 1858’de da İstanbul’da ilk defa bir kız rüştiyesi açılmıştı (Ergin, 1940: 381).

Pek çok bakımdan eksikliklerin belirlendiği ve giderilmeye çalışıldığı bu dönemde gerek kültür gerek eğitim alanındaki muhtelif çalışmaları düzenlemek, gerekli ders kitaplarını telif ve tercüme etmek, sade dil ile eserler yazmak için (M. Cevad, 1338: 34-35; Lewis, 1970: 432). 1851’de Encümen-i Daniş adında bir akademi kurulmuştu. Geçici Maarif Meclisi’nde de kurulması planlanan fakat 1851’de kurulan bu kuruluş, memlekette yeteri kadar müspet ilim anlayışının olmayışı ve encümen üyelerinin birçoğunun ilim işlerine ayıracak vakte sahip olmaması gibi sebeplerden dolayı kendisinden beklenenleri yerine getirememiştir. Tüm bu yenileşme, değişme karşısında tabi ki medreseler tepkisiz kalmamış ve baskısını arttırmışlardır. Fakat bu baskılar yapılmak istenen yenilikleri durdurulamamış, yavaşlatılmıştır (Koçer, 1992: 62).

Geçici Meclis-i Maarif’in aldığı kararlar ile eğitim bir kademe sistemine bağlandı ve pek çok gelişmeler yaşandı ise de istenilen başarı tam olarak sağlanılamamıştır. Çünkü yapılan ıslahatlarda bir düzen mevcut değildi. Sıbyan okulları ıslah edilmeden rüştiye okulları açıldı rüştiye okullarının nizamı belirlenmeden, uygulanmaya kalkılmıştır. Rüştiyeler ile sıbyan mektepleri tamamen farklı olup aralarında bir bağ yoktu. Sıbyan mektebi Evkaf Nezaretine, rüştiyeler ise Maarif Nezaretine bağlı idi. Ayrıca bunlardan hariç yabancı azınlık okulları da etkili bir şekilde varlığını sürdürüyorlardı. Sıbyan mektepleri medresenin etkisinde varlığını sürdürüyor, gelişemiyor, rüştiyeler ise medreselerin etkisinden kurtularak Batı’ya doğru yönelme, çabasıydı. Bu ikisi arasındaki yani sıbyan ve rüştiye mektepleri arasındaki boşluk görülmeden darülfünun açılmaya çalışıldı. Oysa eğitimde amaçlanan bu değildi. Birbirini tamamlayıcı nitelikte açılan bu okullar birbirinden bağımsız bir şekilde gelişmişlerdir (Koçer, 1992: 82).

Tanzimat Fermanı’nda maarifle ilgili herhangi bir kayıt olmamasına karşılık 1856 yılında yayınlanan Islahat Fermanı’nda maarife yer verilmiştir. Fakat bu ferman Türk toplumuna eğitim ve öğretim konusunda yeni bir şey getirmemiş daha çok gayrimüslim unsurlara kültür bağımsızlığı, okul açma hakkı, hatta fazladan Türk okullarına giriş izni vermiştir.⁴ Islahat Fermanı’nın kendilerine tanınmış olan eğitim öğretim haklarından yararlanan gayrimüslim cemaatler, memleketin her tarafına milli ve dini okullar açmaya koyulmuşlardı. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti eğitimde modernleşme hareketlerini hızlandırma ihtiyacı duymuş, ilk önce merkezi bir maarif teşkilatının kurulması gerektiğinin farkına varmıştır. Memleket çapında yeni okullar açarak, bunların eğitim işlerini yürütmek daha önce var olan Mekatib-i Umumiye Nezareti ile imkânsız olduğu anlaşılmıştı. Bundan dolayı 1857’de “Maarif-i Umumiye Nezareti” kurulması kararlaştırıldı. Nazırlığına da Sami Abdurrahman Paşa getirilmişti (M. Cevad, 1338: 53; Ayas, 1948: 496). Böylece ilk defa hükümet içinde yer alan aynı zamanda bugünkü Milli Eğitim Bakanlığı’nın temeli olan bir kuruluş ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu kurum ile eğitim işlerinin batı usullere göre baştan düzenlenmesi hedeflenmiştir.

⁴ Islahat Fermanı sureti için bkz. Karal, 2007: 176

Batı'nın laik, modern fikirlerinden yararlanarak eğitimi devletin denetimine alarak birleştirici bir eğitim sistemi yaratmaktan yana olan Tanzimatçılar, ülkede uygulamayı düşündükleri reformlar için batı eğitimi almış elemanlara ihtiyaçları olduklarına, yapılacak yeniliklerin eski kadro ile başırlamayacağına inanıyorlardı (Bilim, 1984: 86). Bundan dolayı eğitimin batı kültürüne hakim kişiler tarafından yürütülmesine özen göstermişlerdi. Fakat o dönemde batı eğitim almış kişilerin azlığı ve eski kadronun fazlalığını göz önünde bulundurursak bunun tam anlamıyla sağlanamadığını söyleyebiliriz.

Maarif-i Umumiye Nezareti kurulduktan kısa bir süre sonra daha önce kurulmuş olan Meclis-i Maarif-i Umumiye'ye ilaveten yeni bir danışma ve karar organı olan Meclis-i Muhtelit kurulmuş ve böylece merkez teşkilat daha da genişlemiştir. 1864'te de bu iki meclisin verimsiz olduğu görülmüş ve her ikisi de kaldırılarak yeni bir "Maarif-i Umumiye Heyeti" teşkil edilmişti. Bu heyet Mekatib-i Sıbyan-ı Müslime Komisyonu ve Mekatib-i Rüştîye ve İlmiye Komisyonu'nda oluşmaktadır (Kodaman, 1999: 18). Maarif Nezareti dışında ayrıca ilmi hüviyete sahip bazı kuruluşlar da tesis olunmuştur. Bunlar, Beşiktaş İlmiye Cemiyeti, Encümen-i Danış ve Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye' dir. Bu cemiyetlerin görevi din ve siyasi meseleleri hariç, her türlü ilim ve fenne dair kitap, makale telif ve tercüme etmek halka açık dersler vermektir (Berkes, 2003: 208).

Ayrıca Tanzimat döneminde eskiden devralınan Mühendishane, Harbiye ve Tıbbiye gibi okulların gelişmesi ilerlemiş birçok mezunları Fransa, İngiltere, Avusturya ve Almanya'ya gönderilmiştir (Berkes, 2003: 227). Okul ve sınıf ortamı düzenlenmiştir. Medreseler düzeltilmek istenmiş fakat başarılı olunamayarak bu kurumlar kendi haline bırakılmış, sıbyan mektepleri ıslah edilmeye çalışılmıştır. 1859'da Mekteb-i Mülkiye ve Baytar Mekteb-i, 1870'de modern anlamda ilkokul olan iptidailer açılmıştır. 1873'ten itibaren ise idadiler kurulmaya başlanmıştı (Eren, 1993: 724). İlk kez öğretmen yetiştiren meslek okulları, kızlar için orta dereceli okullar açılmıştır. Arapça ve Farsça yabancı dil olarak ikinci sıraya atılıp, lisan-ı Osmanî adıyla Türkçe ayrıca Fransızca okullara girmiştir (Sakaoğlu, 1989: 30). Devleti felaketten kurtaracak yol olarak görülen bu ıslahatlar (Acun, 1999: 164), sadece bir kısım yönetici aydın, öğretmenler tarafından yapılmış olsa da modern eğitimin ilk adımları atılmıştır.

Eğitimin idari ve teşkilat yönüne daha fazla ağırlık verilen bu dönemde siyasi gelişmelerin sonucu olarak çeşitli din, dil ve kültürlerden oluşan insanları bir arada tutabilmek için Osmanlıcılık ideali ortaya çıkmış ve bu ideali gerçekleştirebilmek için de eğitimden yararlanılmaya çalışılmıştır. Eğitim kurumlarına da yansıyan bu ideoloji doğrultusunda yeni okullar açılmış Müslim ve gayrimüslim kesim Osmanlıcılık fikriyle kaynaştırılmaya çalışılmıştır. Fakat Osmanlıcılık fikrinin birleştirici özeliği temel alınarak oluşturulan karma okullar dışında ıslahat Fermanı ile kendi okullarını kurma hakkı elde eden gayrimüslim cemaatlara ait okullarda vardır. Gayrimüslimlerin yürüttükleri siyasi politika gereği açtıkları okulların sayıları imparatorluk içerisinde hızla artmaya başlamıştır (Ülken, 1994: 1-12). Sonuç olarak bu durum eğitimde birliğin oluşmasını engellediği gibi ikiliklere sebep olmuştur. Azınlıklar ayrılıkçı emellerinden vazgeçmeyerek kurdukları azınlık okulları aile ayrılıkçı faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Akyüz, 1999: 138; Davisson 1987: 1043-44).

Mevcut maarif teşkilatı herhangi bir değişikliğe uğramadan Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin ilanına kadar devam etmiştir. Fakat bu zamana kadar istenilen başarı elde edilemeyince maarifte 1867 yılından itibaren yeniden değişiklik ve yenilik yapma isteği doğmuştur. Avrupa devletleri ise yaşanan askeri başarısızlıkları göstererek yapılması düşünülen ıslahatları kendi çıkarları doğrultusunda gerçekleştirmek için

baskılarını sürdürmeye devam etmiştir. Hatta imparatorluğun ayakta durabilmesi ve Osmanlı'nın yapacağı reformları gerçekleştirmesi konusunda yardım etmek amacıyla Avrupa devletleri, Osmanlı hükümetine ayrı ayrı reform projeleri vermiştir. Osmanlı hükümeti ise bu projelerden birini uygulamak istemiş ve pek çok ülkenin hazırladığı projelerden Fransa'ya ait olanı seçmiştir. 22 Şubat 1867 tarihli Fransa'ya ait projede eğitim alanında şu tavsiyeler verilmiştir:

Müslüman olmayan toplulukları sahip buldukları eğitim müesseselerinin teşvik ve himaye edilmesi, başlıca büyük şehirlerde, Hristiyan çocuklarının da kabul edileceği orta dereceli okulların kurulması, ilköğretimin geliştirilmesi için öğretmen yetiştirilmesi, Müslüman olan veya olmayan öğrenciler için bir üniversite kurulması ve bu üniversitede, tıptan başka tarih, idare ve hukuk derslerinin okutulması ve bu suretle de yeni kanunları uygulayacak memurların yetiştirilmesi....(Karal, 2007: 337)

Buradan da anlaşılacağı gibi Fransa her ne kadar Osmanlı eğitim yapısının düzelmesi için önerilerde bulunmuş ise de azınlık okullarına önem verilmesi konusuna da değinmiş azınlıkların eğitim haklarını savunmuştur. Bu projeyi kendine uygun görüp bir an önce uygulamaya geçen Osmanlı Devleti ise hem kendi maarif sistemini düzenlemeye çalışmış hem de azınlık okullarına ayrıcalık tanımıştır. Sonuç olarak da Osmanlı hem medreselerde verilen eğitime el sürmemiş batıyı örnek alarak maarif sistemini düzenlemeye çalışmış, hem de eğitim konusunda azınlıklara eğitim- öğretim serbestliği getirmiştir. Böylece ülkede yaşanan eski- yeni, medrese-mektep ikiliğe azınlık okulları da eklenerek üçlü bir karışıklılığa yol açılmış ve birleştirici olması istenilen eğitim sisteminin parçalayıcı bir unsur olması kaçınılmaz olmuştur.

1867'den itibaren Fransız kültürü ve etkileri artık Osmanlı topraklarında kendisini açık bir şekilde göstermiştir. Bunun en güzel örneği rüştiyeler ile darülfünun arasına konulması düşünülen sultanilerdir. Bu okullardan ilki 1868'de İstanbul'da kurulan Mekteb-i Sultani (Galatasaray Sultanisi)'dir (Ergin, 1940: 401-402). Tamamen Fransız kültürüyle oluşturulan bu okul her ne kadar diğer vilayetlerde de kurulmak istendiyse de II. Meşrutiyete kadar mümkün olmamıştır. Fransız idarecilerin ve eğitimcilerin hakim olduğu, Fransızcanın ağırlıklı olarak konuşulduğu Galatasaray Sultanisi bizlere Fransa'nın önerdiği projenin Osmanlı'da ne derece benimsendiğini ve uygulandığını göstermektedir.

Maarif tarihimizde yaptığı hizmetler ile önemli bir yer edinen, 1867'den 1871'e kadar Maarif Nazırlığı makamında bulunan Saffet Paşa, eğitimde yaşanan kargaşalığı ortadan kaldırmak, eğitime bir düzen getirmek istemiştir. İlk olarak da Fransa'nın tavsiye ettiği maarif sistemini örnek alarak düzenlenmiş olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesini hazırlamıştır. Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın hazırladığı bu nizamname 1 Eylül 1869 tarihinde "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi" adı altında yayımlanmıştır (M. Cevad, 1338: 87; Unat, 1964: 23). Bu nizamname ile maarif idare teşkilatı ve vazifeleri kanuni bir hükme bağlanmış, parçalar şeklinde olan maarif sisteminin bütünlüğü sağlamış, eğitim öğretim medrese etkisinden uzaklaştırılarak ve tam bir devlet işi olarak ele alınmıştır. Ayrıca eğitim kademelere ayrılmış, eğitim ve öğretim usulleri düzenlenmiş, öğrencilerin ve öğretmenlerin bilgilerinin artırılması için tedbirler alınmış ve teşvik edici kurallar konmuştur.

Maarif Umumiye Nizamnamesi, Türk maarifini sistemleştirme ve kanunlaştırma girişiminin ilk örneğidir. Bu sistemleştirme ve kanunlaştırma geleneksel eğitim alanında değil, modern eğitim alanında yani medreselerde değil mekteplerde olmuştur. Eğitim plan ve programları devlet tarafından yazılı olarak tespit edilmiş, eğitimde ikilik tescil edilerek medrese ve modern eğitim sahaları birbirinden tamamen ayrılmıştır (Kodaman,

1978: 467). Ayrıca 1869'daki bu nizamname ile Osmanlı topraklarındaki genel okullarda eğitim sıbyan, rüştiye, idadiye, sultaniye ve âliye olarak beş basamak halinde aşamalandırılmıştır. (Unat, 1964: 96; Alkan, 2008: 26)

II. Abdülhamit döneminde eğitim alanında yapılan ıslahatlara baktığımız da ise, var olan maarif teşkilatı sürdürülerek hem Tanzimat döneminde açılan okulların programları, müfredatları, öğretim kadrosu, binaları ıslah edilmiş hem de batı tarzında birçok yeni okul açılmıştır. Programlara sosyal, siyasal muhtevalı bazı dersler konulmuştur. Dönemin başında Meşrutiyetin ilanı ile ortaya çıkan hürriyetçilik okullara da yansımış, toplumda eğitim konularına olan ilgi artmış, kızların eğitimi konusunda daha verimli çalışmalar yapılmıştır. Dönemin sonlarına doğru sıbyan mekteplerinin çoğu kapatılmış, medreselerin ıslahı konusunda kararlar alınmıştır.

Ortaöğretimin ilk basamağı olan rüştiyelere daha fazla önem verilen bu dönemde rüştiyeler vilayetlere kadar yaygınlaştırılarak sayıları hayli arttırılmıştır. Ortaöğretimin ikinci basamağı olan, rüştiyelerin üzerinde bulunan idadiler ilk defa bu dönemde 1873'de memur ve yeni okullara öğrenci yetiştirmek amacıyla kurulmuştur (Unat, 1964: 45). Ders müfredatı, öğretim kadrosu belirlenerek rüştiye ve sultani arasındaki eğitim boşluğunu tamamlayacak olan bu idadiler, vilayetlere kadar yaygınlaştırmaya çalışılmıştır. İstanbul'da kurulan ve ilk lise olan Mekteb-i Sultani (Galatasaray Sultanisi) örnek alınarak orta öğretim basamağının üst sınıflarını teşkil etmek üzere daha fazla sultani kurulmak istenmiş ve vilayet merkezlerinde de açılması düşünülmüştür (Unat, 1964: 47).

II. Abdülhamit döneminde öğretmenliğin meslekleşmesine ilişkin kâğıt üzerinde de olsa bazı önemli hukuki düzenlemelere başlanmıştır. (Akyüz, 1989: 250). Yine bu dönemde eğitim ve öğretim merkezietçi bir yapıya kavuşmuş, eğitim müesseseleri arasında dengeye dayanan bir siyaset izlenmiştir. Modern eğitim bu dönemde yerleştiğinden devlet, eğitim ile ilgili işlere daha çok ağırlık vermiştir. Ayrıca devletin en uzak köşelerine kadar merkezi otoritenin disiplinini götürmek, kurumlaşmayı yaygınlaştırmak düşüncesi egemen olmuştur. Fakat bu dönemde eğitim alanında pek çok yenilik yapılmasına, rüştiye, idadi ve sultanilere ilaveten pek çok sanat ve meslek okulları açılmasına rağmen nitelik bakımından önemli gelişmeler kaydedilmemiştir. Pek çok yerde açılan bu ortaöğretim kurumlarında öğretmenler, programlar, yeni düşünceler ve bilimsel gelişmeler engellenmeye çalışılmıştır. Kısacası eğitimin pek çok anlamda modernleştiği bu dönemde eğitimde daha çok niceliğe önem verilmiş nitelik ikinci planda kalmıştır (Koçer, 1992: 164).

Çalışmada II. Abdülhamit döneminden sonra dördüncü bölümde anlatılan II. Meşrutiyet dönemi ise eğitim açısından bocalama dönemidir (Ergin, 1992: 1053). Emrullah Efendi'nin girişimleriyle önemli gelişmeler yaşandığı bu dönemde eğitimde denetim sistemi kurulmaya çalışılmıştır. Devletin resmi okullarında artık milli bir eğitim verilmesi çalışmaları başlamıştı. Öğretim dilinden ders kitaplarına, öğretmen yetiştirmeden teftişe kadar yeni Türk eğitiminin temelleri bu dönemde atılmaya başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı eğitiminin en çok ve en esaslı değişmeye uğrayan kademesi ise ortaöğretim idi. 1908 sonrası İttihat ve Terakki ile birlikte gelen siyasi ve idari faaliyetler eğitim sistemimi de tesiri altına almış diğer bütün mekteplerde olduğu gibi ortaöğretimde de ıslahat çalışmalarına başlanmıştır. Önce sultani talimatnamesi hazırlanmıştır. Bu talimatname ile mektebin her türlü idari işleri bir sisteme bağlanmıştır. Özellikle idadi ve Galatasaray Sultanisi'nin hâkim olduğu bu dönemde lise olarak adlandırılan bir kurum ortaya çıkmıştır. (Kodaman, 1999: 79-81)

II. Meşrutiyet döneminde eğitim hem modern olma hem de milli bir kimlik kazanma çalışmalarını sürdürürken gruplar arasındaki ayrılıkların da genişlemesine

neden olmuştur. Batılı eğitim görenlerle geleneksel medrese eğitimi görenler arasındaki çatlak büyümüştür. Balkan ve I. Dünya Savaşları ve bunların yol açtığı felaketler II Meşrutiyet dönemi eğitimin gelişmesini önleyici nedenler arasında yer almıştır. (Akyüz, 1989: 862-863).

Sonuç olarak Tanzimat döneminden beri temelleri atılan bütün bu gelişmelerin birçoğu kâğıt üzerinde kalmış, planlamadan öteye geçilememiş olsa da bu dönem ile gelen yenilikler Osmanlı'da önemli gelişmeler yaratarak kendinden sonra gelen dönemler için bir hazırlık dönemi görevini üstlenmiş ve küçümsenemeyecek gelişmeler başlatmıştır. Bu dönemden sonraki II. Abdülhamit devri ve II. Meşrutiyet dönemi ise yeni planlama ve organizasyonlarla daha önceki teşebbüslerin, uygulama ve neticelendirme safhası olması bakımından önem taşımıştır. (Kodaman, 1978: 458) Ayrıca II. Abdülhamit ve Meşrutiyet devirlerindeki yenilikler Cumhuriyet devri eğitimine önemli katkılarda bulunmuştur.

1.2. Kapsam ve Sınırlılıklar

Çalışmanın giriş bölümünde, klasik dönemde Osmanlı eğitim kurumları, yapılan yeniliklerle düzeltilmeye çalışılan maarif teşkilatı hakkında bilgi verilmiştir. Osmanlı maarif sistemindeki eğitim politikalarını ve bu politikaların ortaöğretim kurumlarına katkıları incelenmiştir. Ayrıca ortaöğretim alanında yapılan yeniliklerin daha iyi kavranabilmesi için Osmanlı'nın eğitim alanında yaptığı yeniliklere de kısaca değinilmiştir.

Araştırmanın üçüncü bölümünü Tanzimat Döneminde Ortaöğretim oluşturmaktadır. Ortaöğretim kurumlarının temelleri özellikle bu dönemde atılmaya çalışılmış diğer dönemlerde ise yapılan ıslahatlarla genişletilmiş ve yaygınlaştırılmıştır. 1876–1920 yıllarındaki ortaöğretim kurumlarını daha iyi anlayabilmemiz için bu kurumların kuruluşlarının, kurulduklarında yürüttükleri eğitim öğretim sisteminin anlatıldığı Tanzimat dönemi giriş bölümünde verilmiştir.

1876–1908 yılları arasında yani II. Abdülhamit döneminde ortaöğretim dördüncü bölümde anlatılmıştır. Rüstiye, idadi ve sultanilerin sayılarının hayli arttırıldığı ortaöğretim kurumlarının tüm ülkede yaygınlaştırılmasının hedeflendiği bu dönemde ortaöğretim kurumlarında yapılan yenilikler, yürütülen politikalar, müfredat programları, eğitim teknikleri vb. konular araştırma eserler ve arşiv kaynaklar esas alınarak hazırlanmıştır. Ayrıca bu dönemde, önceki dönem olan Tanzimat döneminde kurulan ortaöğretim kurumları ile aralarındaki farklılıklar, yapılan ıslahatların sonuçları ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

Araştırmanın beşinci ve son bölümünde 1908–1920 yılları arasında ortaöğretim anlatılmıştır. II. Meşrutiyet dönemi olarak adlandırılan bu dönemde, kendinden önceki dönemlerde atılan adımlar, yaşanan tecrübeler dikkate alınarak oluşturulan ortaöğretim kurumları daha fazla yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Öğrenim süreleri ve ders müfredatları alanında ıslahatlar yapılmaya devam edilmiştir. Ayrıca ortaöğretim kurumlarının ve bu kurumlarda verilen eğitimin siyasi sebeplerden dolayı geçirdiği değişim de ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Kendinden sonraki dönemlere örnek olan bu dönem, ortaöğretimin Osmanlı'daki son durumunu göstermesi açısından önemlidir.

1.3. Problem

Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı ile birlikte dağınık halde olan eğitimi birleştirmeye ve bir bütünlük sağlanmaya çalışmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin temel eğitim kurumu olan medreselerin yanında mektepler ortaya çıkmaya başlamış, ortaöğretimin temelleri atılmıştır. II. Abdülhamit dönemi ve II. Meşrutiyet döneminde ortaöğretim kurumları olarak açılan rüştiye, idadi ve sultanilerde yaşanan gelişmeler ve gelişmeler sonucunda ortaya çıkan medrese mektep ikiliği Cumhuriyet dönemine kadar etkisini göstermiştir. 1876–1908 yılları arasında eğitim için atılan adımlar, yaygınlaştırma çabaları, nitelik ve nicelik yapıları, eğitim-öğretim programları kendinden sonraki döneme örnek teşkil edecek şekilde gerçekleşmiştir. 1908-1920 yıllarda ise eğitim, bilhassa ortaöğretim, siyasi başarısızlıklardan etkilenmiş, kurumlar yeniden şekillendirilmiştir.

1.4. Araştırmanın Amacı

Osmanlı Devleti'nin gerilemeden kurtulmak için batıya yöneldiği ve kültürel değişikliğin yaşandığı 1876–1920 yıllarında ortaöğretimi araştırma amacı şu şekilde sıralanabilir:

1. Ortaöğretimin temellerinin atıldığı Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti'nin eğitim alanında batıya yönelişini ve geleneksel eğitim kurumlarının yanında modern eğitim kurumları açılarak ortaya çıkan medrese mektep çatışmasını anlatmak,
2. Tanzimat döneminde yapılması planlanan reformların devamının sağlandığı ve atılan adımların iyice kökleşerek kalıcı hale geldiği II. Abdülhamit döneminde, önceki dönemlerde yapılan yanlışlıkları örnek göstererek ortaöğretim kurumların esas manada yerleşimini ve yayılışını anlatmak,
3. Rüştiye, idadi ve sultanilerin kuruluşu, inkişafı ve tüm vilayetlere yayılışında izlenen politikalar, uygulanan müfredatları mukayeseli bir bakış açısıyla aktarmak,
4. Cumhuriyet dönemine temel olan II. Meşrutiyet döneminde ise siyasi başarısızlıkların ortaöğretim kurumları üzerindeki etkilerini, ortaöğretimdeki yapılanmaları, fark edilen eksiklikleri, maarif teşkilatının ortaöğretim alanında yaptığı yenilikleri anlatmak amaçlanmıştır.

Sonuç olarak; 1876–1920 yılları arasında örgün eğitim kurumları olan rüştiye, idadi ve sultani mekteplerinin tarihsel gelişimleri ve bu gelişimlerin Cumhuriyet dönemi eğitim tarihine katkıları amaçlanmıştır.

1.5. Araştırmanın Önemi

Eğitim, bir toplumun kendi kimliğini ortaya koymasında, sosyal ve kültürel yönden gelişmesinde önemli bir işleve sahiptir. Toplumsal değerler, toplum bilinci yeni kuşaklara ancak eğitim aracılığı ile aktarılır. Toplumu ileri noktalara taşıyacak, ileri görüşlü bireyler de yine eğitim yoluyla yetiştirilir.

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren eğitim ve öğretime oldukça önem vermiş, maarif alanında yaşanan gerilemeleri durdurmak için önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Osmanlı'nın önem verdiği eğitimin önemli bir basamağı olan

ortaöğretim, temel teşkil etmesi ve darülfünuna öğrenci yetiştirmesi açısından önemlidir. 1876-1920 yılları arasında ortaöğretim kurumlarında yaşanan değişimler gelişimler, kendinden önceki kurumların ürünü, kendinden sonraki kurumların temeli oluşturmuştur. Ayrıca ortaöğretim geçirdiği aşamalar ile günümüz modern eğitim yapısının ve günümüz ortaöğretim sisteminin oluşması açısından önem taşımaktadır.

II. Abdülhamit döneminden Cumhuriyet'in kuruluşuna kadarki süreçte ortaöğretim kurumlarının tarihsel gelişimi ve ülke geneline yaygınlaştırma çabaları ile ilgili detaylı bir çalışmanın olmaması bu konuyu bizim için önemli kılmıştır. 1876-1920 yılları ile sınırlandırılan bu çalışmada rüştiye, idadi ve sultani mekteplerinde yürütülen politikalar, yapılan yenilikler, ders müfredat programları, eğitim-öğretim durumları detaylı bir şekilde verilerek bu alandaki eksiklikler giderilmiştir.

1.6. Araştırmada Kullanılan Metot ve Teknik

1876-1920 yılları arasını kapsayan bu çalışma eğitim tarihi araştırma niteliği taşımaktadır. Elde edilen bilgi ve bulgular sentezlenerek değerlendirilmeye çalışılmıştır. Yani olaylar ve kuramlar kendi şartları içinde incelenmiş ve değerlendirilmiştir (Tanrıöğen, 2009, 63-64).

Araştırmanın amaçları çerçevesinde bilgiler tarama yöntemiyle elde edilmiştir. Bu çerçevede salnameler, düsturlar, gazeteler incelenmiş, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde geniş bir katalog taraması yapılmıştır. Böylelikle araştırmanın konusuyla ilgili bilgilere ilk elden ulaşılmaya çalışılmış ve arşiv araştırması yapılmıştır. Daha sonra gerekli bilgiler belirlenerek elde edilmesi sağlanmıştır. Belirtilen birinci el kaynakları tasnif edilmekle beraber konuyla doğrudan ve dolaylı yönlerden ilgili yerli ve yabancı kaynakların tespiti için de geniş bir bibliyografya taraması yapılmıştır. Çalışmada, eğitim tarihi araştırması olduğu için literatür taranarak veriler toplanmıştır. (Karasar, 2009: 77-78; Tanrıöğen, 2009, 63-64).

2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR

Osmanlı Devleti'nin maarif tarihi -bilhassa Ortaöğretim- hakkında en detaylı bilgiler, Osman Nuri Ergin'in Türkiye Maarif Tarihi adlı dört ciltlik eserinde verilmektedir. Yazar ikinci ciltte Tanzimat dönemi mekteplerini anlatmış ve bu dönemi Batılılaşma ve Yenileşme olarak adlandırmıştır. Ayrıca, 1773-1839 yılları arasında eğitimde yapılan yenilikler hakkında da ayrıntılı bilgiler vermiştir. 1876-1908 yılları arasındaki dönemi Mutlakıyet Devri Mektepleri başlığı ile eserinin III. cildinde anlatmıştır. Bu bölümü yayılma ve ilerleme süreci olarak değerlendirmiştir. Otuz iki yıllık süreci içeren bu ciltte ortaöğretim hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bu bölümde II. Abdülhamit'in eğitim politikası ve onun eğitim alanındaki faaliyetleri sıralanmıştır. Ergin, Rüştîyelerin nicelik bakımında yayılma alanları, idadilerin genel durumları ile Galatasaray Sultanisi hakkında bilgiler vermiştir. 1908-1923 yılları arasında eğitim konusunu ise II. Meşrutiyet Dönemi Mektepleri başlığı altında anlatmıştır. On beş yıllık bir sürecin anlatıldığı bu bölümde yazar, bahsedilen süreci bocalama ve duraklama şeklinde nitelendirmiştir.

Türkiye Maarif Tarihi'nin II. cildinde araştırmaya kaynak teşkil eden asıl husus idadilerin ve sultanilerin ülke geneline yaygınlaştırılmasıdır. Ayrıca bu bölümde ele alınan erkek-kız rüştîyeleri, idadileri ve sultanileri ile bu eğitim kurumlarında yürütülen politikalar araştırmaya büyük oranda katkı sağlamıştır.

Araştırmada önemli derecede istifade ettiğimiz bir diğer kitap Faik Reşit Unat tarafından 1964 yılında yazılan “Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış” adlı eserdir. Milli eğitim tarihinin önemli olaylarını kronolojik şekilde anlatan yazar öncelikle Tanzimat devrine kadar Türkiye’de Milli Eğitim kurumları hakkında önemli bilgiler vermiştir. Çalışmanın giriş kısmında eğitim politikaları, medreselerin ve sıbyan mekteplerin durumu ve bunların karşısında ilk batılı eğitim kurumları hakkında önemli bilgiler verilirken Faik Reşit Unat’ın bu eserinden faydalanılmıştır. Araştırmanın ir süreci asıl sınırlılıkları 1876-1920 yılları arasında rüştîyeler, idadiler ve sultanilerin kuruluşları ve geçirdiği değişimler anlatılırken bu eserin ikinci bölümünde önemli ölçüde faydalanılmıştır. Ayrıca bu araştırmada Maarif-i Umumiye Nezareti’nin kurmak istediği eğitim teşkilatı, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin getirmek istediği eğitim yapısı, I. Meşrutiyet, Mutlakıyet devri, II. Meşrutiyet devri eğitim yapıları ile ilgili bilgiler bu eserden faydalanılarak oluşturulmuştur.

Ortaöğretim üzerine detaylı bir çalışma olan ve araştırmada büyük oranda faydalanılan Hasan Ali Yücel'in “Türkiye’de Ortaöğretim” adlı kitabı çalışma konumuzla ilgili yazılmış önemli bir eserdir. Dönemin Milli Eğitim Bakanı olan Hasan Ali Yücel tarafından kaleme alınan bu eserin birinci bölümünde ortaöğretimin tarihçesi dönemlere ayrılarak verilmiştir. Tanzimat devrinden başlayarak İstibdat devri, Meşrutiyet devri, Cumhuriyet devrin de ortaöğretim mekteplerinin kuruluşu, siyasi gelişimleri, teşkilat yapıları anlatılmıştır. İkinci bölümde ise yine adı geçen dönemlerde ortaöğretim teşkilatı ve özellikle okulların fiziki yapıları anlatmıştır. Ortaöğretimi kuruluşundan Cumhuriyet dönemi de dahil anlatan bu eser, rüştîyeleri, idadileri ve sultanileri bir eğitimci gözüyle ayrıntılı bir şekilde anlattığı için önemlidir. Ayrıca bu eserde, ortaöğretimin öğrenim süreleri, talebe durumları, giriş şartları, kurum binaları, idare örgütünün eksiklikleri ve yanlışlıkları da anlatılmıştır. Sadece ortaöğretim kurumlarının fiziki yapısı ve öğrenci özellikleriyle ilgilenmeyen bu kitap aynı zamanda öğretmen ihtiyacına ve öğretmen yetiştirmek için atılan adımlar da eserinde değinmiştir. Araştırmada ortaöğretim okullarının yapısı, rüştîye, idadi, sultanilerin ders müfredatları anlatırken bu eserden önemli derecede istifade edilmiştir.

Çalışmanın birinci ve dördüncü bölümünü oluştururken yararlanılan ve Bayram Kodaman tarafından yazılan “Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi” adlı eser, eğitim alanda yapılan önemli bir çalışmadır. Adından da anlaşılacağı gibi bu eser, 1876-1908 yıllarında ilköğretim, ortaöğretim ve öğretmen meseleleriyle ilgili önemli bilgiler vermektedir. II. Abdülhamit devri eğitim sistemi hakkında ayrıntılı bilgiler veren bu eserde ayrıca eğitimin ve kurumların iyi anlaşılması için modern maarif teşkilatının yapısı da anlatılmıştır. Çalışmada bu eserin özellikle üçüncü bölümü olan orta öğretim kısmından faydalanılmıştır. 1876-1908 yılları arasında rüştiye, idadi ve sultani okullarının kuruluşu, gelişmesi ve bu okullardaki genel ıslahat hareketleri kronolojik sırayla anlatılmıştır. Aynı zamanda bu dönemin öğretmen meselesi ve mali kaynakları hakkında da önemli bilgiler veren bu eser, II. Abdülhamit dönemini eğitim tarihi açısından önemli bir eserdir.

Hasan Ali Koçer tarafından yazılan “Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi” bu alanda yazılmış diğer önemli bir eserdir. Tam olarak çalışma alanını anlatmasa da 1773-1923 yılları arasında Türkiye’deki modern eğitim çabaları ayrıntılı bir şekilde dile getirilmiştir. Ortaöğretim kurumları hakkında sınırlı bilgiler vermesine rağmen yenilikleri, ıslahatları, eğitimde modernleşme çabaları detaylı bir şekilde anlatıldığından dolayı faydalanılması gereken önemli bir eserdir. XV-XVIII yüzyıllarda Osmanlı’nın başlıca eğitim kurumları hakkında önemli bilgiler veren bu eserde, III. Selim, II. Mahmut, Tanzimat, II. Abdülhamit döneminde ve son olarak da II. Meşrutiyet döneminde eğitim alanında yaşanan yenilikler, yapılan ıslahatlar, değişen maarif teşkilatı, açılan okullar, eğitim alanında yaşanan modernleşme ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Çalışmada özellikle II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet döneminde eğitim alanında yapılan yenilikleri, ıslahatları, devrin genel tahlilini, öğretim sistemini anlatırken bu eserden önemli ölçüde faydalanılmıştır.

Tezde Tanzimat, II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet dönemlerinde genel eğitim politikası hakkındaki bilgiler verirken özellikle Yahya Akyüz’ün “Türk Eğitim Tarihi” adlı kitabında da faydalanılmıştır. Ortaöğretim hakkında detaylı bilgiler vermese de başlangıcından 1988 yılına kadar eğitimin genel durumu, geçirdiği süreçler hakkında detaylı bilgiler vermesinden dolayı önemli bir çalışmadır. Pek çok üniversitede Eğitim Bilimleri Fakültelerinde Türk Eğitim Tarihi dersi için ders kitabı olarak okutulan bu kitap tarihimizin en eski dönemlerinden günümüze kadar geçen süreyi eğitim tarihi açısından ele alan ve muhteva bakımından geniş anlamda eğitim ile ilgili kurum, olay, düşünce ve bunların gelişmeleri özenli bir şekilde incelenmiştir. Bu kitapta yazar konuları, sorular halinde oluşturarak anlatmıştır. Kitabın üçüncü bölümünde yer alan, eğitimde ilk yenileşme hareketleri, Tanzimat devrinde eğitimin temel özellikleri, Mutlakiyet döneminde ilk, orta ve yükseköğretimde yaşanan yenilikler, önemli eğitimciler ve yaptıkları çalışmalar, Meşrutiyet döneminde eğitim sisteminin durumu ve yapılan ıslahatlar anlatılmıştır.

Duygu Birler tarafından hazırlanan “Tanzimat Döneminde Ortaöğretim (1839-1876)” başlıklı Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans tezi 2004 yılında yapılan diğer bir çalışmadır. Bu çalışmada Tanzimat döneminde ortaöğretim hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Giriş kısmında Osmanlı Devleti’nin klasik dönemdeki eğitim kurumları (medreseler, sıbyan mektepleri) hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra esas konuya geçilmiştir. Birinci bölümde Tanzimat döneminden önceki dönem olan II. Mahmut döneminde yapılan eğitim öğretim çalışmaları, açılan okullar, rüştiye okullarının durumu üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde Tanzimat’ın ilk yıllarında eğitim teşkilatı ve yürütülen eğitim politikaları hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümünde Tanzimat döneminde ortaöğretim başlığı ile rüştiyelerin

ve sultanileri açılması üzerinde durulmuştur. Dördüncü ve son bölümde ise Tanzimat döneminde önemli bir adım olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ni ve bu nizamnamede geçen ortaöğretim kurumları hakkında bilgiler verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde belli bir dönemde ortaöğretim ile ilgili doğrudan bilgi veren ve tez konumuzun bir önceki dönemini anlatan bu çalışma 134 sayfadan oluşmaktadır.

Uğur Ünal' ın "II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştiyeleri (1897-1907)" adlı eseri ortaöğretimin ilk basamağı olan rüştiyeler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Belirtilen tarihler arasında rüştiye okullarının programları, ders içerikleri ve istatistikleri esas alınan bu çalışma 2008 yılında Gazi Yayınevi tarafından basılmıştır. Giriş bölümünde 20. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı eğitim sistemindeki yenilikler kapsamında rüştiyeleri anlatan yazar, birinci bölümünde rüştiye idaresini, ikinci bölümünde ise rüştiye program ve ders içerikleri hakkında bilgiler vermiştir. Üçüncü ve son bölümünde ise İstanbul ve vilayet rüştiyeleri başlığı ile İstanbul ve diğer tüm vilayetlerde bulunan rüştiye okulları hakkında bilgiler verilmiştir. Özellikle arşiv kaynaklarına dayalı olarak yapılan bu çalışma, 1897-1907 yılları arasında rüştiyeler hakkında ayrıntılı bilgiler vermesinden dolayı önemlidir.

3. TANZİMAT DÖNEMİNDE ORTAÖĞRETİM (1839-1876)

3.1. Dönemin Genel Eğitim Politikası

Yaşanan yeniliklerin gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayan, millet duygusunun aşılmasının en etkili araçlarından biri olan eğitim, yıllardır içinde bulunduğu sosyal ve siyasal yapıdan etkilenmiş ve sürekli değişime uğramıştır. Osmanlı Devleti de hem millet duygusunu gerçekleştirmek hem de sürekli etkileşim içerisinde olduğu sosyal yapıyı daha verimli hale getirmek için eğitime önem vermiş ve 18. yüzyıldan itibaren eğitimde ciddi adımlar atmaya başlamıştır. Eski gücüne kavuşmak için eğitime önem veren Osmanlı Devleti, batıyı örnek alarak oluşturduğu ıslahatları öncelikle askeri alanlarda uygulamıştır. 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde eğitime verilen önemin artmasıyla yüklenen anlam biraz daha değişmiş ve bir hizmet olarak görülen eğitim sadece askeri alanlarda değil sivil hayatta da geliştirilmeye çalışılmıştır. Böylelikle eğitimde pek çok kurumun temeli atılmış, batı ile açılan ara kapatılmaya çalışılmıştır. Yine bu dönemde yabancı eserler Türkçeye çevrilmiş, ilköğretim zorunluluğu getirilmiş, yabancı dile önem verilmiş, tercüme odaları kurulmuş, rüştiye okulları açılmıştır. Bu yüzyıldan itibaren yapılan tüm yeniliklerin, bundan önce yapılmaya çalışılan yeniliklerden farkı ise halktan kopuk bir şekilde yapılmaması, halkı doğrudan ilgilendiren eğitim kurumlarının (ortaöğretimlerin, mesleki ve teknik okulların) açılmasıdır.

Osmanlı Devleti tarihinde önemli bir yer edinen Tanzimat Fermanı'nda eğitimde yenileşmeye hiç yer verilmemiş ise de ferman ile başlayan Tanzimat-ı Hayriye dönemi, Türkiye'de eğitim konusunda çağdaş adımların atılmaya başlandığı bir dönemdir. Tanzimat-ı Hayriye döneminde mekteplere devletçe mali yardımlar yapılmaya başlanmış, öğretmenler yetiştirilmiş, daimi maarif teşkilatı kurulmaya çalışılmıştır. Fakat eğitimde yenileşme adına yapılan bütün bu çabalar modern diyeceğimiz eğitimin yanında geleneksel eğitimin de kalmasına izin vermiştir. Klasik dönemde var olan medrese usulünü kaldırmak veya köklü değişiklikler yapmak yerine bu usulün devam etmesi sağlanmış ve eksiklikleri görmezden gelinmiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti bir yandan modern eğitimin gerekliliğini anlayarak, ıslahatlar yapmış bir yandan da geleneksel eğitime dokunmayarak onu korumuştur. Bu durum ise eğitim alanında ikiliklerin yaşanmasına, yapılan ıslahatların tam olarak yerleşmemesine, muhaliflerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Fark edilen eksiklikler ve yapılan yenilikler eğitimin her alanında olduğu gibi ortaöğretim alanında kendini göstermiş ve 1838 yılında ortaöğretim kurumunun ilk basamağı olan rüştiyelerin açılması kararlaştırılmış ve açılan Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-i Edebiyye ile ortaöğretime daha fazla önem verilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti, 1838 yılında kurulan Mekatib-i Rüştiye Nezareti ile ortaöğretime kısmen şeyhülislamlığın tesirinden de kurtararak bu kurumların medresenin yetkisi dışında kalmasını sağlamıştır. 1846 yılında maarif işleriyle esaslı bir şekilde meşgul olmak üzere daimi bir Meclis-i Maarif-i Umumiye açılarak hem eğitimde yapılan yeniliklerin kalıcılığı sağlanmış hem de açılmaya başlanan rüştiye okulları tetkik edilmiştir.

Tanzimat döneminde ortaöğretim, sıbyan mektebi ile darülfünun arasında bulunan bir eğitim öğretim basamağı olarak belirlenmişti. Tanzimat'ın ilanından sonra ortaöğretim her ne kadar önem verildiyse de 1838 yılından 1847 yılına kadar rüştiye dengi okullar olarak açılan Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-i Edebiyye'den başka bir yenisi eklenmemiştir. 1856 yılında yayınlanan Islahat Fermanı'nda ise

gayrimüslimlere okul açma izninin ve Türk okullarına giriş serbestliğinin verilmesiyle Osmanlı başta ortaöğretim olmak üzere eğitim alanında önemli adımlar atmaya başlamıştır. Ayrıca ortaöğretim kurumu yaygınlaştırılmaya çalışıldığı bu dönemde farklı din, dil ve kültürlerden gelen insanları bir arada tutabilmek için ortaya çıkan Osmanlıcılık fikrinden de yararlanılmıştır.

Rüştiyelerin üzerinde bulunan bir diğer ortaöğretim kurumu olan idadilerin 1873 yılında açılmasıyla ortaöğretimde verilen eğitim süresi uzamış ve eğitimin niteliğine daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Batılı devletler özellikle de Fransa dikkate alınarak 1868 yılında oluşturulan sultanilerin kurulması ile Tanzimat dönemi ortaöğretim kurumları tamamlanmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde önemli bir yer edinen ve 1869 yılında oluşturulan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitim kurumları bir nizamla bağlanmıştır. Ortaöğretim kurumları hakkında önemli bilgiler veren bu nizamname ile parçalar şeklinde olan maarif sisteminin bütünlüğü sağlanmıştır.

Kısacası Osmanlı Devleti, ortaöğretimin ilk temellerinin atıldığı, ilk esaslı girişimlerin yaşandığı bu dönemde; rüştiyeler, idadiler, sultanilerin kuruluşları ile ilgili önemli aşamalar kaydetmiştir.

3.2. Tanzimat Döneminde Ortaöğretim Kurumları

3.2.1. Rüştiye Mektepleri

3.2.1.1. Rüştiye Mekteplerinin Açılışı ve Gelişimi

Rüştiye okullarının genel öğretimdeki yeri konusunda farklı görüşler yer almaktadır. Eğitim araştırmacılarının bir kısmı rüştiyeleri ilköğretime, bir kısmı ise ortaöğretime dâhil etmektedirler. Oysa rüştiyeler, ilk zamanlarda ilköğretim üstü hazırlık okulu daha sonraları ise ortaöğretimin bir kurumu olarak görülmüştür. Ayrıca rüştiyelerin başlangıçta darülfünuna, daha sonra idadilere basamak olması, rüştiyelerin ortaöğretim içerisinde yer almasını sağlamıştır (Kodaman, 1999: 91).

Padişah II. Mahmut, sıbyan okullarının yetersiz olduğunu anlayınca 1838 yılında hem bu okulları ıslah etmek için uğraşmış hem de bu okullarının üzerinde sınıf-ı sani okullarının açılmasına karar vermiştir. Fakat padişah daha sonra bu okulların adını rüştiye çağındaki çocukların devam edeceği okul anlamına gelen rüştiye olmasını irade etmiştir.⁵ Hemen arkasından bu okullar ile meşgul olacak Mekatib-i Rüştiye Nezareti kurulmasını sağlamıştır. Rüştiye mekteplerine öğrenci seçilirken Osmanlı Devleti içerisinde hizmet eden, tanınan kişilerin çocuklarının alınması dikkate alınmıştır. Rüştiyelerden çıkıp da o zamanın yüksek mektepleri sayılan Bahriye ve Berriye Mühendishaneler ile Harbiye ve Tıbbiyeye gireceklerin faziletli ve yetenekli olunması belirtilmiştir (Ergin, 1940: 323).

1838 yılında Meclis-i Umur-ı Nafia'nın oluşturulması ve çalışmalarının başlaması ile devlet artık hem teşkilatlanmada, hem de düşünce anlamında birtakım ıslahatlar yapmaya başlanmıştı. Bu durum Osmanlı Devleti'nde modern eğitimin uygulanması için gerekli teşkilatlanmanın başladığını, eğitimin planlanması işinin medreselerin elinden alınarak daha modern, yenilikçi makamın eline verildiğini göstermektedir. İstenilen düzeyde olmasa da eğitime getirilen farklı bakış açısı,

⁵Rüştiye kelimesi 1923 inkılabına kadar Türk maarif teşkilatında yaşamış ve ancak o tarihten sonra ilk mektebe çevrilmiştir (Ergin, 1940: 323).

eğitimde birtakım kuralların yıkılmasını sağlayarak daha modern olan batının eğitim seviyesine erişilebileceği gösterilmiştir.

Padişah Abdülmecit, tahta çıktıktan sonra siyasi işlerinin yanı sıra maarif işleri için de önemli çaba sarfetmiş, eğitim ve öğretim işleriyle yakından ilgilenmiş, eğitimin modernleşmesini izlemiştir. Öğretmenleri ve öğrencileri teşvik edici çalışmalar yaptırarak, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesini sağlamıştır. Ayrıca okullarda okutulacak kitapların basımı ve denetimi için meclisin oluşturulmasına, darülfünun yaptırılmasına onun zamanında başlanmıştır. Tabi bütün bunların olması ortaöğretimin ilk basamağı olan rüştiyelerin kurulmasını ve yaygınlaştırılmasını da sağlamıştır. Ayrıca yabancı dille önem vermiş olan yüksek askeri okullara öğrenci hazırlamak için de ortaöğretim kuruluşlarına şiddetle ihtiyaç duyulmuş gerek bu okullara öğrenci hazırlamak, gerekse iyi memur yetiştirmek amacıyla rüştiye okulları kurulmaya ve yaygınlaştırmaya çalışılmıştır. Sıbyan mekteplerinde farklı, modern eğitim vermeyi hedefleyen bu okullarda “Emsileden başlanarak sarftan bina ve maksut ve izzı ve nahviden avamil okutulması ve tatbikat için Sübhai Sıbyan, Tuhfei Vehbi ve sarftan ilerledikçe Nuhbe ve Birgivi risalesine çıktıklarında Türkçe inşa, hat, lügat ve ahlak derslerinin gösterilmesi” (Ergin, 1940: 322) kararlaştırılmış ve bu suretle bugünkü ilk mekteplerin temeli atılmıştır.

Rüştiye mekteplerinin ilki olarak kabul edilen Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekatib-i Ulum-ı Edebiye'nin açılmasındaki amaç sıbyan mektebinden üstün olarak sivil halka okuyup yazma öğretmek ve o zamana kadar çıkarlık yolu ile yetişen memurların bir eğitim-öğretim basamağından geçmesini sağlamaktır. Böylece devlet hem okuryazar halkın artmasını sağlayacak hem de gerekli olan kaliteli memuru yetiştirecekti (Ergin, 1940: 321-323). Sıbyan mekteplerinin üzerinde kurulmak istenen bu okulların ilki olan Mekteb-i Maarif-i Adliye 1838 yılında kurulmuştu. Faik Reşit Unat bu okullar için şunu demiştir:

Devlet dairelerine memur yetiştirmeyi amaçlayan bu okulun yüz kişilik öğrenci kadrosu ile yatılı olarak kurulmak istendiği anfi sisteminde sıralar konulmuş binasının da yeniden yapılması düşünülmüştür. Bu mektebi gerek binası gerek programında yer alan geometri, coğrafya, tarih ve politika derslerinin de Fransızca olarak okutulmak istenmesi itibarıyla de hep bakımdan çağdaş sivil eğitim kurumlarımızın öncüsü olarak saymak gerekir (Unat, 1964: 42).

Mekteb-i Ulum-u Edebiye diye adlandırılan rüştiye okullarından ikincisi ise 1839 yılında Süleymaniye Camii külliyesindeki taş mektepte açılmıştı (Unat, 1964: 42). Memur olanların tahsillerini ilerletmek için açılan bu okula, Babıâli'ye, Bab-ı defteri kalemlerine giden memurlardan isteyenler çocuklarını bu okulda okutturabileceklerdir. Öğrencilerden mali yönden durumu elverişli olanlar, gündüzlü olarak okula devam edecek, fakir ailelerden olanlarla, uzak semtlerde oturanlar ise okula yatılı olarak girebileceklerdir. Okulda birkaç yıl okuyup başarı gösteremeyen öğrencinin kalemlerden başka işlerde kullanılmaları bu işlerde de kullanılamayacak derecede istidatsız görülenlerin ise bir san'ata geçmek üzere okuldan çıkarılacakları belirtilmiştir. Okulda ayrıca Fransızca dersi de gösterilmiştir. Öğrencinin okula ara vermeksizin devam edeceği, devamsızlık yapan ve geç gelen öğrenciye ne gibi işlemler yapılacağı, devamsızlık dolayısıyla okuldan çıkarılanların yalvarma veya kayırma ile yeniden okula alınamayacağı açık bir şekilde belirtilmiştir. Her yıl sınavlarda kimlerin başarılı olacağı başarılı olanlara ne kadar para ve armağan verileceği açıklanmıştır (Koçer, 1992: 43-54). Ayrıca Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-ı Edebiye'nin her sene Sultanahmet Camii'nde padişah huzurunda imtihanları yapılması çocuklarla velileri

tahsile teşvik ettiği gibi daha sonra açılacak olan rüştiyelere de örnek olmuştur (Ergin, 1940: 371).

Rüştiye olarak adlandırılan Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-ı Edebiye'nin açılış amacına ve okutulan derslere bakıldığında aslında bu okulları rüştiyeden ziyade birer meslek okulu olarak görmek daha doğrudur. Sıbyan mekteplerinin üzerinde bulunan bu okulların rüştiye seviyesinde eğitim vermesinden ve sıbyan mekteplerinden üstün olmasından dolayı bu iki okul rüştiye olarak adlandırılmasına sebep olmuştur. Nitekim Bayram Kodaman bu okullar için şunu demiştir:

Rüştiyelere eşit olarak açılan memur yetiştirmeye yönelik ilk mülki okullardır. Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-u Edebiye, 1862 yılına kadar hizmetlerine devam etmiştir. Bu tarihten sonra memur okutmak ve yeniden memur yetiştirmek vazifesi, aynı yıl açılan Mahrec-i Aklam'a verilmiştir (Kodaman, 1999: 92).

Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-u Edebiye kurulduğu ilk yıllarda her ne kadar medreselerin, sıbyan mekteplerinin üzerinde bir eğitim verdiyse de beklenen düzeyde bir tedris usulü takip edememiştir. 1839'dan 1846 yılına kadar bu iki rüştiyeden başka hiçbir rüştiye mektebi açılamamıştır. Bunun sonucunda 1845 yılında Babiâli'de sekiz kişilik bir komisyon kurularak mektep işleri ile ilgili daha özenli çalışılmaya başlanmıştır. Bu komisyona Melekpaşazade Abdülkadir Bey başkanlık etmiş, batı dil ve kültürünü bilen batı eğitimi almış Mekteb-i Harbiye Müdürü Emin Paşa ile Bab-ı Ali mütercimi evveli Keçecizade Fuat Efendi gibi başarılı kişiler katılmıştır (Ergin, 1940: 368). Bu komisyon, sıbyan ve rüştiye mekteplerinin tanzim ve ıslahının sağlanmasını, öğrenilmesi zorunlu olan ilim ve fenlerin verimli bir şekilde ve zamanın ihtiyaçlarına uygun surette öğretilmesini, yatılı olmak üzere bir darülfünun tesisini ve bu mekteplerin nizamlarını, talimatlarını, programlarını yapmak üzere bir maarif meclisi kurulmasını teklif etmiştir. Bu teklif hükümetçe kabul edilmiş ve Emin Paşa'nın reisliği altında 6 azadan oluşan bir Meclis-i Maarif-i Umumiye kurulmuştur (Ergin, 1940: 368). 8 Kasım 1846 tarihinde Mekatib-i Umumiye Nezareti kurulmasıyla rüştiyelerin açılması ile ilgili ilk önemli adım atılmış ve 1846 yılından sonra asıl rüştiyeler açılmaya başlanmıştır (M. Cevad, 1338: 24).

1846 yılından sonra eğitime daha fazla özen gösterilmiş, batıdan yararlanma teknikleri öğrenilerek eğitim alanında daha fazla yenilikler yapılmıştır. Ortaöğretimin ilk basamağı olan rüştiyelerin durumu 1846 yılında kurulan Meclis-i Maarif-i Muvakkat ile biraz daha açıklığa kavuşmuştu. Bu meclis ile eğitimde ilk, orta ve yüksek kademeleri oluşturmak, sıbyan mekteplerini ıslah etme, rüştiye okullarını daha fazla geliştirme, yüksek okul olarak da darülfünunu açma kararı alınmıştır. Ayrıca bütün bunları gerçekleştirmek ve yeni okullar kurmak için de daimi bir Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin kurulup faaliyete geçmesi için de bir takım kararlar alınmıştır.⁶ Böylece Türkiye'de eğitim-öğretimi ilk defa üç basamak şeklinde sıralayan Meclis-i Maarif-i Muvakkat ile rüştiyeler darülfünuna öğrenci hazırlayan kurumlar halinde gelmiştir. Bu okulların 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayınlanıncaya kadarki durumlarını, fonksiyonlarını açıkça belirtmiştir. Fakat bütün bu gelişmelere rağmen Mekatib-i Rüştiye Nazırı İmamzade Esat Efendi dokuz seneden itibaren Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-u Edebiye için önemli çalışmalar yaptı ise de tam anlamıyla rüştiyelerin kurulmasını sağlayamamıştır (M. Cevad, 1338: 24). Fakat 1846 yılında Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin teşkil olunması, 1847 yılında Mekatib-i Umumiye Nezareti tesis olunarak nazırlığına vakanüvis Esat Efendi'nin getirilmesi,

⁶ Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiye, sene 1317: 23-25

eğitime verilen önemin arttırılmasını, rüştiye okulları ile ilgili önemli adımlar atılmasını ve asıl rüştiye teşkilatının bundan sonra kurulmasını sağlamıştır (M. Cevad, 1338: 24).

1847 tarihinden itibaren İstanbul'da rüştiye denilen ilk mekteplerin temelini kat'ı olarak atılması (Ergin, 1940: 369), Mekatib-i Umumiye Müdürü Kemal Efendi tarafından açılan rüştiyeden iyi sonuç alınması ülkede daha fazla rüştiyelerin açılmasını sağlamıştır. Kemal Efendi, Davutpaşa Rüştiyesi'nde bizzat hocalık yapmış, bazı fûnun kitaplarını güvendiği kimselere yazdırtmış ve kendisi de Talimi Farisi adında Farsçayı kolayca öğretmek için güzel bir risale yazmıştır. Bilhassa rüştiyeler için muhtelif mevzularda eserler yazmış, rüştiye programlarına hendese dersi eklettirmiştir (Ergin, 1940: 373).

1848 senesine gelindiğinde ise Bayezid, Davut Paşa, Üsküdar ve birkaç mahallede toplam beş adet mekteb-i rüştiye açılmıştır (M. Cevad, 1338: 27). Ayrıca bu rüştiye öğrencilerinden seçilen bir grup öğrenci, Babıâli'de padişahın huzurunda nazırların ve Meclis-i Vala üyelerinin önünde imtihan edilmek suretiyle teşvik ve mükâfat görmüşlerdir (Unat, 1964: 43).

Tayin olunduğu memuriyette pek çok başarılı çalışmalar yapan Kemal Efendi, Davutpaşa Mektebi'ni mekteb-i rüştiye olarak açmış ve orada bulunan öğrencilere arabi, farisi, hesap ve coğrafya okutarak imtihan ettirmişti. Bu usulün herkes tarafından beğenilmesiyle rüştiye okullarına dört mektep daha ilave olunmuştur. Sıbyan mektebinden çıkan öğrenci iki sene kadar rüştiye mektebinde okuduktan sonra darülfünuna gidecekti. Ama sıbyan mektebi ıslah olunamadığından Kemal Efendi sıbyan mektebi son senesinde okunacak dersleri rüştiye mektebinin birinci dersleri olmak üzere tertip etmiş, darülfünunda okunacak derslerin bazı kısımlarını da rüştiyenin son senesine ilave etmiştir. Kemal Efendi'nin bu çalışmaları da başarılı görülünce İstanbul'da açılan rüştiye okullarının taşralarda da açılması düşünülmüştür. Ayrıca 1773'ten beri açılan askeri mektepler kendilerine lüzumu olan öğrenciye rüştiye tahsilini vermek mecburiyetinde idiler. Rüştiyeler modern anlamda gelişmeye başlayınca askeri mektepler bu teşkilattan istifade etmek istemişler ve her sene kendilerine lüzumu olan öğrenciyi bu rüştiyelerden almaya başlamışlardı (Ergin, 1940: 371-74). Bu durum ise rüştiyelere olan talebin artmasına ve yaygınlaştırılmasına yol açmıştır.

Rüştiyeler açılmaya başladıktan sonra buralarda eğitimi yürütecek olan öğretmenlerin azlığı ortaya çıkmış ve ilk iş olarak bu rüştiyelere öğretmen hazırlamak üzere İstanbul'da bir Darümuallimin kurulması kararlaştırılmıştır (Unat, 1964: 43). Mekatib-i Umumiye Nazırı Kemal Efendi'nin çalışmaları sonucunda 1848 yılında açılan bu okul maarif tarihinde önemli bir adımdır (M. Cevad, 1338: 29). Fakat büyük bir şevk ve ihtiyaç doğrultusunda açılan bu kuruma maalesef gereken önem verilmemiştir. Kemal Efendi'nin nazırlığı döneminde bu konu ile ilgili her ne kadar ilgilenildi ise de yaygınlaştırılmaya çalışılan rüştiye okullarına öğretmen yetiştirmek için açılan bu okullar ciddiye alınıp geliştirilememiştir. Pek çok maarif probleminin üzerinde durulup çözümler aranmasına rağmen Darümuallimin ele alınmamış ve bu kurum ilk kurulduğu gibi bırakılmıştır.

İstanbul rüştiye mekteplerinin sayılarının arttığı bu dönemde Abdülmecit'in annesi Bezm-i Âlem Valide (1808-1853) tarafından 21 Mart 1849 tarihinde Darülmâarif adlı bir okul açılmıştır. İstanbul rüştiyeleri arasına binası yapılarak büyük bir törenle açılan, idaresi için gerekli vakıflar tesis edilen bu mektebin İstanbul rüştiyeleri arasına katılıp eğitime başlaması ortaöğretim açısından önemli bir gelişmedir. O zamana göre fevkalade olarak adlandırılan, yeni tarz bir eğitim vermeyi hedefleyen valide mektebini Sultan Abdülmecit'in valideleri namına Kemal Efendi tesise teşebbüs etmiştir (M.

Cevad, 1338: 32). Kemal Efendi'nin çabalarıyla açılan bu okul, padişah tarafından da beğenilmişti. Padişah Abdülmecit yanına aldıkları şehzade Murat Efendi ile Fatma Sultan'ı bu okula getirmiştir. Okul kapısında yer alan vezirler ve devlet büyüklerinin arasındaki *Kemal Efendi'nin elini öptünüz, bundan sonra sizin hocanız Efendi'dir* diyerek Kemal Efendi'ye de *bunları dest-i terbiyenize tevdi ediyorum, diğer talebelerle müsavi tutmanızı rica ederim* demiştir (M. Cevad, 1338: 32-33).

Şuanda binası hala ayakta olan ve İstanbul Kız Lisesi olarak eğitim veren bu okul bazı kaynaklara göre bir rüştiye veya rüştiye üzerinde bir kurumdur. Faik Reşit Unat, Darülmaarif okulu için İstanbul'da açılan diğer rüştiyeler gibi bir rüştiye olduğunu fakat şuna kadar açılan rüştiyelerden biraz daha gelişmiş eğitim vermeyi hedeflediğinden bahsetmektedir. Ayrıca bu okulu o devirde Batı memleketlerindeki lise ve jimnazlara⁷ benzeyen, hükümetin rüştiyeler için her bakımdan örnek tutulan bir müessese sayılması gerektiğini söyleyerek bu okulların verilen eğitim bakımından rüştiye mekteplerinden üstün olduğunu söylemiştir (Unat, 1964: 43). Ayrıca Unat (1964: 43) şu sözleri diyerek bu okulların dönemin rüştiye mekteplerinden üstünlüğünü açıklamıştır:

İlk önce Valide Okulu denilen bu okulun, açılacağından bahseden resmi ilanda, bunun rüştiyelerin üstünde bir okul olacağına delalet eden 'fevkinde' sözünü onlardan daha mükemmel olacağı manasına kabul etmek gerekte bulunduğunu programı ve kitabesi darülfünuna mahreç olması açıkça göstermektedir.

Darülmaarif'in rüştiyenin üstünde bir mektep olduğu ile ilgili bir diğer kaynak ise Osman Ergin'dir. Ergin (1940: 375-6):

Bu mektep, Abdülmecit'in annesi Bezm-i Âlem tarafından Sultan Mahmut türbesi yanındaki arsaya yapılmış ve 7 Cemaziyülevvel 1266 (1849) tarihinde açılmıştır. Asıl adının Vâlîde Mektebi iken Meclis-i Vâlâ tarafından Darülmaarif denilmesi muvafık görülmüştür. Derme çatma binalarda ilk mektepleri açtığı sırada doğrudan doğruya mektep olarak yapılmış böyle yeni bir bina ele geçince burası rüştiye mekteplerinden üstün okuyup yazma ile bazı fenler öğretecek ve bu suretle hem açılması kararlaştırılan darülfünuna talebe, hem de hükümet dairelerine memur yetiştirecek bir hale getirilmek istenilmiş ve programının da ona göre tertip olunmuştur.

diyerek bu okulu rüştiyelerden daha üstün bir ortaöğretim kurumu olduğunu söylemiştir.

Nitekim rüştiye okullarına paralel olarak açılan, verdiği eğitim ile rüştiyelerle darülfünun arasında bulunan Darülmaarif'in aynı zamanda devlete memur yetiştirmesi de rüştiyelerin üzerinde bir okul olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu okulda öğrenciler farklı olarak arabi, farisi, hesap, hikmet, heyet, coğrafya, hendese gibi derslerden imtihan edilmişlerdir (M. Cevad, 1338: 33). Nitekim bu derslerden bazılarının rüştiyelerde okutulmuyor olması bu okulun rüştiye üzerinde olduğunu kanıtlamaktadır.

Kısacası rüştiyelere dâhil olarak açılan Darülmaarif'in anlaşıldığı üzere tam bir rüştiye mektebi olmadığı, rüştiye ile darülfünun arasında kurulan, rüştiyelerden daha kapsamlı bir eğitim vererek hem açılacak olan darülfünun'a öğrenci hem de hükümet dairelerine memur yetiştiren lise dengi bir okul olduğu anlaşılmaktadır.

⁷ Jimnaz; Bazı memleketlerde orta tahsil müesseselerine verilen isimdir. Bkz. <http://www.tdksozluk.com/s/jimnaz/>

3.2.1.2. Rüştîye Mekteplerinin Taşrada Yaygınlaştırılması

Rüştîye okulları açma girişimlerinin başarı ile sonuçlanması üzerine Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin çabalarıyla bu okulları taşraya yayma girişimlerine başlanılmıştı. Devlet hem taşrada milliyetçilik ve ayrılıkçılık fikrinin gelişmesini engellemek hem de reformların tüm ülkede uygulanmasını sağlamak için eğitim ile ilgili önemli adımlar atmıştır. İlk adım olarak da Meclis-i Maarif-i Umumiye Bursa ve Edirne'de⁸ diğer illere model olacak rüştîye mekteplerinin kurulmasını kararlaştırmıştır. Bursa ve Edirne'deki sıbyan mektepleri öğrencilerine ilmihâl ve ahlak risalesi kitaplarının okutulması öngörülmüş, sıbyan mekteplerinde uygun kitapları okuyabilen öğrencilerin rüştîye mekteplerine kabul edilme şartının getirilmesi istenmiştir. Ayrıca Meclis-i Maarif-i Umumiye bu yeni okulların eğitimini sürdürebilmesi için öğretmenlere Darülmuallimin mezunu olma şartı koymuş ve okul müdürünün ulemadan seçilmesi teklif etmiştir. Bu teklifler devlet tarafından onaylanmış ve 22 Ekim 1848 tarihinde tüm bu uygulamalar için bir karar çıkarılmıştı.⁹ Bu karar ile Bursa, Edirne ve İstanbul'da kurulan mektepler örnek alınarak rüştîyelerin taşraya doğru yaygınlaştırılması amaçlanmıştır. Ayrıca bu amaç doğrultusunda açılması planlanan rüştîye okullarında öğretmen eksikliğinin giderilmesi için öğretmen okulunu bitirenlerin hemen bu okullara gönderilerek eğitime başlanması kararı da alınmıştır.

Bir süre sonra rüştîye mektebi için seçilen merkezlerin arasına Bosna'da katılmıştır. Bosna'nın önemli şehirleri olan Saraybosna ve Mostar'da rüştîye mekteplerinin kurulması, genişletilmesi kararlaştırılmıştır. Edirne, Bursa ve Bosna gibi bölgelerde rüştîyelerin yayılması Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin 1853 yılında 25 yeni rüştîye mektebini açması kararını almasına neden olmuş ve bu konuda bir irade-i seniyye yayınlanmıştır (M. Cevad, 1338: 46; Akyüz, 1989: 151-152; Sakaoğlu, 2003: 377-378; Koçer, 1994: 62). Buna göre Meclis-i Maarif-i Umumiye, İstanbul dışında 25 rüştîyenin açılmasına karar vermiştir. Bu rüştîyeler için gerekli binaların sağlanması ve diğer masrafların karşılanması için ödenek sağlanmış, bunların kurulup teşkilatlanması görev ve yetkisi Mekatib-i Umumiye Nezaretinin Mekatib-i Rüştîye işleriyle ilgilenen ulemadan Vehbi Molla olarak anılan İmamzade Mustafa Efendi (ö.1877)'ye verilmiş ve vilayetlere gönderilmiştir (Unat, 1964: 43). Taşrada açılması kararlaştırılan bu 25 rüştîyelerin 7'si Anadolu'da, 15'i Rumeli'de, 3'ü ise Ege Adaları'nda kurulması düşünülmüştür (Ayas, 1948: 379).

Taşralarda rüştîyelerin açılması ile ilgili Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım, 1849 tarihinde beş mektebin öğrencilerinin Meclis-i Vâlâ ve padişah huzurunda imtihan ettirildiğini, Kemal Efendi tarafından yapılan bu görevin oldukça başarılı bulunduğunu ve bundan sonra taşralarda da rüştîye mekteplerinin kurulmaya başlandığını ve teşvik edildiğini belirtmiştir (Fatma Aliye Hanım, 1994: 50).

Açılmış olan rüştîyelerin başarılı bir eğitim yürütmeleri, Darülmuallimin'in ilk mezunlarını vermeye başlamaları rüştîye mekteplerinin yaygınlaştırılma çabalarını daha da artmıştı. 1855 yılına gelindiğinde yedisi Bosna biri Tekirdağ olmak üzere taşradaki rüştîyelerin sayısı 8'e, bir yıl sonra 13'e yükselmişti.¹⁰ Anadolu tarafındaki ilk rüştîyeler ise 1859'da Rodos, Yozgat, İzmir¹¹, İzmit, Karahisar-ı şarkı ve Kastamonu'da açılmış¹²

⁸Bursa ve Edirne'nin, İstanbul'dan sonra rüştîyeler için merkezî şehir seçilmesi eski başkent olmalarındandır.

⁹ BOA. İ.MVL., 3324, 24 Ca 1264 (H)

¹⁰ Salname-i Devlet-i Osmaniye, sene 1271(1854), s. 106-07

¹¹ BOA. İ.DH., 399/ 26444, 19 Ş 1274(H)

¹² Salname-i Devlet-i Osmaniye, sene 1276, s.110

ve bu yıllarda Rumeli’de rüştiyelerin sayısı 28’e yükselmiştir.¹³ 1856 yılına gelindiğinde taşralarda yaşanan bu gelişmelere rağmen planlanan rüştiye okullarından sadece bir kısmının açılabilirdi, önemli şehirlerden Ankara, Kandiye ve Skoder’de sivil okulların eksik olduğu da görülmüştür. Fakat 1854-1856 tarihlerinde Kırım Savaşı’ndaki harcamalar ve Osmanlı Devleti’nin o dönemdeki mali durumunun hiçte tatminkâr olmadığı dikkate alınırca bu sonucun pekte şaşırtıcı olmadığı görülmektedir (Somel, 2001: 69-70).

Arap bölgesinde ise ilk rüştiye Şam’da kurulmuştur. 1860-61 yıllarında Suriye’de Tanzimat Fermanı’na karşı birkaç hadisenin yaşanması burada rüştiye mektebinin açılmasına sebep olmuştur. Asıl amaç ise burada yasal eşitliği sağlamaktır. Osmanlı idaresi bu amaç için Şam’daki sıbyan mekteplerini iyileştirmeyi ve çok verimli eğitim kurumları haline dönüştürmeyi uygun bulmuştur. Meclis-i Vâlâ Şam’daki eski sıbyan mekteplerinin yeterli olmadığını, eğitim fonksiyonunun devam edemeyeceğini belirtmişti. Çünkü yerel dini vakıflara bağlı bu okullar, eğitimle ilgisi olmayan işlerle uğraşmış, yerel Müslümanlara eğitim vermeyi durdurmuştu (Somel, 2001: 71-73). Böylece Müslüman çocuklar vakitlerini sokakta geçirir durumda iken, gayrimüslim çocukları kendi okullarında veya kendi literatüründe Arap dilinde lisan-ı islamiye eğitimi veren yabancı okullarda eğitim görüyorlar, Müslümanların üstünde bir eğitim aldıklarından dolayı yüksek makamlarda görev alıyorlardı. Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki bu eğitim farkı Osmanlı’yı şehirde rüştiye mektebi kurmaya ve sıbyan mekteplerinin modernleştirilmesini sağlamaya yöneltmişti. Böylece taşrada kurulması planlanan rüştiyeler arasına Şam’da girmiştir (Somel, 2001: 72).

Rüştiyelerin taşrada bu denli yaygınlaşması taşradaki halkın merkeze dilekçeler gönderip rüştiye okulları talep etmesine sebep olmuştur. Bölgesel talepleri mali olarak karşılamak mümkün olmayınca Maarif-i Umumiye Nezareti daha önce planlanmış rüştiyeleri iptal edip, yerel talepleri dikkate almıştır. Örneğin 1853 tarihinde Tekirdağ yerel yönetimi, Babıâli’ye gayrimüslimlerin ekonomik avantajıyla rekabet edebilmek için rüştiye mektebinin kurulmasını talep ettikleri dilekçe üzerine, Meclis-i Maarif-i Umumiye bu talebe büyük önem vermiş ve daha önce planlanmış bir rüştiye projesini iptal etmiş Tekirdağ’da rüştiye açmaya girişmiştir (Somel, 2001: 73).

Rüştiyeler ilk önceleri dört yıl olduğu halde Darülmaarif açıldıktan sonra altı yıla çıkarılmış fakat 1863’te 5 yıla indirilmiştir. Sıbyan mektebini bitirdikten sonra rüştiyelere geçiş sınavla yapılmaktaydı. Rüştiyelerin başlıca ders konuları ise şu şekilde belirlenmişti: “Akaiden Birküvirisalesi, Arapça ilimler mukaddimelerinden sari ve nahiv ilimleri kitapları, Sülûh ve nesih yazılarına devamla beraber talebenin isteklerine göre rık’a talik ve divani gibi hesap ve rakam, Kur’an” (Kansu, 1930: 30). Bu dersler bizlere rüştiye mekteplerinde o dönemin Avrupa ülkelerindeki benzeri okullarında okutulmakta olan birçok dersin yer almadığını göstermesine rağmen medresenin üzerinde bir eğitim verildiğini de göstermektedir. 1867’ye kadar rüştiyelere yalnız Müslüman talebe alınmaktaydı. Bu tarihte büyük devletlere karşı, eğitim alanında Osmanlı tebaası arasında bir fark olmadığını göstermek için, Hristiyan çocuklarının da bu okullara alınması prensip olarak kabul edilmişti (Karal, 2007: 201). Bundan dolayı rüştiyelere giriş için adayların Türkçeden imtihana girme şartı getirilmişti. Sıbyan mekteplerinden rüştiyeye alınacak öğrencilerin sınava tabi tutulmaya kararlaştırıldığı 1868 yılı içerisinde çeşitli illerde 31 rüştiye mektebi açılmıştı (M. Cevad, 1338: 101).¹⁴

Halkının refah ve saadetini düşünen, memleketini ilerlemiş ve aydınlanmış görmek isteyen padişah, halkın iyi bir terbiye almaları, iyi bilgilere, hünere sahip

¹³ Salname-i Devlet-i Osmaniye, sene 1276, s.108-109

¹⁴ Koçer (1992: 84-86), 31 adet rüştiyenin 1869 tarihinde açılmış olduğunu belirtmektedir.

olmaları için gerek İstanbul'da gerekse taşrada çeşitli rüştiye ve sıbyan mektepleri açılarak halkın ilim ve hüner öğrenmelerini desteklemeye devam etmiştir (Koçer, 1994: 74). Böylece rüştiyeler, küçümsenmeyecek bir artış göstererek Tanzimat eğitimi siyasetinin temelini teşkil etmiştir. Sonuç olarak, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayımlandığı sırada, çeşitli vilayetlerde 87; İstanbul'da ise 12-13 rüştiye¹⁵ bulunduğu belirtilmektedir (Kodaman, 1999: 150).

3.2.1.3. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Rüştiye Mekteplerin Durumu

Eğitimde yenileşme hareketlerinin başladığı tarihten 1869 yılına kadar Meclis-i Maarif-i Muvakkat'ın aldığı karar hariç bir kademe sistemi mevcut değildi. Maarif-i Muvakkat'ın aldığı karar ile istenilen kademe sistemi uygulanmamış veya kısmen uygulanmış, eğitimde ilk, orta ve yüksek kısımlar oluşturulmuştur. Fakat kademe sisteminin ilk defa getirilmesine rağmen eğitimde bir sistem, nizam kurulamamıştır. Yani 1839 yılından itibaren varolan sıbyan okullarının durumu görmezden gelinerek, rüştiyeler açılmıştır. Eğitimin temeli niteliğinde olan sıbyan mekteplerinde ıslahatlar yapılmadan rüştiyelerde Batı'ya yönelik bir eğitim sistemi uygulanmaya çalışılmış, batıdan alınan yenilikler hep rüştiye okullarında uygulanmıştı. Hatta bu iki okulun bağlı oldukları kurumlar bile ayrı iken¹⁶ iki eğitim kademesi arasında bir bağ kurulmamış iken yüksek eğitim kademesi olarak darülfünun açılmaya kalkışıyordu. Bu durumda eğitimde bütünlüğü sağlayamadığı gibi yapılan yeniliklerinde başarılı olmasını engelliyordu (Koçer, 1992: 82).

Yine 1869 yılına kadar batıya yönelik olarak açılan ve ortaöğretim alanında önemli bir yer edinen rüştiye mektepleri her ne kadar taşraya kadar yaygınlaştırmak istense de nüfusa göre sayıları yetersiz kalıyordu. Bu okullar sıbyan mekteplerinin üzerinde eğitim vermesine, programlarında önemli yenilikler yapılmasına rağmen tam bir düzene oturtulamamış, istenilen başarı tam olarak sağlanılamamıştı. Ayrıca rüştiye mekteplerinde verilen eğitimi devam ettirebilecek, çeşitli ilim ve fenler ile daha fazla verim sağlayacak yüksek okullar da açılamamıştı.

Osmanlı devlet adamları Tanzimat döneminde yaşanan bu olumsuz durumları düzeltmek için yapılan yeniliklerde gerek siyasi gücü gerek maarif alanındaki başarıları büyük olan Fransa'yı örnek almıştı. Hatta Ali ve Fuat Paşa eğitim konusunda fikirlerini almak üzere devrin Fransız Eğitim Bakanı Jean Victor Duruy'u Türkiye'ye davet etmişti. Duruy, Osmanlı eğitim için her seviyede mektepler açılmasını, özellikle orta ve yüksek öğrenime özellikle önem verilmesini ve bu mekteplere bütün tebaadan çocukların devamının sağlanmasını tavsiye etmişti. Fransız Dışişleri Bakanı da İstanbul'daki elçisi M. Bourre'ye yapılacak bütün reformlarda Fransız görüşünün yansımaları için her şeyin yapılması talimatını vermişti (Berkes, 1973: 159-160).

Fransa, bu girişimleri sonucu 22 Şubat 1867 yılında Babiâli'ye 1856 Islahat Fermanı'nın bir gereği olarak vaat edilen reformların yerine getirilmesi için bir proje sunmuştur. Bu projenin eğitim ile ilgili kısmını hazırlayan Victor Duruy Hristiyan mekteplerinin korunması ve teşviki, yeni mekteplerin açılması, imparatorluğun bütün mekteplerinin kamu haline getirilmesi, herkesin faydalanacağı kütüphaneler kurulması gibi konular üzerinde durmuştur. Projeden bir süre sonra gezi maksadıyla Paris'i ziyaret eden Sultan Abdülaziz seyahati süresince Fransız eğitim sistemini yakından görmüş, oldukça etkilenmiş ve kendi ülkesi içinde Fransız modeli mektepler açılmasını isteyerek Fransa tarafından sunulan projeyi ülkesinde uygulamak istemiştir (Sakaoğlu, 1991: 480;

¹⁵ Karal (2007:342), 1860'ta 57, 1868'de de 87 rüştiye olduğunu belirtmektedir.

¹⁶ Sıbyan mektepleri Evkaf Nezaretine bağlı iken, rüştiyeler Maarif Nezaretine bağlı idi.

Karal, 2007: 197). Padişahın bu fikri devrin önemli kişileri olan Ali Paşa, Fuat Paşa ve devletin Maarif Nazırı Saffet Paşa da desteklemiştir.

Maarif alanında yaptığı yeniliklerle Kemal Paşa'dan sonra en başarılı kişilerden biri olan ve 1867-1871 yılları arasında Maarif Nazırlığı makamında bulunan Saffet Paşa, 1867 yılında itibaren eğitim sisteminde yaşanan kargaşalığa son vermek, eğitimi bir düzene sokmak için Fransa tarafından sunulan projeyi bir an önce uygulamak istemiştir. Fransız görüşünün taraftarı olan Saffet Paşa, eğitimdeki eksiklikleri gidermek ve eğitimi bir bütün olarak almak için 1869 yılında Avrupa özellikle Fransa eğitim sistemini örnek alarak maarif dairesinde aydın kişilerle¹⁷ birlikte Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ni hazırlamış ve yayınlamıştır. Batı'yı görmüş, oradaki eğitim teşkilatını incelemiş ve bunu kendi memleketinde de kurmayı düşünmüş olan Saffet Paşa'nın çıkarmış olduğu Maarif-i Umumiye Nizamnamesi sanat okullarından başka maarifin her konusunu ele alınmıştır. İlk defa eğitimi bir bütün olarak inceleyen ve 198 maddeden oluşan bu nizamnamede aşağıdaki konulara yer vermiştir (Koçer, 1992: 85):

1. İlköğretim meselesi ele alınmıştır. (3-35. madde)
2. Ortaöğretim meselesi ele alınmıştır. (33-50. madde)
3. Bir üniversite açılacaktır. (79-128. madde)
4. Müesseselere öğretmen yetiştirmeyi düşünmüştür. (5-78. madde)
5. Özel eğitim problemi düşünmüştür. (128-131. madde)
6. Bu okullara lazım olacak eserleri, telif veya tercüme oluyla hazırlayacak Daire-i İlmiye'yi düşünmüştür. (133-137. madde)
7. Maarifin mali cephesini ele almıştır. (192- 198. madde)
8. Bu okulların öğretmen ve diğer personelinin tayin ve terfilerine bakacak, nizamnameleri hazırlayacak Daire-i İdare düşünmüştür. (133-143. madde)
9. Maarifin merkez kuruluşunda devamlı gelişmelere göre yeni kararlar alacak kuralları yani Meclis-i Kebir-i Maarif-i düşünmüştür. (131-133. madde)
10. Bu meclisin dışarıda şubesi olan Vilayet Maarif Meclisleri'ni düşünmüştür.¹⁸ (143-153. madde).

Nizamnamenin bu maddeleri Tanzimat dönemi devlet adamlarının eğitim hakkında neler düşündüklerini, yenilikleri nasıl bir yöntem ile uygulayacaklarını göstermektedir. Bu nizamnameye göre Tanzimatçıların ilk hedefleri ilköğretimi mecburi hale getirmek, köylere kadar yaymak, bu okulları kanun ve nizamlarla merkezden yönetmektir. Ayrıca her okula yeni öğretmen okulundan mezun olan bir öğretmen göndermek, öğretmenlere yeteri kadar maaş bağlamak ve bu maaşları düzenli vermektir. Okulların programları değiştirilip dini bilgilerin yanında dünya ile ilgili aritmetik, tarih, coğrafya gibi dersler eklemek amaçlanmıştır. Hatta nizamnamede açılan yeni okulların vakıf sisteminin dışında bir gelişme göstereceği belirtilmiş, giderlerinin devlet bütçesinden karşılanacağı bunun için de zaman zaman özel vergiler veya okulların köy-mahalle halkı tarafından yapılması ile ilgili maddeler konulmuştur (Koçer, 1992: 86). Böylelikle 1869 Maarif Nizamnamesi ile Tanzimat döneminde merkezde kalan eğitim çabaları tüm sınırlara yayılmıştır.

Eğitimde mecburiyeti getiren, okulların kademe ve derecelere ayrılmasını sağlayan, eğitim ve öğretim usullerini kanuna göre düzenleyen eğitim idaresini genişleten ve taşra teşkilatının kuran Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Türk eğitiminde sistemleştirme ve kanunlaştırma hareketlerinin ilki olması bakımından önemlidir. Bu

¹⁷ Nizamnamenin hazırlanmasına katkıda bulunan aydın kişiler, Devletin Maarif Dairesi Kemal Paşa'nın başkanlığında Sadullah Paşa, Datyan Artvin Efendi, Recaizade Ekrem Bey, Ebüzziya Tevfik Bey, Mehmet Mansur ve Drağan Tzankof Efendiler'dir. (M. Cevad, 1338: 123)

¹⁸ BOA. MF. MKT. 2/99, 05/Ca/1289(H)

nizamname ile parçalar şeklinde olan ve birbirinden bağımsız şekilde ilerleyen eğitimde bütünlük sağlanmıştır (Birler, 2004: 50-51).

Nizamname kendi zamanına kadar olan nizamların en iyisi olmasına rağmen bazı eksiklikleri de vardı. İlköğretimin bina, araç gereç masrafları ile öğretmen maaşları halkın inisiyatifine bırakılmış, Müslüman ve gayrimüslim mekteplerinin ayrı olması istenmiştir. Oysa bu amaçlanan Osmanlılık fikri ile tezat düşmektedir. Çünkü bu nizamname ile imparatorluğun değişik din ve mensup gruplarını Osmanlılık ideali içerisinde kaynaştırılacağına, çeşitli etnik ve kültürlerden gelen çocukları bir arada eğitmekle büyük bir Osmanlı birliği kurulabileceğine inanılmıştı (Antel, 1940, 445). Yine de eksikliklere rağmen Nizamname içte ve dışta önemli gelişmelere sağlayacak niteliklere sahipti. Batı'nın katkısı ve özellikle Fransa eğitim sistemi örnek alınarak oluşturulsa bile bu nizamname getirdiği yeniliklerle eğitim öğretimin modernleşmesini sağlayarak Meşrutiyet dönemi eğitim sistemine temel, Cumhuriyet dönemi eğitim sistemine örnek teşkil etmiştir.

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne kadar rüştiyeler, küçümsenmeyecek bir artış göstermiş ve Tanzimat dönemi eğitim sisteminin temelini teşkil etmiştir. 1838 yılından beri önemli adımlar atılan, yenilikler getirilen rüştiye mekteplerinde 1869 Nizamnamesi ile de yeni hükümler getirilmiştir. Ortaöğretim ile ilgili önemli gelişmeler kaydeden nizamnamenin mekatib-i rüştiye kısmında şu hususlara yer verilmiştir (M. Cevad, 1338: 407-409).

1. Beş yüz haneden fazla olan her kasabada birer rüştiye açılacağı (18. madde)¹⁹,
2. Rüştiyelerin her türlü masraflarının vilayet maarif idaresi sandığından karşılanacağı (19. madde),
3. Rüştiye binalarının Meclis-i Kebir-i Maarif tarafından gönderilen planlara göre yapılacağı (20. madde),
4. Her rüştiyeye talebe sayısına göre bir veya iki öğretmen ayrıca bir mubassır (gözlemci) ve bir de hademe tayin olunacağı (21. madde),
5. Muallim-i evvelin (başöğretmen) 800, ikincisinin 500, mubassır 250 ve hademenin 150 kuruş maaşla istihdam edileceği (22. madde),
6. Rüştiyelerde öğrenim süresinin dört yıl olacağı (23. madde),
7. Bütün rüştiyelerin 1-23 Ağustos arasında tatile gireceği (25. madde),
8. Rüştiye öğrenim süresi sonunda imtihanları geçip şahadetname alanlar idadiye kabul edileceği (26. madde), doğrudan doğruya rüştiyeleri ilgilendiren temel prensiplerdir.

¹⁹ Halkın sadece Müslüman olduğu kasabalarda, Müslüman çocukları için, halkı sadece Hristiyan olan yerlerde Hristiyan çocukları için, eğer kasaba karışık ise 100 haneyi aşkın her cemaat için birer rüştiye açılacaktır (Maarif-i Umumiye Nizamnamesi 18. madde) (M. Cevad, 1338: 407)

Tablo 3.1. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde Kız ve Erkek Rüştîye Programları (M. Cevad, 1338: 408-10).

Erkek Rüştîyeleri	Kız Rüştîyeleri
Mebadi-i Ulum-u Diniye	Mebadi-i Ulum-u Diniye
Lisan-ı Osmanî Kavaidi	Hesap ve Defter Tutma Usulü
İmla ve İnşa	Lisan-ı Osmanî Kavaidi
Tertib-i Cedid Kavaid-i Arabiye ve Farisiye	Nakışa medar olacak derecede Resim
İlm-i Hesap ve Defter Tutma Usulü	Mebadi-i Kavaid-i Arabiye ve Farisiye
Tersim-i Hutut	Ameliyat-ı Hiyatiye
Mebadi-i Hendese	İmla ve İnşa
Tarih-i Umumi	Musiki (mecburi değildir)
Tarih-i Osmanî	Müntehabat-ı Edebiye
Coğrafya	Tedbir-i Menzil
Jimnastik	Muhtasar Tarih ve Coğrafya
Mektebin bulunduğu mahallede kullanılan ikinci dil	
Fransızca (ticaret mevkiinde bulunan bölgelerdeki rüştîyelerde isteyen talebe dördüncü sınıfta alabilir).	

1869 Nizamnamesinin 23. maddesinde kız ve erkek rüştîyelerinin programlarının gösterildiği bu tabloda 1869 yılından önce uygulanan programdan tamamen farklı bir program olduğunu, programın medresenin etkisinde kalınmadan hazırlandığını, dini bilgilerin azaltılarak batı ilmin programlara girdiğini göstermektedir.

1869 Nizamnamesi yayınlandıktan sonra memlekette tek ortaöğretim kurumu olan rüştîye mekteplerinin sayılarının hızla artmış, öğretmen kadroları kısmen tamam olan 400'e yakın rüştîye mektebi hizmet vermiştir. 1870'den sonra özellikle vilayetlerde yeni rüştîye mekteplerinin açılıp yaygınlaştırılmasıyla da 1869-1876 tarihleri arasında rüştîyelerin sayısı 287'ye çıkmıştır (Kodaman, 1999: 94).

1871 tarihine gelindiğinde Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de Maarif Nezareti'nin yönetim ve denetimi altında 14 erkek rüştîyesi ve bu rüştîye mekteplerinde eğitim gören öğrenci sayısının toplam 1421 olmuştur. 1872 yılında erkek rüştîye sayısı 17'ye, öğrenci sayısı ise 1930'a, 1873 tarihinde ise erkek rüştîye sayısı 19'a ulaşmıştır. 1875 tarihinde çoğu meslek okulunun tahsil düzeyi rüştîyeye eşitlenirken, yükseköğretim veren kurumlara da rüştîye sınıfları eklenmiştir. 1876 tarihinde ise İstanbul'da 21 erkek rüştîyesi olduğu ve toplam 2240 öğrencinin bu mekteplerde eğitim aldığı görülmüştür (Sakaoğlu, 2003: 377-78).

Tablo 3.2. 1876'da İstanbul'da Bulunan Rüştîye Mektepleri
(Kodaman, 1999: 94).

Rüştîyeler	Talebe Sayıları	Rüştîyeler	Talebe Sayıları
Darülmaarif	202	Üsküdar	159
Darülmaarif		Atlamataşı	136
İdadisi	84	Takvimhane	126
Mahmudiye	99	Tophane	155
Sultan Bayezid	147	Beylerbeyi	87
Şehzade	115	Sütlüce	50
Zeyrek	113	Mirgun	94
Fatih	156	Kanlıca	25
Sultan Selim	40	Odabaşı	21
Beşiktaş	81	İbrahim ağa çayırı	?
Kasımpaşa	104	Tophanelioğlu	?
Eyüp	106		

Tablo 3.3. Bab-ı Zaptîye İdarisindeki Rüştîyeler (Kodaman, 1999: 94).

Rüştîyeler	Talebe Sayıları	Rüştîyeler	Talebe Sayıları
İzmir Rüştîyesi	74	Silivri Rüştîye	19
Adapazarı Rüştîyesi	54	Kandıra Rüştîyesi	16
Akhisar Rüştîyesi	?	Taraklı Rüştîyesi	19
Hendek Rüştîyesi	12	Karamürsel Rüştîyesi	19
Yakacık Rüştîyesi	19	Geyve Rüştîyesi	55
Gebze Rüştîyesi	10	TOPLAM	297

Tablo 3.4. Vilayet Rüştîyeleri (Kodaman, 1999: 95).

Vilayet	Rüştîye	Talebe Sayısı	Vilayet	Rüştîye	Talebe Sayısı
Edirne	26	1296	Kastamonu	16	654
Tuna	40	2150	Sivas	11	594
Hersek	3	130	Canik	6	207
Bosna	21	636	Trabzon	7	330
Sofya	8	420	Erzurum	20	607
Selanik	12	903	Halep	10	449
Yanya	13	500	Diyarbakir	18	785
Manastır	38	1627	Suriye	14	636
İşkodra	4	216	Adana	6	328
Girit	10	341	Bağdat	8	348
Ege Adaları	12	330	Basra	1	?
Kıbrıs	1	71	Müstakil Sancak		
Bursa	26	801	Zor	3	92
Aydın	20	795	Kudüs	2	101
Konya	19	974	Cidde	1	40
Ankara	11	548	Trablusgarp	3	123

II. Abdülhamit devrinden önce 1293 Devlet Salnamesi'ne göre İstanbul ve taşra rüştîyelerinin durumu gösteren bu tablolar, İstanbul'da 2099, Şehremaneti'ne bağlı bölgelerde 298, Rumeli'de 7878, Ege Adalarında 742, Arap topraklarında 1340, Anadolu'da 7033 talebe olmak üzere İmparatorluk dâhilinde bulunan 423 rüştîye okulunda toplam 19330 talebe bulunduğunu göstermektedir. Yalnız bazı rüştîye

okullarının talebe sayısı gösterilmediğinden toplam öğrenci sayısı 19330'den fazla (20000 civarında) olduğu tahmin edilmektedir.

3.2.1.4. Kız Rüştîye Mekteplerinin Açılışı

1838'den 1858 yılına kadar maarif sahasında yapılan yenilikler ve açılan mektepler hep erkek çocukların okutulması ve yetiştirilmesine yönelik olup kız çocuklarının okutulmasıyla ilgilenilmemiştir. Osmanlı Devleti'nde eğitim kurumlarının gittikçe artan önemine ve sayılarına rağmen bu yıla kadar açılan eğitim yeniliklerinden sadece erkek çocukları yararlanmış kızlar ise geliştirilen eğitimden yoksun kalmışlardır. Ayrıca sıbyan mekteplerinde erkek ve kız çocukları bir arada okudukları için kızların tahsil derecesi sıbyan mektebi derecesini geçememiştir. Bu sıbyan mekteplerinde kızlar sadece biraz Kur'an okurlar, namazda okunacak sureleri ve duaları ezberlerlerdi. Zamanla maarifçiler arasında kız ve erkek çocukların aynı okullarda eğitim görmesinin zararlı olacağı fikri oluşmaya başlamış ve kızlar için ayrı okulların kurulması düşüncesi ortaya çıkmıştır (Ergin, 1940: 381). Maarif Nezareti, Sadaret'e bu konu ile ilgili tezkere yazmıştır. 12 Ekim 1858 tarihli tezkerede, kız ve erkek çocuklarının bir arada eğitim görmelerinin sakıncalı olacağından kızlar için ayrı bir yer ile güvenilir, ehliyetli öğretmenlerin tayin olunmasının gerekliliğinden bahsedilmiş ancak bunun uygulanmasının oldukça masraflı olacağı da belirtmiştir. Ayrıca milletin kalkınmasının ancak eğitim ile mümkün olacağı vurgulanarak varolan mekteplerin ıslah edilip, kızlar içinde rüştiye açılması önerilmiştir. Bunun sonucunda da Sultanahmet ve çevresindeki 26 sıbyan mektebinde okuyan kız ve erkek çocuklarının ayrı okullarda okutulması ve yine Sultanahmet'te bulunan Cevri Usta Mektebi'nin müstakil bir kızlar rüştiyesi şekline konulması teklifinde bulunulmuştur. Bu teklifin padişah tarafından kabul edilmesiyle ilk defa kızlar için ilköğretim seviyesinin üstünde eğitim veren rüştiye mektebinin açılması gündeme gelmiş ve 06 Ocak 1859 tarihinde²⁰ Cevri Usta İnas Rüştiyesi açılmıştır.²¹ Kızlara mahsus olarak açılan bu okul özellikle kız çocuklarına mesleki eğitim vermiştir.²² Böylece artık Osmanlı toplumunda okuma ve yazmanın erkekler kadar kadınlar içinde gerekli olduğu, din ve dünyalarını iyi bilen kadınların ailelerine ve topluma daha yararlı olacağı düşünülmeye başlanmıştı (Ergin, 1940: 382).

Kızlar için açılan bu ilk rüştiye mektebinde kızları okutacak olan kadın öğretmen bulunmadığı için nakış dersleri dışındaki dersler zorunlu olarak erkek öğretmenler tarafından verilmişti. Bu durum ise ailelerin kızlarını bu rüştiyeye göndermemelerine, öğretmenlere güvenmemelerine yol açmıştı. Bu durumun önüne geçebilmek ve açılan kız rüştiyesinin güvenilirliğini halka duyurmak amacıyla, 1862 (26 Zilhicce 1278) tarihinde Takvim-i Vekâyî'de bir ilan yayınlanmış ve aileler kızlarını bu okula göndermeleri için teşvik edilmiştir. Bu ilanda, Osmanlı Devleti'ni dinç ve sağlam bir halde ayakta tutacak tek şeyin umumi terbiyenin arttırılması olduğu, umumi terbiyeye ne kadar önem verilirse, memleketin fikir üstünlüğünün o derece artacağı, bayındırlığının o derece çoğalacağı belirtilmiştir. Ayrıca şimdiye kadar açılan resmi okullar her ne kadar erkek çocuklara tanınmış bir hak ise de, eğitim yapmak isteyen kız ve erkeğin, bir ayırım yapılmaksızın bu nimetten faydalanması gerektiği belirtilmiştir.

²⁰ İlk kız rüştiyesinin açılış tarihi olarak Niyazi Berkes 1862, Sadık Albayrak 1863 tarihini vermektedir. (bkz. Berkes, 1973: 226; Albayrak, 1972: 4)

²¹ Salname-i Devlet-i Osmaniye, sene 1276: 110

²² Osman Ergin, söz konusu tezkerede mesleki eğitim yerine sanayi eğitimi ifadesi kullanıldığını, burada sanayi eğitim ile daha ziyade dikiş, nakış ve aşçılık gibi geleneksel olarak kadınlara ait olduğu kabul edilen işlerin daha teknik olarak öğretilmesinin kastedildiğini yazmaktadır.

Şimdiye kadar bu eğitim nimetinden yalnız erkek çocuklarının yararlanmakta olduğu, kızların bütün istek ve arzularına rağmen, bu eğitimden yoksun kaldıkları, evlenerek erkekleri mesut ettikleri belirtilmiştir. Eve saadet getirecek olan kadının ancak din ve dünyasını bilip, yasaklanan şeyleri yapmamakla mümkün olabileceği, bunun da kadınların eğitim görmeleri ile alakalı olduğu, bu yüzden kız çocuklarının dahi iyi bir eğitim görmelerinin, bilgili ve görgülü bir kadın olarak yetiştirilmelerinin anne ve babaya borç olduğu da belirtilmiştir. Hatta bu Müslüman kuralını her tarafa yaymak için öncelikle, İstanbul'da At Meydanı civarında kızlar için özel olarak açılan bir mektepte kız çocuklarının eğitimlerinin yapılmakta olduğu, kız çocuklarına ders verecek, onları eğitecek öğretmenlerin daha dikkatli olarak seçildiği duyurulmuştur. Kız rüştiyesinin idaresinin daha disiplinli ve daha modern eğitici ve öğretici bir hale sokulmuş olduğu, kız çocukları olanların bu durumu bilmeleri ve kızlarını bu okula yollayıp gereken eğitimi yaptırmalarının uygun olduğu da belirtilmiştir (M. Cevad, 1338: 60-61; Ergin, 1940: 382-83; Koçer, 1992: 67).

İlk kız (inas) rüştiyesinin açılması ile kız çocuklarını kazanmak ve onlara sıbyan mektebi üstünde bir eğitim vermek hedeflenmiş ise de mesleki alanlarda eğitim vermeyi hedefleyen adımlar artık atılmaya başlamıştı. Örneğin 1864 yılında Mithat Paşa Rusçuk'ta yetim kızlar için ordunun dikim ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir dikim atölyesi niteliğinde Islahhane açmıştı. Bu adım tam anlamıyla kız çocukları için bir eğitim yeri olmasa da onları kazanmak için atılan önemli bir adımdır. Bu girişimi takiben 1869'da İstanbul'da yine ordu ihtiyacı için Yedikule'de açılan dikimevi özelliğindeki Kız Sanayi Mektebi açılmıştı (Akyüz, 1985: 149). Böylece kız çocukları sadece rüştiyelerde değil sanayi mekteplerinde de yer almaya, eğitime başlanmıştır.

1858 yılında açılan kız rüştiyesinin bu derece özendirilmesi, eğitimi ve öğreticileri konusunda özenle çalışılması sonucunda 15 Nisan 1869 tarihinde Maarif Nezareti tarafından 7 İnas Rüştiye açılma teklifi Şuray-ı Devlet'e sunulmuştur (M. Cevad, 1338: 86). Bu teklif, kız çocuklarının eğitiminde yararlı girişimleri destekleyen Şuray-ı Devlet tarafından her ne kadar uygun görüldü ise de bu durum hemen gerçekleştirilememiştir. Çünkü 1869 yılına kadar bu okulda eğitim verecek öğretmenler yetiştirilememiş, üzerinde önemle durulmasına rağmen güven tam anlamıyla sağlanamamıştır. 1869 yılına gelindiğinde ise bu ihtiyacı karşılamak ve kız rüştiyelerini yaygınlaştırmak için Darülmuallimat (kız öğretmen okulu) açılmıştı (M. Cevad, 1338: 97). Kız rüştiyeleri için kadın öğretmenler yetiştirmeğe başlayan bu okulun ilk mezunlarını 1873 yılında vermesiyle kız rüştiyeleri başlıca büyük şehir ve kasabalarda yayılmağa başlamıştır. Böylece hem kız rüştiyelerin sayısı hem de önemi artmıştır. Tanzimat'ın son yıllarına gelindiğinde ise Darülmuallimat ile birlikte kızlar için açılmış olan mekteplerin sayısı 10'a yükselmiştir. Ayrıca 5 Mayıs 1869 yılında bazı okullar kız rüştiyeye dönüştürülmesi de kararlaştırılmıştır.

Tablo 3.5. 1869’da Kız Rüştîyelerine Dönüştürülen ve Yeni Açılan Kız Rüştîyeleri (Ergin, 1940: 382).

Kız Rüştîye Mektebine Dönüştürülen Okullar	Yeni Açılan Kız Rüştîyeleri
Valide Sultan Mektebi	Beşiktaş’ta İnas Rüştîye Mektebi
Süleyman Paşa Mektebi	Üsküdar’da İnas Rüştîye Mektebi
Beyhan Sultan Mektebi	Mahmut Paşa’da İnas Rüştîye Mektebi
İbrahim Sarım Paşa Mektebi	Şehzadebaşı’nda İnas Rüştîye Mektebi
Yusuf Paşa Mektebi	Aksaray’da İnas Rüştîye Mektebi
Valide Sultan Mektebi	Atpazarı’nda İnas Rüştîye Mektebi
Hani Hatun Mektebi	Eski Ali Paşa’da İnas Rüştîye Mektebi

1869 Nizamnamesi ile kız rüştîyelerinin eğitim-öğretim, kadro ve öğrencileri ile ilgili konularda ele alınmıştır. Bu nizamnamede Kız rüştîyeler ile ilgili geçen hükümler şunlar (M. Cevad, 1338: 412-14):

1. Büyük şehirlerde halkı Müslüman ise sırf Müslüman kız rüştîyesi, halkı sırf Hristiyan ise yalnız Hristiyan birer kız rüştîyesi olacaktır. Halkının bir kısmı Müslüman bir kısmı ise Hristiyan olan kasabalarda ise Hristiyan rüştîyesi ayrı, Müslüman rüştîyesi ayrı yapılacaktır. Bu şekilde halkı karma olan şehirlerde rüştîye okulu bulunacak olan halkın adedi 500 haneyi geçmesi gerekmektedir. Bu okulların yeniden kurulması şimdilik İstanbul’a ve sonra da il merkezi olan yerlere mahsustur. Diğer Müslüman olmayan halk dahi aynı kurallara uyarlar (27. madde).
2. Kız okullarının öğretmenleri kadın olacaktır. İstenen derecede kadın öğretmenden uygun olanı bulunamazsa ileride yetkili bayan öğretmenler yetişinceye kadar yaşlı ve bilgili erkek öğretmenler de kız rüştîyelerine öğretmen olarak atanabilirler. Din dersleri her toplumun kendi dili üzerine verilir. Müslüman olmayan halkı meydana getiren sınıflar kız rüştîye okullarında Arapça ve Farsça kurallar başlangıcı yerine kendi dillerinin başlangıçlarını okurlar. Müslüman olmayan çocukların din ile ilgili bütün dersleri onarın dini başkanları veya görevlendirecekleri kişilerce verilir (28. madde).
3. Kız rüştîye mekteplerinin öğrenim süresi dört yıldır. (29. madde).
4. Sıbyan mektebi şahadetnamesi olan kızlar imtihansız rüştîyeye kabul edilecektir. Şahadetnamesi olmayanlar imtihan olup başarılı olanlar kabul edilecektir (31. madde).

Erkek rüştîyelerinin yanı sıra kızlara mahsus rüştîyelerin de açılmaya devam ettiği ve birçok vilayette yeni rüştîyelerin kurulduğu 1870-1871 yıllarında İstanbul’da Sultan Ahmet İnas Rüştîyesi ile birlikte 8 kız rüştîyesi bulunmaktaydı. Maarif Nezareti denetiminde olan bu okullarda 270 öğrenci vardı.

1874 yılında Üsküdar’da Gülfem İnas Rüştîyesi, Fatih İnas Rüştîyesi ve Küçük Mustafa Paşa İnas Rüştîyesi açılmıştır. Böylece bu yılda kızlar için açılmış olan rüştîye sayısı 9’a ulaşmış ve bunlardan toplam 309 öğrenci ile 38 muallim bulunmuştur. (Ergin, 1940: 387) İstanbul’da kızlar için rüştîye okulları açılırken 1874 yılında taşrada şimdilik vilayet merkezlerinde birer adet kız rüştîyesi açılması için valilere yazı gönderilmiş (Ahmet Lütfi, 1999: 27). Bu emirler doğrultusunda vilayet merkezlerinde kız rüştîyelerinin açılması girişimlerine başlanılmıştı.

Tablo 3.6. 1874 Yılında İnas Rüştîyelerinin Ders Programı (M. Cevad, 1338: 118).

Sınıf-ı evvel	Sınıf-ı sâni	Sınıf-ı sâlis	Sınıf-ı râbi
Arabi	Arabi	Arabi	Arabi
Farisi	Farisi	Farisi	Farisi
Hesap	Hesap	Hesap	Ta'dat ve Terkim
Coğrafya	Coğrafya	Coğrafya	Ahlak
Sülûs	Sülûs	Sülûs	İlm-i hal
Rik'a	Rik'a	Rik'a	Sülûs
Kıraat-ı Türkiye ve İmla	Kıraat-ı Türkiye	Kıraat-ı Türkiye	Nakış
Nakış	Nakış	Nakış	

1874 yılında kız rüştîyelerinde uygulanan ders programını gösteren bu tabloda Tanzimat'ın son yıllarında açılan 10 adet kız rüştîyelerinde okutulan dersleri gösterdiği gibi bu rüştîyelerde verilen eğitimin sıbyan mekteplerinden üstün bir eğitim verildiğini de göstermektedir.

Tablo 3.7. 1874 yılında Darülmuallimat ve İnas Rüştîyelerinde İmtihanları Geçerek Şahadetname Alan Kişi Sayısı (M. Cevad, 1338: 118).

Mekteplerin Adları	Şahadetname Alacak Sınıf-ı evvel	Sınıf-ı sani	Sınıf-ı salis	Sınıf-ı rabi	Yekûn	Muallim, Muallime ve Hademe
Darülmuallimat	19	4	8	15	34	10
Sultan Ahmet	6	5	6	13	30	7
İbrahim Paşa	8	2	4	6	20	4
Şehzade	2	6	4	10	22	7
Fatih	5	7	7	14	23	7
Aksaray	1	5	11	13	29	7
Altay	7	3	5	14	29	4
Beşiktaş	6	4	0	23	23	6
Üsküdar	3	3	4	18	28	6
Üsküdar'da						
Gülfem	0	0	14	10	24	3
Yekûn	57	39	63	135	294	61

1874 yılına ait olan Darülmuallimat ve kız rüştîyelerinde sınava girip başarılı olarak şahadetname alan öğrencilerini sayılarını gösteren bu tabloda kız mektepleri ve öğrenci sayıları hakkında bilgi verdiği gibi 1874 yılında kız çocuklarının eğitimine verilen önem ve kız rüştîye okullarına gösterilen rağbeti de göstermektedir. Nitekim aşağıdaki tablo ise kız rüştîye mekteplerinin ne derece yaygınlaştığını açık bir şekilde göstermektedir.

Tablo 3.8. Vilayetlerde Açılan İnas Rüştîyeleri ve Açılış Tarihleri
(M. Cevad, 1338: 118).

Vilayet Adı	Okulun Bulunduğu Yer	Kuruluş Tarihi
Kastamonu	Kastamonu	1874-1875
Konya	Konya	1874
Selanik	Selanik	1874
Girit	Hanya	1875
Bosna	Bosna	1875
Trabzon	Trabzon	1875
Yanya	Yenişehir	1876
Konya	Konya	1878-1879
Adana	Adana	1879-1880
Edirne	Edirne	1880-1881
Hüdavendigar	Bursa	1880-1881
Bulgaristan	Varna	1881
Beyrut	Beyrut (2 Adet)	1881
Edirne	Gelibolu	1882-1883
Diyarbakır	Diyarbakır	1883-1884
Girit	Girit (2 Adet)	1883-1884
Edirne	Kırkkilise	1883-1884
Aydın	Muğla	1883-1884
Cezayir-i Bahr-ı Sefid	Midilli	1884-1885
Cezayir-i Bahr-ı Sefid	Sakız	1884-1885
Kastamonu	Bolu	1884-1885
Konya	Antalya	1884-1885
Hicaz	Medine-i Münevvere	1884-1885
Trablusgarp	Trablusgarp	1884-1885
Suriye	Şam	1884-1885

3.2.2. İdadi Mektepleri

Arapça i'dad kökünden türetilen idadi kelimesi hazırlama, hazırlama yeri anlamına gelmektedir (Pakalın, 1951: 34; Devellioğlu, 1999: 409). İdadi kelimesi, 1869 yılına kadar kendisinden üstün bulunan, herhangi bir mektebe talebe hazırlayan ve yetiştiren sınıflar için kullanılmıştır (Ergin, 1940: 412). Harp okuluna ve Askeri Tıbbiyyeye girmek isteyen gençlerin eksik bilgilerini tamamlayarak onları bu okulların programlarını takip edebilecek bir seviyeye ulaştırmak amacıyla açılan hazırlama sınıflarına da idadi ismi verilmiştir. Rüştîyelerden pek farkı olmayan bu sınıfların öğrenim süreleri üç sınıfı mahallelerinde olmak ve son sınıf İstanbul'da bir arada birleşmek üzere dört yıl olarak tespit edilmiştir. Ayrıca 1838 yılında ilk defa rüştîye mektebi açılmak istenildiğinde bu okullara öğrenci yetiştirecek olan sıbyan mekteplerine idadi adı verildiği gibi 1849 yılında açılan Darülmaarif'e hazırlık için o civardaki Yeşil Mektep idadi olarak kabul edilmiştir (Ergin, 1940: 412-13). Rüştîyeler çoğaldıkça ve rüştîyelere rağbet arttıkça bazı kalabalık semtlerdeki rüştîyeler için de yakınlarındaki iptidai mekteplerinin bir kısmı onların idadi yani hazırlayıcı sınıfları olmuştur (Ergin, 1940: 413). Her ne kadar zamanla bazı maarif tarihçileri bu idadi sınıflarını ilk ve ortaöğretim derecelerinden birine dâhil etmek istemişlerse de 1869 yılına kadar açıklığa kavuşturulamadan bu idadiler hazırlık sınıfı olarak kalmıştır.

3.2.2.1. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde İdadi Mekteplerin Durumu

1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin hazırlanmasına kadar medrese merkezli eğitimin yanında kurulmasına başlanan batı tarzı eğitim sistemi önemli gelişme kaydetmekle birlikte derecelenmede bazı eksiklikleri vardı. Ortaöğretimin ilk kademesini teşkil etmek üzere açılan rüştiyelerin İstanbul'da ve taşrada sayıları arttırılmıştı. Ayrıca İstanbul'da birçok meslek okulu ve yüksekokul açılmasına rağmen, Mekteb-i Sultani (Galatasaray Sultanisi) dışında orta öğretimin ikinci kademesinde herhangi bir mektep kurulmamıştı. Dolayısıyla idadi okullarının kurulması ve açılması hem eğitim öğretim hem de siyaset bakımından zaruret haline gelmiş idi (Kodaman, 1999: 114). Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile sivil yüksek okullara öğrenci yetiştirmek üzere rüştiyelerin üstünde ve sultanilerin altında idadi adıyla mekteplerin açılması öngörülmüştür (Ergin, 1940: 413).

Nitekim 1869 Nizamnamesi hakkında yazılan mazbatada idadilerin açılması için şu gerekçeler ileri sürülmüştür:

Belki ileride ulum-u âliye Mekatibinin teksiri iktiza eyleyeceği ve şunda olsa olsa rüştiye mekteplerinin fevkinde ve Mekatib-i Sultaniye'nin madunda idadiye mekteplerinin küşad-ı muhtaç-ı bahis olabilir ise de, Mekatib-i rüştiyede her sınıf tebaa etfalinin mebadi-i ulum-u diniyesi tedris olunmak lazım gelmesinden dolayı bu nevi mekteplerin her cemaat için başka başka teşkili muktezi olmasına ve Mekatib-i Sultaniye'nin defaten tamimi küşad-ı kabil olmamasına mebni hem Mekatib-i Sultaniye'nin ekseri tedrisatına mahal-i talim olmak ve hem de sınıf-u tebaa etfalinin muhteliten tahsil-i maarif tarikine sevki ve o cihetle beyinlerinde itilaf ve muhadenetin tahkimi kaziyesi istihsal olunmak için Mekatib-i İdadiyenin ihdası elzem olduğu.... (Unat, 1964: 93-94)

Bu düşüncelerin neticesi olarak 1869 Nizamnamesinde idadi okullarına yer verilmiş ve bunlarla ilgili hususlar aşağıdaki maddelerle tespit edilmiştir (M. Cevad, 1338: 411-12):

1. İdadi okulları, rüştiyelerden mezun olan Müslim ve gayrimüslim çocukların bir arada öğretim yaptıkları yerdir. (33. madde)
2. Bin haneden fazla ve bulundukları yerin önemine göre seçilecek her kasabada birer idadi okulu yapılacaktır. (34. madde)
3. İdadilerin yapım masrafları, öğretmen ve hademe maaşları ve diğer giderleri vilayet maarif idaresi sandığından karşılanacaktır. (35. madde)
4. Her idadinin muavinleriyle beraber altı öğretmeni bulunacaktır. (36. madde)
5. Her idadinin yıllık tahsisatı, personel giderleriyle birlikte seksen bin kuruş olacaktır. (37. madde)
6. İdadilerin öğretim süresi üç yıl olup şu dersler okutulacaktır: Mükemmel Türkçe Kitabet ve İnşa, Fransızca, Kavânin-i Osmanî, Mantık, Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel, coğrafya, Tarih-i Umûmi, ilm-i mevâlid, Cebir, Hesap ve Defter Tutma, Hendese ve İlm-i Mesâha, Hikmet-i Tabiiye, Kimya ve Resim'dir. (38. madde)
7. İdadi mekteplerinde tedris olunacak derslerin öğretim sekli, önceden yapılmış çizelgelere göre günlere ayrılmış ve buna göre olacaktır. Bunların düzenlenmesi için Maarif Nezaretinden izin alınmasına ve Meclis-i Kebir-i Maarifin rey ve müsaadesine bağlıdır. (39. madde)
8. İdadi mekteplerinin tatil ve imtihan zamanları aynıyla Rüştiye mekteplerinde olduğu gibidir. Fakat bayram günlerine mahsus tatil için mektebin karma olması (Müslim-Gayri Müslim) cihetiyle iki sınıf beraber tatile girecektir. (40. madde)

9. İdadi Mektebinde tahsil müddetini tamamlamış olan talebeler, imtihanlarda başarı gösterdikleri takdirde diploma almayı hak edecek ve mezun olacaklardır. İmtihanlarda başarı gösteremeyenler ise istedikleri takdirde bir sene daha mektepte kalacaklardır. (41. madde)

Böylece idadi kelimesi eskiden ifade ettiği manayı kaybederek yeni bir mana ve muhteva kazanmıştır. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile açıklığa kavuşturularak ilk defa başlı başına orta öğretimin bir kademesi olarak ele alınmıştır. Ayrıca nizamname ile idadilere kimlerin başvurabileceği, masrafları, öğretmen ve hademe maaşlarının nereden karşılanacağı, öğretim süreleri ve dersleri gibi konularda açıklığa kavuşturulmuştur. Ayrıca 1869 Maarif Nizamnamesi'nde "köylerde ve mahallelerde sıbyan, beş yüz evli kasabalarda rüştiye, bin evli kasabalarda idadiye ve vilayet merkezlerinde sultani mektepleri" yapılmasına lüzum gösterdiğinden bu tarihten sonra maarif hayatında idadi adına sık rastlıyoruz (Ergin, 1940: 413).

3.2.2.2. İdadi Mekteplerin Açılışı

Tanzimat devri eğitimin temel unsuru olan Osmanlıcılık fikrinin hayata geçirilmesi için idadilerin açılması gerekliydi. Zira Nizamnamenin 33. maddesinde de belirtildiği gibi idadi mektepleri, rüştiyeyi bitirmiş olan Müslim ve gayrimüslim çocukların bir arada talim ettiren kuruluşlar olarak nitelendirilmişti. Bu maddeye göre Müslüman ve gayrimüslim çocuklarının aynı çatı altında eğitim almaları gerekiyordu. Böylece farklı ırk ve dinlerden gelen gençlerin birbirleriyle kaynaşması, aynı duyguları paylaşan vatandaşlar olarak Osmanlı milleti temelini oluşturulması düşünülmüştür (Akyüz, 1989: 153). İdadi mektepleri de tüm bu fikirleri yerine getirebilecek şekilde teşkilatlandırılmış ve ders programları da bu amaçlara uygun, muhtelif gayeli olarak düzenlenmiştir.

Nizamnamede ihtiyaca binaen bir an evvel açılmaları düşünülen idadilerin tesis edilip yaygınlaştırılması hemen mümkün olmamış, bir müddet sadece kağıt üzerinde kalmıştır. Buna sebep olarak maddi imkânsızlıklar ve öğretmen yokluğu²³ gösterilmiştir (Ergin, 1940: 415). Rüştiyelerin sayılarında artış gösterirken idadilerin açılmasında gevşek davranılmıştır. Nitekim rüştiyeler yetersiz kalınca idadilerin bir an evvel açılmasının gerekliliği anlaşılmıştır (Bilim, 2002: 253-254). 1872'de Maarif Nazırı, Sadrazama bir tezkere yollayarak idadilerin bir an evvel açılması gerektiğini şu şekilde belirtmiştir (Ergin, 1940: 114):

Nesr-i maârif kaziyye-i mühimmesince ihtiyâcât-ı asriyeye göre husûl-ü terakkiyâtı temin zımmında bundan akdem ba irâde-i seniyye tesis buyrulmuş olan Nizamnâme-i mahsûsunda teskilât-ı mekâtib: tesisat-ı iptidâiye ile mekâtib-i idadiye ve âliyeden ibaret olmak üzere üç sınıfa taksim ve bunların kavâid-i teskil ve idaresine müteallik ahkâm-ı lâzime biletraf tayin kılınmissa da icrâât-ı tedârikâtına göre tedrici olmak tâlimât-ı mahsûsası icâbından olmakla... mekâtib-i iptidâi-yenin teksir ve tamimine ve usûl-ü tednsiyenin mümkün mertebe ıslâhına hasr-i mesâi olunarak... mekâtib-i sibyanîyeden başka hemen her şehir ve kasabada ve ekserisi Darümualliminden çıkmış muallimler idaresinde birer ikişer rüştiye vücuda gelmiş [...] ve ikmâl-i ıslahına çalışılmakta bulunmuş ise de rüştiyeler

²³ Tanzimat döneminde idadilerde öğretmenlik yapanlar hakkında kesin bilgi olmaması, 1875 yılına kadar bu okullar için öğretmen yetiştirecek bir okula rastlanılamaması bu mekteplerde medrese kökenli, memur, din görevlilerinden ve subaylardan da öğretmen olarak yararlanıldığı muhtemeldir (Doğan, 1994: 114).

fevkinde Mekteb-i Sultanî'den başka mekâtib-i umumiye olmamak cihetiyle heveskârân-ı tahsil nüskilât çekmekte ve Mekâtib-i Harbiye ve Tıbbiye gibi fûnûn-u mahsûsa mekteplerine girmek isteyenlerin dahi zaten malûmât-ı müktesebeleri sırf mebâdiye münhasır olmakla bir Müddet daha o mekteplerin idâdiyelerinde tahsile mecbur olmakta ve devletçe meselâ orman ve madencilige ve mülkiye mühendisliğine [...] mahsus bir mekteb tesisine tesebbüs olursa mukaddemât-ı idâdiy esini görmüş talip bulunamadığından bizzarûre vücûda gelmeyip gelse bile idadiye seklinde mün-kalib olarak, netice-i matlûbe hâsıl olamamaktadır. Su usûl dâim oldukça yani mekâtib-i umûmiye teskilâtı rüşdiyelere münhasır kaldıkça ihtiyâcât-ı memlekete göre terakkiyât-ı ilmiye kabil-i husul olamayacağına ve teskilâtı mekâtibce müttehez olan tertibe nazaran artık nöbet idadiyeler ihdâsına gelmiş olduğuna binâen [...] teşkil kılınan komisyonda keyfiyet mevzû-u bahse konuldu: Vakıa nizamnâme-i maârif hükmünce bin haneyi mütecaviz olan ve hal ve mevkilerince lüzum görünen kasabalarda birer Mekteb-i idadi yapılmak lâzım gelir ise de böyle tesebbüs-ü cesîme defaten kıyam fıkdanı esbâbdan dolayı kaabil olamayacağından evvel emirde Dersâadette numune olarak bir idadiye açılıp sonra muallim tedârikince suhulet olmak üzere askeri idadiyeleri olan mevkilerde birer idadi daha küşâd olunmak....

uygun görülmüş ve tezkerenin sonuna da şu maddeler eklenmiştir.

1. İstanbul'da Darülmaarif binasının numune idadiye çevrilmesi
2. İdadilerde icabına göre İngilizce, Fransızca ve Almanca derslerinin okutulması
3. İdadilere öğretmen yetiştirmek için Darümualliminde idadi şubesinin açılması ve mezunlarına rüştiye öğretmenlerinden 200 kuruş fazla maaş verilmesi
4. İdadilerde, derslerin önemine göre, öğretim kadrosunun hiç olmazsa 10 kişilik olması ve gerekirse bir müdürle iki hademe tayin edilmesi gibi tekliflerden ibaretti.

Maarif Nezareti'nin bu kararları sadrazam tarafından da uygun bulunarak kısa bir süre sonra yani 1873 yılında Darülmaarif 4 yıllık rüştiyelerin üstünde 3 yıllık birer ortaokul olan idadiye çevrilmiş böylece ilk mülki idadi açılmıştır (Kodaman, 1994: 116-17; Koçer, 1992: 101).²⁴ 1875'te Fatih ve Beşiktaş'ta iki idadi daha öğretime başlamıştır. 1876 yılına gelindiğinde ise İstanbul'da Darülmaarif, Fatih, Beşiktaş, Eski Ali Paşa, Davut Paşa, Fevziye ve İbrahim Ağa Çayırı'nda olmak üzere 462 öğrencinin okuduğu yedi idadi açılmıştır (Bilim, 2002: 254-255).

İstanbul dışındaki ilk sivil idadi ise 1875'te Yanya Vilayeti'nin Tırhala Sancağı'na bağlı Yenişehir kasabasında açılmıştır (M. Cevad, 1338: 133). Taşrada ilk idadinin neden burada açıldığı konusunda kaynaklarda bilgi olmamakla birlikte bunun kasabanın demografik yapısıyla ilgili olma ihtimali yüksektir. Çünkü imparatorluğun gayrimüslim tebaasının en çok yaşadığı yerlerden birisi olan Yanya'da 300 Müslüman öğrenciye karşılık 680 gayrimüslim okulu öğrencisi vardı. Bundan dolayı Yanya'nın önemli merkezlerinden olan Yenişehir'de karma eğitim yapan idadi açılarak hem buradaki çocukların devlete bağlı iyi vatandaşlar olarak yetiştirilmesi düşünülerek Osmanlıcılık fikrini gerçekleştirilmiş hem de idadileri vilayetlere yaymak hedeflenmiştir (Bilim, 2002: 253-256). Fakat vilayet merkezlerinde rüştiye ile birlikte

²⁴ Bazı kaynaklarda bütçe dolayısıyla önce sadece birinci sınıfın açılmış olduğu yazılıdır. Fakat para söz konusu olmasa bile önce birinci sınıfın, öğrenci yetiştikçe de diğer sınıfların açılması oldukça doğaldır (Ergin, 1940: 114).

yedi, sancak merkezlerinde rüştiye ile birlikte beş senelik idadilerin yaygın bir halde açılabilmesi ise ancak 1882-1890 yıllarında kabil olmuştur.

Mekatib-i idadiye’de okutulan umum dersler ise Kavaidi-i Osmaniye, Arabî, Farisi, Kıraat ve Kitabet-i Türkî, Tarih-i Umumiye-i Osmanî, Mükemmel Hesap, Cebir-i Ali, Coğrafya-yı Umumiye-i Osmanî, Jimnastik (bazı yerlerde), Mükemmel hendese, Müsellesat, Resim ve tarama, Fransızca, Almanca, İngilizcedir (M. Cevad, 1338: 453). Bu derslerin rüştiye mekteplerinde verilen derslerden farkı ise yabancı dillere daha fazla ağırlık vermesidir. Bu durumda idadilerin oluşturulmasında programlarının belirlenmesinde batılı devletlerin özellikle Fransa’nın etkisini açık bir şekilde göstermektedir.

Sonuç olarak gelişen ortaöğretim, kaza ve büyük nahiye merkezlerine kadar yayılan rüştiyeler, açılan idadiler ile hem yüksek öğretime öğrenci hazırlamış hem de mahalli ve resmi hizmetler için memur yetiştiren kaynaklar vazifesini görmeğe başlamıştır.

3.2.3. Sultani Mektepleri

3.2.3.1. Mekteb-i Sultani’nin Açılışı ve İlk Yılları

Tanzimat dönemi maarifçileri rüştiye mekteplerini yükseköğretime öğrenci hazırlayan kurumlar olarak düşünmüşlerse de zamanla rüştiye mekteplerinin bu görevi yerine getiremeyeceği anlaşılmış ve rüştiyelerin üzerinde bir okula ihtiyaç hissedilmiştir. Maarif Nezareti’nin kuruluşundan sonra rüştiyelerin sınıf sayıları ne kadar arttırıldıysa da yüksek okullara öğrenci hazırlamak için kifayyetli kaynaklar olmayacağı, Batı seviyesinde bir ortaöğretim basamağının kurulması gerektiği anlaşılmaya başlamıştı (Unat, 1964: 47). Osmanlı Devleti, eğitim alanında yenilikler yapmaya çalıştığı zamandan itibaren ilköğretim ve yükseköğretim arasında bir eğitim kademesi kurmak ve aynı zamanda Müslüman ve gayrimüslim bütün Osmanlı vatandaşlarına ortaöğretim düzeyinde ortak bir kültür ve eğitim vermek istemiştir. Fakat 1838’de ilk sivil mektepler açılmak istenildiği zaman sıbyan mektepleri ıslah edilmeyerek ondan üstün bir tahsil verecek olan rüştiyelerin açılması çalışıldığı gibi 1867’te de henüz rüştiyeler yaygınlaştırılmadan ondan üstün bir tahsil müessesesi vücuda getirilmeye çalışılmıştır (Ergin, 1940: 400).

Osmanlı Devleti, 1856 Islahat Fermanı’nda Müslüman olmayan tebaasına verilen hakları teyit ederek yeni haklar tanımış ve bu haklara göre Müslüman olmayan halk ehliyet ve iktidarlarına göre devlet hizmetlerine alınması kararlaştırılmıştı. Ayrıca eğitim alanında da birçok işlerin yapılmasını gerektiren 1856 Islahat Fermanı ile Müslim ve gayrimüslim bütün Osmanlı tebaasının eşit şartlar altında maarif hizmetlerinden yararlanmasını temin etmek ve bu suretle Osmanlı birliği sağlamak isteniyordu. Batı irfanı ile beslenmiş aydın bir sınıfın bir an önce meydana gelmesi zorunluluğu kendini kuvvetle hissettirmeye başlamıştı (Unat, 1964: 47). Ancak sıbyan, rüştiye okullarında Müslim, gayrimüslim çocuklarının birlikte okutulması sakıncalı görüldüğünden bu işin daha yüksek öğretim kademelerinde yapılması uygun görülmüş, bu tip okullar henüz ortada olmadığından nasıl açılacağı, programlarının ne olacağı hakkında bir fikir belirlenememişti.

Osmanlı Devleti, her ne kadar Islahat Fermanı ile yabancı devletlerin müdahalesini engellemek istedi ise de sonradan batılı devletlerin müdahalesinden kaçınmadı (Sungu, 1943: 315-316). Hatta ıslahat programlarını uygulamakta bir süre gecikince, bazı Avrupa devletleri bir takım ıslahat önerileri sundu. Bunların başında ise Fermanın üzerinden on yıl geçmesine rağmen Osmanlı’nın ıslahatları tam olarak

yapmadığını öne süren Fransız Eğitim Bakanı Victor Duruy'un Babiâli'ye 22 Şubat 1867 tarihinde vermiş olduğu nota gelmektedir. Duruy bu notasında; Müslüman olmayan toplulukların sahip bulundukları eğitim müesseselerinin teşvik ve himaye edilmesi, başlıca büyük şehirlerde Hristiyan çocuklarının da kabul edileceği orta dereceli okulların kurulması, ilköğretimin geliştirilmesi için öğretmen yetiştirilmesi, Müslüman olan ve olmayan öğrenciler için bir üniversitesi kurulması ve bu üniversitede tıptan başka tarih, idare ve hukuk derslerinin okutulması ve bu suretle de yeni kanunları uygulayacak memurlar yetiştirilmesi gibi hususlara yer vermişti (Sungu, 1943: 317-18; Engin, 2003: 24). Bu notanın etkisiyle Fransa'nın İstanbul elçisi M. Bouree İstanbul'da ve imparatorluğun başlıca kentlerinde belirtilen amaçlardan biri olan modern ortaöğretim kurumları açılması için Osmanlı yöneticilerini teşvik etmeye başlamıştı.

Sadrazam Ali Paşa ve Hariciye Nazırı Fuat Paşa aldıkları eğitimden, Fransızca bilmelerinden ve hariciyedeki görevlerinden dolayı batı kültür ve fikirlerine açık devlet adamları olup Osmanlılık fikrini savunmaktaydılar. Yani Osmanlı tebaasındaki Müslim ve gayrimüslim herkesi eşit haklar ve çıkarlar çerçevesinde Osmanlı kimliği altında birleştirerek ayaklanmalara, imparatorluğun çöküşüne ve dış müdahalelere karşı koyulabileceğine inanıyorlardı. Fransa'nın notasından kısa bir süre sonra Sadrazam Ali Paşa ve Fuat Paşa bu hususta Fransa elçiliği ile aynı görüşte olduğunu bildirmiş ve 1867 yılından itibaren Fransa elçiliği ile konuşmalara girişmişti. İstanbul'da her sınıf tebaanın devamına yarayan büyük bir mektebinin açılmasına ve bu okulun Sadrazam Ali Paşa'nın himayesinde olmasına Avrupa'dan getirilecek öğretmenler tarafından yönetilmesine karar verilmiştir (Koçer, 1992: 80). Okulun planı üzerinde Bouree ile birlikte çalışarak Mekteb-i Sultani'nin kurulmasında önemli rol oynamıştır. (Bilim, 2002: 236-37).

Ayrıca bu okulun açılışında Ali Paşa'nın 1867'de padişaha sunduğu layihanın da önemli etkisi vardır. Sadrazam Ali Paşa layihasında; gayrimüslimlerin yabancı devletlerin zararlı etkileri altında yetiştiklerini ve bunun tehlikelerini dile getirmiştir. Ayrıca Rum ve Bulgar çocukların Türklere düşman yetişmelerinde, Rum çocuklarının Yunanistan'da ve Bulgar gençlerinin Rusya'da öğrenim görmelerinin büyük payı olduğundan bahsetmiştir. Ona göre bu sakıncaların önlenmesi için İslam ve Hristiyan çocuklarının beraberce öğrenim görmelerinin sağlanması gerekiyordu (Akyüz, 1992: 108).

1867 yılında Paris, Londra, Viyana gibi şehirleri kapsayan bir Avrupa seyahati yapan²⁵ Sultan Abdülaziz'in de desteği alınmıştı. Sultan Abdülaziz, seyahati sırasında Avrupa'da özellikle de Paris'te gördükleri karşısında hayli etkilenerken başta eğitim olmak üzere çeşitli alanlardaki icraatların ülkemizde de uygulanması gereğine inanmıştı. Seyahati dönüşünde devlet adamlarına yönelik yapmış olduğu bir konuşmada o andan itibaren ülke kalkınmasına gayret edileceğini, bunun için de eğitimin geliştirilmesi, ulaşım araçlarının yaygınlaşması, kara ve deniz askeri güçlerinin iyi bir şekilde düzenlenmesi ve ekonominin gelişmesine çalışılacağını belirterek bu konuda herkesin üzerine düşen görevi yapması gerektiğini beyan etmişti (Ergin, 1940: 400-01; Yolalcı, 2002: 287; Engin, 2003: 25). Önceden de belirttiğimiz gibi dönemin önde gelen devlet adamları Ali ve Fuat Paşa da bu hususta padişahla aynı fikirdelerdi. Fransa

²⁵ Bu seyahat, Fransa İmparatoru Napolyon'un Uluslararası Paris Sergisi sebebiyle Sultan Abdülaziz'i Fransa'ya davet etmesi ile gerçekleşmişti. Daveti kabul eden Abdülaziz, yanına oğlu Yusuf izzettin, yeğenleri Şehzade Murat ve Abdülhamit Efendiler ile Hariciye Nazırı Fuat Paşa'yı da alarak Paris'e gitmişti. Osmanlı heyeti, iki hafta süre ile Fransa, İngiltere, Belçika, Almanya, Avusturya-Macaristan'ı gezmişti. Bu vesile ile heyettekiler, Avrupa'daki gelişmeleri gözlemlene fırsatı bulup, bu gelişmelerin Türkiye'ye de aktarılması gerektiği fikrine sahip olmuşlardı. Bu seyahat hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Kutay, 1970; Ward, 1999: 119-129)

elçisi M. Bourre ise bu konuda Osmanlı devlet adamlarının peşini bırakmıyor ısrarlarını sürdürerek hükümeti çeşitli şehirlerde liseler açmaya ikna etmeye çalışıyordu. Böyle bir kurumun eksikliğini bu baskılar yapılmadan öncede ülkesinde hisseden Osmanlı Devleti sıbyan ve rüştiye okullarında Müslim ve gayrimüslim çocuklarının birlikte okutulması sakıncalı görüldüğünden (Kodaman, 1994: 134) henüz bir adım atamamıştı. Fakat teşvikler sonucunda artık çocuklara, ailelerinin nezareti altında tahsillerini tamamlamalarını sağlayacak ve onlara hangi milletten olurlarsa olsunlar edebi ve fenni bilgiler verecek okulların yapımına girişilmesi uygun görmüştü. Böylelikle Osmanlı hem idaresinin hoşgörülülüğünü vurgulanmış olacak hem de çeşitli milletlere mensup çocuklar Osmanlıcılık bilinci ile yetiştirilmiş olacaktı.²⁶ (Engelhardt, 1999: 248)

Sultan Abdülaziz'in bu düşünceleri Mekteb-i Sultani'nin kuruluşunu da çabuklaştıran bir faktör olmuştur. Böylece kuruluş çalışmaları hızlanmış ve mesele basına da yansımıştır. 11 Ekim 1867 tarihli La Presse adlı bir Fransız gazetesinde yeni mektebin açılacağı haber verilerek şu hususlar vurgulanmıştır:

Önemi herkesçe tasdik edilmiş bir husus İstanbul'da gerçekleşmektedir. Bizim okullarımıza eşdeğer mükemmel bir mektep yapılacaktır; fakat burada verilecek eğitim Türkiye'nin ihtiyacı gereği bizim okullarımızdan fazla olacaktır. Bunun için Galata'da özel bir yer ve malumat sahibi hocalar hazırlanmıştır. Şimdiye kadar buna benzer mektepler İstanbul, Suriye ve Lübnan'da yapılmıştı. Fakat bu defa mektep Türk hükümetince inşa edilecek, masrafları için gerekli para hazineden karşılanacak ve müfredatı Fransız mekteplerine uygun olacaktır. Bu mektepte Fransız lisanından ve eski lisanlardan başka tabii ilimler, felsefe, matematik, tarih, coğrafya, iktisat ve hukuk okutulacaktır. Hâsılı orada gençler dâhili ve harici memuriyetlerde kara ve deniz hizmetlerde kullanılmaya müsait olarak yetişeceklerdir. Bu, bizim mekteplerin birkaçını bir araya getirmek demektir (Sungu, 1943: 319-20).

İstanbul'da açılacak olan yeni lise bu şekilde kamuoyuna duyurulurken resmi hazırlıklar da yapılmaya başlamıştı. Nitekim konu ile ilgili olarak sadaret makamından gönderilen 12 Aralık 1867 tarihli tezkerede mesele şu şekilde ele alınmıştı:

Şimdiye kadar bazı mekteplerde ayrı ayrı tedris edilmekte bulunan ilim ve fenlerin, yapılan ıslahatların ve hedeflenen gelişmenin gereği olarak bir yerde toplanması ve bunun için büyük bir mektep açılarak gerekli olan ilimlerin orada öğretilmesi büyük faydalar getirecektir. Bu sebeple İstanbul'da böyle muntazam ve mükemmel bir mektebin kurulması uygun görülmüştür. Bu mektep için öğretmenler Fransa'dan getirilecektir. Bunun yanında şu anda Mekteb-i Tıbbiye-i Askeri olarak faaliyet göstermekte bulunan Galata Sarayı binası yeni açılacak mektep için pek elverişlidir. Dolayısıyla bu bina da yeni açılacak mektebe tahsis edilecektir (Engin, 2003: 26).

Sadrazam Ali Paşa'nın bu tezkeresi üzerine Sultan Abdülaziz gerekenlerin yapılması konusunda iradesini beyan etmiş ve kuruluş hazırlıklarına başlanmıştı. Bütün hazırlıklardan sonra sıra mektebin resmen kurulmasına gelmişti.

14 Nisan 1868 tarihinde Saray'a gönderilen sadaret tezkeresi ile lisenin kuruluş gerekçeleri izah edilmiş ve yeni kurulacak okulun ismi Mekteb-i Sultani konuşmuştu.

²⁶ İlber Ortaylı ise ortaöğretim ve yükseköğretim arasında kurulması düşünülen mekteplerin bu denli kurulmak istenmesinin bir etkeni de Avrupa'ya öğrenci gönderilmesine son verilmek istenmesi olduğundan bahsetmektedir. (Ortaylı, 2002: 188-89).

Ayrıca sadaret tezkeresinde, Mekteb-i Sultani'nin kuruluşuna dair şu hususlar dile getirilmiştir:

Her memlekette medeniyet ve memuriyetin en büyük esası ilim ve maarif olup bir müddetten beri bu konuda devletçe sarf edilen gayretler üst üste semeresini vermeye başlamıştır. Gerek İstanbul'da gerekse de taşralarda kurulan rüştiye ve sıbyan mektepleri öncelikle açılarak eğitim hizmetleri yaygınlaştırılmıştır. İdadi mekteplerinde dahi her birine lazım olan bilimlerin temeli öğretilmekte ve bu suretle maarifin yaygınlaşmasına gayret edilmektedir. Bununla beraber, her türlü devlet hizmetinde istihdam edilmek ve yüksek ihtisas mekteplerinde tahsillerini tamamlayabilmek amacıyla eğitim görmek üzere Avrupa'nın en büyük mektepleri derecesinde, her sınıf ahalinin çocuklarının kabiliyetlerine göre eğitim alacağı bir idadi kurulması ve Galata Sarayı binasının bu mektebe tahsis edilmesi zat-ı şahaneleri tarafından ferman buyrulmuştu. Bu defa söz konusu mektebin kurulmasına dair bir nizamname yapılmıştır. Arzu edenlerin hemen kayıt olabilmesi için nizamnamenin şimdiden ilan edilmesi lazımdır. Mektebe münasip bir isim verilmesi de gerektiğinden, bunun Mekteb-i Sultani adı ile anılması uygun bulunmuştur. Mekteb-i Sultani'ye bir nazırı sani tayini de icap ettiğinden, Askeri İdadi Mektebi ders nazırı İsmail Bey'in, lisan bilmesi, dirayetli ve liyakatli olması hasebiyle bu göreve getirilmesi münasiptir (Engin, 2003: 28).

Sadaret tezkeresinde belirtilen bu hususlar 15 Nisan 1868 tarihinde Sultan Abdülaziz tarafından onaylanmış ve böylece Mekteb-i Sultani'nin kurulması resmiyet kazanmıştır.

Gelişmeler karşısında Fransa'nın İstanbul elçisi M. Bouree ise 29 Nisan 1868 tarihinde Dışişleri Bakanı Moustier'ye gönderdiği bir yazıda bütün durumu aktarmıştı. Bouree yazısında, Mekteb-i Sultani'nin açılmasına ve talebe kaydına dair padişah iradesinin çıktığını ve büyük bir özen ile yazılmış bu iradede Avrupa'daki örneklerine benzer tarzda bir eğitim müessesesinin kurulması zaruriyeti tespit edildiğini yazmıştır. Bouree ayrıca nizamnamede belirtilen esasları da sıralayarak Müslüman, Ermeni, Katolik, Rum, Musevi ve Bulgar olmak üzere okula şimdiden pek çok öğrencinin kayıt yaptırdığını da belirtmiştir. Bouree'ye göre bu girişim, "imparatorluğun muhtelif unsurları arasında manevi bir bağ teşkil ederek, halen kendilerini birbirinden ayıran batıl fikirleri de söndürmeye yarayacak bir reformun başarı ile neticelenmesi için hayırlı bir alametti" (Engin, 2003: 31). M. Cevad sultanilerin açılış gerekçesini

Hıdemât-ı devletin her nev'ine kesb-i kabiliyet ve mekâtib-i âliyede ikmâl-i malûmata tahsil-i liyâkat eylemek üzere Avrupa liselerine muâdil ve Fransız mektepleri programlarına mutâbık olup Türkçe ile Fransızcanın aynı derecede tedris edilmesi gayesiyle ve Mekteb-i Sultani ünvanıyla müceddeden te'sîsi karargir olan mekteb Galatasaray'ında güsâd....(M. Cevad, 1338: 80)

sözleriyle belirtmiş böylece Fransa ve Fransızcanın sultanide ne derece etkili olduğunu da göstermiştir.

Bütün bu gelişmelerin sonucunda 1868 yılında Mekteb-i Sultani'nin açılış konusunda birbirleriyle fikir birliği içinde olan Sadrazam Ali Paşa, Hariciye Nazırı Fuat Paşa ve İstanbul'daki Fransız elçi M. Bouree yeni kurumun dayanacağı esasları tespit etme çalışmalarına girişmiş ve Fransa'dan eğitimciler gönderilmesini istemişlerdir. Ayrıca Mekteb-i Sultani programı ayarlanarak 18 ile 20 yaş arasındaki öğrencilerinde bu özel surette açılmış olan okullara girebilecekleri veya darülfünun şubelerinin

derslerine devam edebilecekleri sağlanmıştı. Programa da Tabii İlimler Matematik İlimleri, Osmanlı Tarihi, Osmanlı Devleti'nin iktisadi durumu, Umumi Tarih, Coğrafya, Türkçe ve bazı mesleklere faydalı olacak şekilde Latince, Rumca, İktisat ilmi gibi dersler konulması kararlaştırılmıştı (Engelhardt, 1999: 228; Koçer, 1992: 80). Sonuç olarak İstanbul'da öğretim dili Fransızca olan tüm Osmanlı tebaasına Türkler gibi her nevi devlet hizmetlerine geçme fırsatı verecek olan bu yeni okul Mekteb-i Sultani, 1 Eylül 1868 tarihinde büyük bir törenle açılarak öğretime başlamıştır (M. Cevad, 1338: 103; Unat, 1964: 47). Bundan böyle "Sultani" terimi Galatasaray'da gerçek anlamıyla kurulmuş ilk liseye verilen "Mekteb-i Sultani" adı ile ortaya çıkmış ve 1869 Maarif Umumiye Nizamnamesi'nde ortaöğretim basamağının üst sınıflarını teşkil ederek tüm vilayet merkezlerinde açılması düşünülen okullara verilen isim olmuştur (Unat, 1964: 47).

Osmanlı hükümeti Mekteb-i Sultani'ye büyük önem veriyor ve bu müesseseden önemli gelişmeler bekliyordu. 26 Kasım 1868 Perşembe günü Sadrazam Ali Paşa, beraberinde Maarif Nazırı Saffet Paşa, Nafia Nazırı Davut Paşa, Kemal Efendi ve Kamil Bey Mekteb-i Sultani'yi ziyaret etmiş ve bu ziyaretten çok memnun olarak ayrılmışlardır. Nitekim Ali Paşa'nın birkaç gün sonra mektep idarecilerini ödüllendirmesi bunun bir göstergesidir (Engin, 2003: 51). Ayrıca Mekteb-i Sultaniye ve dolayısıyla modern eğitime son derece önem veren devlet yılda 500.000 franklık veya 22.000 liralık bir maliyeti üstlenmeyi de göze almıştı. Gerçi bazı öğrencilerden ücret alınacaktır ama bu miktar genel masrafın ancak beşte birini karşılayabileceğinden, devlet eğitim masraflarının önemli bir kısmını yüklenmişti (Engin, 2003: 36). Her ne kadar Mekteb-i Sultani'nin kuruluşunda ve sonra geçirdiği aşamalarda Fransa'nın oynadığı rolü önemli olsa da esas olarak Osmanlı Devlet adamları böyle bir okulun ihtiyacını hissediyorlar ve bu uğurda büyük fedakârlıklar gösterdiler.

Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'ndan sonra ilan ettiği Islahat Fermanı'nda tespit edilen ıslahat programının uygulama boyutuna geçirilmesiyle gündeme gelen Mekteb-i Sultani Batı'ya yönelmiş birçok müesseselerin kurulduğu yıllarda kurularak batı kültürünün Türkiye'de kendini açık bir şekilde göstermesine sebep olmuştur. Öğretim dili Fransızca olan, batılı modern bir orta öğretim programı sağlamak istenen Mekteb-i Sultani batı dilinde orta derecede modern bir eğitim sağlama konusunda Müslüman bir hükümet tarafından yapılmış ilk ciddi teşebbüstür (Lewis, 1991: 180). Ayrıca tüm Osmanlı tebaası arasında birlik sağlanmak, Osmanlılık düşüncesi gerçekleştirmek istenmiş ve farklı dinlere mensup çocuklar arasında üstünlük görülmesine engel olmak için gerekli tüm tedbirler alınmıştı.

Mekteb-i Sultani'nin açılışı gerek yurt içinde, gerekse de yurt dışında birçok tepkiyle karşılanmıştır. Tepkilerin sebebi ise Fransızların Mekteb-i Sultani üzerindeki etkileri oluşturmuştur. Ayrıca farklı dinlere mensup çocukların bir arada eğitim görmeleri de yine dini otoritelerin tepkisine yol açmış; Hristiyan, Musevi ve Müslüman cemaatler mektebin kuruluşundan duydukları endişeleri çeşitli vesilelerle dile getirmeye çalışmışlardır.

Mekteb-i Sultani'ye ve oradaki eğitim yöntemine gösterilen ilk tepki beklenmedik bir şekilde Papa'dan gelmişti. İki kez yayınladığı kararla Papa, çeşitli din ve ırkların bir arada bulunmasının Katolik çocukların ahlakını olumsuz etkileyeceğini ileri sürmüştü. Ayrıca Katolik ailelerin çocuklarını bu okula yollamalarını yasaklamış, aksi takdirde kilisenin himayesinden çıkarılacaklarını da bildirmişti. (Düzenli, 1996: 22; Şişman, 1989: 16). Vatikan'ın bu tutumu Fransızları zor duruma düşürmüş ve Mekteb-i Sultani Müdürü M. Salve bu durum için: "Papa, Katolikler ile ülkedeki diğer bütün dinlere mensup unsurları yan yana toplayan ve hepsine aynı himayeyi gösteren bir

müesseseye yardımı esirgemişti.” (Engin, 2003: 44) diyerek bu duruma tepki göstermişti.

Fransa hükümeti, Papalık makamına öteden beri Osmanlı memleketindeki siyasetine alet ve yardımcı nazariyle baktığı halde şimdi papanın böyle açıktan açığa düşmanca yüz çevirmesi Fransa elçiliğini zorluklara sokmuştur. Bu durum Fransa’nın, Papalığa başvurmasına sebep olmuş yapılan görüşmeler sonucunda Papa, Katolik mezhebinin hiçbir tehlikeye maruz kalmadığını anlayarak, bu Fransız müesseselerine güvensizlik göstermekten vazgeçmiştir. Hatta Papa, bunun üzerine bu okula Katolik çocuklarının girmesini yasaklayan emrini kaldırarak Katolik çocuklarının bu okula devam edebileceklerini de açıklamıştı. Bunun üzerine Latinler de bu mektebe girmeğe başlamıştır (Engelhardt, 1999: 228; Koçer, 1992: 81; Şişman, 1989: 16).

Papa’nın yasaklama kararı kamuoyuna intikal edince, İstanbul Gazetesi gerek Papa’nın gerekse Rumların çocuklarını Mekteb-i Sultani’ye göndermekten kaçınmalarını tenkit ederek şu düşünceleri dile getirmiştir:

İşte medeniyet sahibi olma iddiasında bulunan Hristiyan milletlerin iki şubesi, yani ruhani liderleri, ilim ve fennin yayılması maksadıyla yapılan bir mektebin açılmasına engel olmak istiyorlar. Şimdi taassup hangi tarafta kaldı? İslam’da mı yoksa Hristiyan’da mı? Artık insaf sahibi olan söylesin şüphe yok ki Hristiyan’da kaldı (Sungu, 1943: 331-32).

Mekteb-i Sultani’nin açılışına bir diğer tepki ise Musevilerden gelmiştir. Musevi cemaati içerisinde çocuklarını farklı dinlere ait olan pek çok öğrencinin bulunduğu Mekteb-i Sultani’ye göndermekte tereddüt edenler vardı. Engizisyon yüzünden ülkelerinden kaçıp Osmanlı’ya yerleşmiş olan Museviler, bir Hristiyan tarafından idare edilen kuruma çocuklarını yollamak istemiyorlardı (Düzenli, 1996: 22). Fakat açıldıktan bir süre bu tereddütlerinden vazgeçerek bazı şartlar doğrultusunda²⁷ çocuklarını gönderenler de olmuştur.

Sultaninin açılışına verilen tepkiler sadece cemaatler nezdinde kalmamış, çeşitli devletler de bu konuda büyük tepkiler göstermişlerdir. Bu devletlerden birisi de Rusya’dır. Rusya, Fransa’nın yardımıyla böyle bir okul açılmasından dolayı hoşnut olmamıştı. Osmanlı Devleti’nde Fransız nüfuzunun daha fazla yayılacağı endişesiyle Mekteb-i Sultani’nin açılışına karşı çıkmış, Osmanlı yöneticilerini Türklerin Fransızlaştırılmasına izin vermekle suçlamış hatta kendilerine de bir mektep tahsis edilmesi talebinde dahi bulunmuşlardı. Ayrıca Ruslar tarafından finanse edilen Levant Herald gazetesinde okul aleyhinde sık sık yazılar çıkartılmış, Rus ajanları Müslüman aileleri gezerek okulun Katolikleştirme aracı olacağını yaymışlardı (Düzenli, 1996: 22). Mekteb-i Sultani’nin kuruluşu ile ilgili çeşitli gazetelerde çıkan haber ve yorumlar okulun açılması ve derslere başlanmasından sonra da devam etmişti. Bunlardan biri de Yunanca dil dersinin sultani programında pek fazla yer verilmemesinden dolayı tepki gösteren Rumlardır. Ruslar tarafından kışkırtılan Rumlar, sultanide Yunan dilinin yeterince okutulmasını, aksi halde çocuklarını yollamayacaklarını dahi bildirmişlerdi (Düzenli, 1996: 22). Hatta Helenizmin yayılması ve propagandası için hemen rakip bir liseyi kurmayı bile tasarlamışlardı. Bu mesele dönemin en çok tartışılan konuları arasında yer aldığı gibi bazı gazeteler arasında polemik meydana gelmesine sebebiyet vermişti. Örneğin 28 Eylül 1868 tarihli L’union gazetesinde Jules Roussy imzalı makalede “mektebin programı dikkatle incelendiğinde Yunancaya din dersi kadar bile önem verilmediği ortaya çıkar” denilmiştir (Şişman, 1989: 15).

²⁷ Bunlardan en önemlisi ise yemeklerde İbrani kurallarına aykırı yiyecekler olmamak şartı idi (Berkes, 2003: 239-240).

İmparatorluğun batıllaşmada izlediği yolu yanlış bulan, Ali ve Fuat Paşa'nın muhalifleri veya hükümetteki rakipleri de bu mektebin açılışına tepki göstermişlerdi. Osmanlı aydınlarının bir kısmı özellikle Avrupa'da yaşayan Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa her ne kadar eğitimin modernleşmesi ve yaygınlaşmasını savunan kişiler ise de okulun Fransız Büyükelçisinin zoruyla ve onun himayesinde kurulduğu gerekçesiyle Mekteb-i Sultani hakkında zaman zaman eleştirilerde bulunmuşlardı. Tanzimat dönemi idarecilerine muhalefetleri ile tanınan ve genellikle yurt dışında faaliyette bulunan bu Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensupları okulun Fransız etkisinin altında kalmasından ve Fransızcaya fazla yer verilmesinden dolayı sert eleştiri yüklü yazılar da yayımlamışlardı (Düzenli, 1996: 22). Bunların içerisinde ileride Mekteb-i Sultani de müdürlük yapacak olan Ali Suavi, Londra'da çıkardığı Muhbir Gazetesi'nin 20 Mayıs 1868 tarihli sayısında Mekteb-i Sultani'nin Fransız nüfuzunun artmasına ve diğer devletler tarafında da talep edilmesine neden olacağından bahsederek şunları söylemiştir:

Babîâli bir mektep yaptı. Anda yalnız Fransız lisanı üzere tahsil edilmesini şart koştu ve o mektebi Fransız sefirinin nezaret-i müstakillesi altına verdi. Bunu görünce Yunan dahi yalnız Yunan lisanı üzere tahsil olunmak şartıyla İstanbul'da ve memalik-i Osmaniye'de mektepler istedi. Ba'dehû Rus yalnız Rus lisanı üzere mektep talep eyledi (Sungu, 1943: 339).

Ali Suavi gibi Londra'da Yeni Osmanlılar Cemiyeti adında Hürriyet Gazetesini çıkaran Namık Kemal ve Ziya Paşa da Mekteb-i Sultani'nin Fransızların etkisinde olmasına şiddetli tenkitler yöneltmişlerdir. Nitekim çıkardıkları Hürriyet Gazetesi'nin 21 Eylül 1868 tarihli sayısında Avrupalı bir akademisyenin Mekteb-i Sultani hakkındaki düşüncelerine yer verilmişti.

Sizin medeniyet yolunda ilerlemeniz ve refaha kavuşmanız için ne büyük bir donanmaya, ne çok sayıda askere ne de Galata sarayında Fransız hocalarla doldurulan mektebin yardımına ihtiyacınız vardır. Kendi mekteplerinizi düzenlemeye bakınız. Bir Türk çocuğunu sarıklı hocaların elinden alıp da keçisakallı Fransızlara teslim etmek ne fayda getirir (Hürriyet Gazetesi, 21 Eylül 1868).

Hürriyette buna benzer çıkan bir başka yazıda ise Osmanlı Devleti'nin resmi okullarında sadece oniki-onüç bin öğrenci varken Babîâli'nin Fransız Sefiri M. Bourre'nin zorlamasıyla yapılan Mekteb-i Sultani ile iftihar etmesinin anlamsız ve garip olduğu söylenmiştir (Hürriyet Gaz., 31 Mayıs 1869; Engin, 2003: 39-40).

Yurtiçinde ise Mekteb-i Sultani'nin açılışı değişik çevrelerce farklı yorumlanmıştır. Bu yorumların bazıları olumlu iken bazıları da son derece olumsuzdur. Örneğin ulemaya bakacak olursak; ulema arasında Müslüman çocukların bu okula verilmesine karşı resmi bir muhalefet gelmemiştir. Ancak ulema sultaniyi destekleyici bir tavır da takınmamıştır. Yine birçok aile başlangıçta çocuklarını bu mektebe göndermekte tereddüt etmişlerdir. (Karal, 2007: 204). Çünkü bu onlara göre Hristiyan mahallesinde kurulmuş, Frenklerin yönetiminde bir okuldu. Ayrıca şimdiye kadar bedava olan öğretime karşılık Mekteb-i Sultani paralı olması geleneksel yapılar, yemeklerin ortak oluşu, aile eğitimindeki alışkanlıklar, dillerin çeşitliliği, dinlerin gerektirdiği ayrı davranışlar ailelerin isteksizliğindeki diğer sebepleri oluşturmakta idi (Bilim, 2002: 239).

Mekteb-i Sultani'de Türk öğrencilerinin de dil konusunda şikâyetlerinin olduğu görülmektedir. Türk öğrenciler resmi dil olan Türkçenin mükemmel bir şekilde okutulmasını ve Lâtincenin ise okulun müfredatından çıkarılmasını istemekteydiler (Ergin, 1940: 404).

Mekteb-i Sultani'nin açılışı ile ilgili gayet olumlu yorumlarda yapılmıştı. Bu yorumlardan biri İstanbul Gazetesi'nin 11 Teşrinievvel 1867 tarihli sayısında

“İstanbul’da bir Fransız Mektebi” başlığı altında La Presse adlı bir Fransız gazetesinden yapılan bir alıntıdır. Bu alıntıda Mekteb-i Sultani’nin açılacağı, bu okulun Fransız mekteplerine benzer mükemmel bir mektep olacağı, orada gençleri dâhili ve harici memuriyetlerde, kara ve deniz hizmetlerinde kullanılmaya müsait bir terbiyenin verileceği belirtilmiştir. Yazar yine bu liseden olumlu yöndeki beklentilerini (Sungu, 1943: 328-329): “İşte mektep, işte muntazam mektep, işte Avrupalıların ki gibi mektep. Haydi, bakalım çocukları verelim ve paramızı sakınmayalım. Orada yetişecek çocuklarımızdır şimdilik bizi kurtaracak. Onlar oradan çıktıktan sonra daha bize ne mektepler açar” gibi sözlerle sürdürerek bu mektebe olan teşviki arttırmıştır. Kısa sürede olumlu tenkitler artmış hatta bir süre sonra gazeteler, çocuklarını okutmak isteyen aileler için çok güzel bir fırsatın ortaya çıktığını, Avrupa’dakiler ayarındaki bu okulun meyvelerini vermeye başladığında memleket için önemli katkılar sağlayacağını dile getiren yazılarını arttırmaya başlamıştı (Sungu, 1943: 328).

İstanbul Gazetesi Mekteb-i Sultani’ye yönelik bütün tenkitlere cevap veren bir yazı yayınlanmıştı. Yazıda şu hususlara değinilmişti.

Mekteb-i Sultani hakkında özellikle yabancı kaynaklı birtakım fesatça söylentiler ile Müslüman ahalinin nefretinin celbedilmeğe çalışıldığı görülmektedir. Güya bu mektepte Fransız fikirlerinin hâkim olması ile Müslümanların dinleri, gelenekleri yok olacak ve bu mektepten yetişen ecnebiler hükümetin idaresini ele geçirecekler ve artık Türkiye Türklere kalmayacak şekilde şayialar yayılmakta ise de hakikat bu söylentilere taban tabana zıttır. Şöyle ki hali hazırda, devletimiz mühendis, maliyeci, fabrikatör ve öğretmenleri yabancı ülkelerden getirtmek zorunda kalmaktadır. Halk bunların maharetli ve kabiliyetli olup olmadıkları tahkik edecek bilgiye sahip olmadığından bunların vazifelerini layıkıyla yapmaları ancak iyi niyetli olmalarına bağlıdır. Hâlbuki Mekteb-i Sultani geliştikçe birkaç sene sonra hükümetin dışarıdan eleman getirmesine gerek kalmayacaktır. Çünkü bu mektepten yetişecek öğrenciler girdikleri memuriyetlerde kendileri hizmet verecekleri gibi yabancı ülkelerden gelip burada çalışanların görevlerinde başarılı olup olmadıklarını da tespit edebileceklerdir. Böylece bu adamlar bizi kandıramayacak ve Türkiye bir takım cahil ve şarlatan adamların sığındıkları yerdir sözü de anlamını kaybedecektir. Hal böyle iken Müslümanlardan bir kesim, çocukların dini inançlarına zarar geleceği endişesine kapılabilirler. Fakat bu endişeye mahal yoktur. Müslüman çocukları, Hristiyan, Yahudi veya Farmason çocuklarıyla zaten her yerde münasebet içindedirler. O yüzden mektepte birlikte olmalarının hiçbir zaman kötü tesiri olamaz. Olsa olsa meyhane, kumarhane gibi yerlerde münasebette bulunmaları halinde kötü neticeler meydana gelir. Unutmayalım ki çocuklarımız tahsil yapsınlar diye gözümüzden ve denetimimizden uzak olan Avrupa’ya dahi gönderdik Hâlbuki Mekteb-i Sultani’de çocuklarımız daima gözetimimiz altında bulunacaktır. Aldıkları dersler hakkında bir şüphemiz olursa sesimizi çıkarabiliriz. Avrupalıların ilim ve maarifi dinimiz için hiçbir tehlike taşımamaktadır. Unutmayalım, İslam dininin ilim ve maarifin ışığından korkacağı hiçbir şey yoktur (İsfendiyaroğlu, 1952: 102).

Aleyhteki bütün olumlu, olumsuz görüşlere rağmen başta Sultan Abdülaziz olmak üzere, Sadrazam Ali Paşa ve kuruluşa ön ayak olan diğer devlet adamları, ülkenin geleceği olarak gördükleri bu okulun yaşaması için büyük gayret göstermişlerdir. Nitekim Mekteb-i Sultani tedrisata başlamasından kısa bir süre içerisinde ülkenin en önemli eğitim müesseselerinden biri haline gelmesi de bunu açık bir şekilde göstermiştir.

Rusya’nın siyasi sebeplerle yani Fransa’nın nüfuzunun artmasından duyduğu endişe ile Mekteb-i Sultani’ye karşı durmasına, Rumların Yunancanın ders programları

arasında bulunmamasından rahatsızlık duymalarına, Musevilerin Hristiyan bir müdürün yönetimindeki mektebe öğrenci göndermekte çekingen davranmalarına, Katoliklerin ise çeşitli milletlere mensup öğrenciler arasında Katolik çocuklarının ahlaklarının bozulacağını düşünmelerine rağmen okula rağbet artmış, kaydolan öğrenci miktarı günden güne çoğalmıştır. Hatta bu teşebbüsün başarılı bir teşebbüs olduğu 1869 yılında okulun 622 öğrencisi olduğundan da anlaşılmaktadır (Engelhardt, 1999: 231, Koçer, 1992: 82).

3.2.3.2. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde Sultani Mekteplerin Durumu

Tanzimat devri ortaöğretiminin en modern kuruluşu olan ve dış etkiler özellikle da Fransa'nın tesiriyle 1868'de kurulan ortaöğretim kurumunun ikinci kademe okulu olan sultaniler hakkında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin hükümleri şunlardır (M. Cevad, 1338: 413-14):

1. Her vilayetin merkezi olan şehir veya kasabada bir Sultani Okulu olup idadiyi bitirip diploma almış olanlar, hangi sınıftan olurlarsa olsunla, Osmanlı tebaası olmak şartıyla, bu okula ücretli olarak girebilirler. Rüştüye Okullarında fen öğrenerek diploma almış olanlar da alınırlarsa bunlarda ücret vermekle beraber yalnız kısm-ı adi sınıfına alınırlar. İdadiye okullarından fen öğrenerek diploma alanlar içinde en ziyade istidatlı ve kabiliyetli olup da para veremeyecek derecede fakir olanlara kolaylık olmak üzere Sultani okuluna alınacak her sınıf öğrenciden %5 parasız ve %10 u da dörtte bir veya yarım ücretle alınır. (42. madde)
2. Sultani okullarının yapım gideri padişah haznesinden karşılanır. Talebeden alınacak ücret ancak mektebin daimi giderini ödemediği halde fazlası ayrıca yine, padişah hazinesinden verilir. Bu para her yıl hazineden maarif bütçesine katılacak ve nasıl harcanacağı da Maarif Meclisi vasıtasıyla duyurulacaktır. (43. madde)
3. Sultani okulunun öğrencisi yatılı ve gündüzlü olacaktır. Yalnız derslerde hazır olmak için dışarıdan öğrenci alınacaktır. Yatılı, gündüzlü ve dışarıdan alınacak öğrencinin okula ödeyecekleri ücret mahalleri hükümetiyle Maarif Meclisi tarafından öğrencinin ha ve şartlarına göre ödettilerilecektir. Fakat her halde yatılı öğrenci için tam ücretin yıllık miktarı 20 Osmanlı lirasından aşağı ve 30 Osmanlı lirasından da yukarı olmayacak ve gündüzlü öğrencinin tam ücreti yatılı ücretinin dörtte biri olacaktır. (44. madde)
4. Her sultani okulunun edebiyat ilim, fen ve kanun dersleri için 8 kişiden 12 kişiye kadar öğretmeni bulunacak ve bunlar dahi öğretmenler yönetmeliğine göre seçilecek ya da atanacaktır. Her Sultani okulunun müdür, muhasebeci, vekil, harç, aşçı ile bevvabı ve mübaşiri, hademesi ihtiyaç nispetinde tespit edilir. Sultani okulunun yönetimi vilayet maarif idaresi müdürünün başkanlığında yürütülür. (45. madde)
5. Sultani okulunda okunacak dersler iki kısımdır. Bu dersler Adi ve Ali(yüksek) dersleridir. Adi kısım idadi okullarında okutulan derslerdir. Yüksek kısım dersleri ise, ikiye ayrılır. Bunlardan biri edebiyat, diğeri ise ilim ve fendir. Bu yüksek kısma göre sultani okulunun öğrenim süresi 3 ve adi kısmı ile birlikte 6 yıldır. Adi kısım dersleri idadi okulunun ders cetvelinde gösterildiği gibidir. Yüksek kısmın derslerini ise aşağıya yazıyoruz.

- I- Edebiyat Sınıfı
 - a. Türkçe Fenn-i Kitabet ve inşa
 - b. Arapçadan ve Farsçadan Edebiyata ait Parçalar
 - c. Maani
 - d. Fransızca
 - e. Milletlerarası Servet ilmi
 - f. Milletlerarası Hukuk
 - g. Tarih
- II- İlim sınıfı
 - a. Hendese-i Resmiye, Manazır, Cebir ve Cebirin Hendeseye Uygulanması
 - b. Müsellesat-ı Müsteviye ve Kürevîye
 - c. Hey'et
 - d. Hikmet-i Tabiiye ve Kimyanın Muhtasar Suretle Sanayi ve Ziraata uygulanması
 - e. İlm-i Mevalid
 - f. Fenn-i Tahtıf-ı Arazi

Galatasaray'da Mekatib-i Sultani'nin öğretime başlamasından tam bir yıl sonra yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde de anlaşılabacağı gibi Mekteb-i Sultani, ilköğretim ile yükseköğretim arasındaki boşluğu dolduracak tarzda bir ortaöğretim müessesesi olacaktır. İsteyen öğrenci mezun olduğu anda bir devlet müessesesinde göreve başlayabilecektir. Nizamnameye bu hükmün koyulmasındaki amaç devletin fazlaca ihtiyaç duyduğu lisan bilen, iyi yetişmiş ve kaliteli elemanlara sahip olmaktır. Mezun olan öğrenciler diledikleri takdirde yükseköğrenime devam edebileceklerdir. Mekteb-i Sultani'nin ilginç özelliklerinden bir de Müslüman ve gayrimüslim öğrencilerin bir arada yatılı olarak okuyacak olmalarıdır. Bunun gerçekleşmesi o dönemde birçok çevre tarafından imkânsız görülüyordu. Fakat Tanzimat dönemi devlet adamları, Osmanlıcılık prensibi ile Müslüman, Hristiyan bütün vatandaşların eşitliği ilkesini kabul etmişlerdi. Ayrıca fırsat eşitliğinin sağlanması amacıyla maddi gücü yeterli olmayan ailelerin çocuklarının masraflarını da devlet üstlenilmiştir (Engin, 2003: 31). Devlet idarecileri tüm bu girişimlerin başarılı olacağından emindiler. Vereceği eğitimle de Mekteb-i Sultani'nin Avrupa'nın en büyük ve en önemli okulları arasında yer alacağına inanmışlardır.

Nizamnamede her vilayet merkezi olan şehir ve kasabada iki kısımdan teşekkül edecek, rüştiye üzerinde altı yıllık bir öğrenim verecek Mekteb-i Sultani'nin açılması esasını koyuyor ve buralarda okutulacak dersleri de gösteriyordu. Fakat vilayet merkezlerinde açılması düşünülen bu okullar nizamnamenin maddelerinde yazılı kalmış ve imtiyazlı bir vilayet olan Girit'in merkezinde Mekteb-i Kebir adı ile açılan sultani hariç tutulacak olursa bu dönemde sultani açılmamıştır (Unat, 1964: 47).

3.2.3.3. Mekteb-i Sultani'de Eğitim- Öğretim

Başlangıçta ortaya çıkan birtakım sıkıntılara ve gösterilen tepkilere rağmen Mekteb-i Sultani 1 Eylül 1868'te açılmıştı. Mekteb-i Sultani'nin kuruluşunu haber alan halk bu müesseseye büyük rağbet göstermeye başlamıştı. Ülkenin geleceği için büyük umutlar beslenen Mekteb-i Sultani'nin açılmasıyla mektep hızlı bir şekilde nizamnamesi çerçevesinde derslere başlamıştı. Mektepte dersler kısmen Türkçe ve kısmen Fransızca olarak gerçekleşmekteydi. Bu bakımdan sınıflar Türkçe kısım ve

Fransızca kısım olarak ikiye ayrılmıştı. Fransızca kısmında çeşitli şubeleri olan beş sınıf mevcut olup nizamnamede belirtildiği gibi eğitim süresi sekiz yıl olarak öngörülmüştü (Engin, 2003: 48).

Halkın bu mekteplere rağbeti okulun açılış tarihi olan 1 Eylül 1868 tarihinden önce kendini göstermiş, 27 Mayıs 1868 tarihine kadar kayıt yaptıran öğrenci sayısı 269'a ulaşmıştır. Bunların dağılımı ise şu şekilde yapılmıştır (Şişman, 1989: 22-23):

Müslüman	54
Gregoryen Ermeni	96
Rum	19
Musevi	4
Bulgar	34
Katolik Latin	17
Katolik Ermeni	70
Diğer cemaat	9

4 Haziran 1868 tarihinde öğrenci sayısı 80 kişi daha artmış ve daha çok Müslüman öğrencilerin kaydolmasıyla öğrenci sayısı 349'a ulaşmıştır (Şişman, 1989: 22-23). Böylece 280 gayrimüslime karşın 134 Müslüman öğrenci kayıt yaptırılarak önemli bir başarı sağlanmıştır. Ayrıca Tuna ve Edirne vilayetlerinden gönderilen Bulgar çocukları erken geldiklerinden en önce onların kayıtları yapılmıştır.

Açıldığı tarih olan 1 Eylül 1868 tarihinde mektebin 341 öğrencisi var olup bunların çeşitli dinlere göre dağılımı ise şu şekildedir (Engin, 2003: 45):

Müslüman	147
Gregoryen Ermeni	48
Rum	36
Musevi	34
Bulgar	34
Katolik Latin	23
Katolik Ermeni	19

Bu öğrencilerden 240 Fransızca hiç bilmiyor, 60'ı tam anlayamamakla beraber okuyup yazabiliyordu. 40 öğrenci ise Fransızca'yı iyi biliyordu (Engin, 2003: 45).

9 Eylül 1868 tarihinde ise mektep kayıtlarında yeni açılan bu okula alınan öğrenci mevcudu 409 olup dağılımı ise şöyledir (Engin, 2003: 48) :

Müslüman	172
Gregoryen Ermeni	58
Rum	41
Musevi	47
Bulgar	34
Katolik Latin	26
Katolik Ermeni	31

Mektebin ilk Türk mezunu olan ve ileride uzun yıllar Mekteb-i Sultani müdürlüğünde bulunacak olan Abdurrahman Şeref Bey 334. öğrenci olarak mektebin açılışından on gün sonra kayıt yaptırmıştır.

Mektebe olan rağbetin devam etmesiyle yılsonuna doğru öğrenci sayısı 530'a ulaşmıştır (Engin, 2003: 48). Bu öğrenciler arasında Fuat Paşa'nın torunu ile Ethem Paşa'nın iki oğlu da bulunmaktaydı. Burada devlet adamlarının vatandaşlara örnek teşkil etmesi amacıyla en yakınlarını Mekteb-i Sultani'ye kaydettirdiklerini görüyoruz (Engin, 2003: 37). Ayrıca sultanin ilk yıllarında, Fransa'da açılıp başarısız olunca lağvedilen Mekteb-i Osmanî öğrencilerinin de bu okula alınması yolunda karar alınmıştı. Bu kararın alınmasında Paris sefiri Cemil Paşa'nın, Sadrazam Ali Paşa'ya

gönderdiği yazı etkili olmuştur. 1869'da gönderilen yazıda eğer Ali Paşa uygun görürse Fransız Maarif Nazırı Victor Duruy' un kendi nazırlığı bünyesinden seçeceği üyelerden oluşacak bir komisyonun, Paris'teki öğrencileri imtihandan geçirebileceği belirtilmiştir. Bunlardan başarılı olanların eğitimini tamamlayacakları, olamayanların ise İstanbul'a geri gönderileceği ve Mekteb-i Sultani'ye verileceği ifade edilmiştir. Neticede Cemil Paşa'nın teklifleri olumlu bulunmuş ve öğrenciler 1869 Temmuz'unda sınavdan geçirilerek başarılı olamayanlar İstanbul'a gönderilmişti (Şişman, 1994: 2516-2517).

9-12 yaşları arasındaki çocukların başvurabilecekleri sultanilerde kayıtların mutlaka dersler başlamadan önce yapılması kararlaştırılmıştır. Kayıtlar esnasında, çocuğun ismi, babasının ismi ile sahip olduğu iş, din ve mezhebi, memleket ve ikamet ettiği yer gibi konular hakkında bilgiler yer almıştır²⁸. Mekteb-i Sultani'de kayıtlar Fransızca yapılırken 1880 yılında İsmail Bey'in okula müdür olarak atanmasından sonra kayıtlar Türkçe tutulmaya başlanmıştır. Bu durum M. Cevad şu şekilde açıklanmaktadır: "Bu seneye (1297) kadar Mekteb-i Sultani'nin kuyûdât-ı hesâbiyesi Fransızca cereyan etmekte iken mektebi-i mezkûr dâhiliye memuru Kalavasi Efendi tarafından muntazam bir surette olarak Türkçe tanzim ve imlâya başlamıştır." (M. Cevad 1338: 192).

Mekteb-i Sultani Müdürü M. Salve, Mekteb-i Sultani'nin elde ettiği başarın bu denli artmasını şu sözleriyle açıklamaktadır:

Galatasaray Lisesi açılmadan önce, Türkiye'de yaşayan ve onu tesettüre uğratan kavimlerden her birine ait çocukları aynı programa, aynı gıdaya tâbi tutarak kendilerini bir yatakhane yatırıarak, bir arada yaşatmayı temenni etmenin bir vahimeden ibaret olup olmadığı suali hatıra geliyordu. Vakıalar, duyulan korkuların esassız olduğunu ispat etmiştir. Fi-l-hakika böyle bir muhitte arada suizanlar, iltimassızlıklar eksik değildi ve bunlarla devamlı surette meşgul olmak mecburiyeti vardı. Fakat çocukta adalet hissi her şeyin üstünde olduğu için her hususta sıkı bi-tarafılık tesis edilmiş olmakla bütün ciddi ihtilâfların önünü almaya imkân bulundu. Bütün ırkların uzlaştırılması hakkında hemen biricik olarak tatbik edilmek istenilen tecrübe, muvaffakiyetle neticelenmiş ve pek az sene zarfında istihsal edilmesi mümkün olan neticeler elde edilmiştir (Sungu, 1943: 337).

Mekteb-i Sultani'de öğrenci sayılarındaki bu hızlı artış maalesef Fransa-Prusya Savaşı'nda Fransa'nın yenilgisi ve Ali Paşa'nın vefatına kadar sürmüştü. Bu döneme kadar (1868-1871) mektepteki öğrenci mevcudunun ulaştığı en yüksek rakam ise 1870'de 640'dır (Kocamanoğlu, 2003: 157-158).

M. Salve yaptığı bir başka konuşmasında; milliyetlerine göre öğrencilerin başarı durumlarından bahsederken en zeki ve en iyi geçimli olanlar Bulgar öğrenciler olduğunu onlardan sonra ise Ermeniler, Türkler, Museviler ve en son sırada da Latin Katolikler başarılı olduğundan bahsetmektedir. Salve ayrıca Rumların arasında çok iyileri olduğu gibi çok fenalarının bulunduğundan da bahsetmiştir (Sungu, 1943: 337).

Sultaniler daha önceden de belirttiğimiz gibi Müslim ve gayrimüslim ayırt etmeksizin bütün Osmanlı çocuklarına açıktı. Dolayısıyla farklı dinlere ve kültür yapılarına sahip öğrencileri bir arada tutabilme konusunda birtakım zorluklar meydana gelmiştir. Öncelikle tatil günleri konusunda bir uyuşmazlık mevcuttu. Türklerin tatil günü Cuma, Musevilerininki Cumartesi, Hristiyanların ise Pazar'dı. Bunun yanında dini bayram ve yortu günleri de her unsur için farklıydı. Bu durum tabii olarak ders programlarında bir karışıklık meydana getirmekteydi. Okulda yenecek yemeklerin seçimi de ayrı bir problem teşkil etmekteydi. Çünkü besleme alışkanlıkları açısından

²⁸ Düstur, Birinci Tertip ,C. 2, 1289, s. 246-247

Türkler, Hristiyanlar ve Museviler değişik özelliklere sahiptir. Öğrenciler bir yana mektepte konaklayan öğretmenler arasında bile farklı özelliklere sahip olmalarından kaynaklanan ihtilaflar meydana gelmekteydi. Öğretmenler arasında Türkler, Fransızlar, Ermeniler, İtalyanlar ve İngilizler mevcuttu ve bunlar dahi kendi aralarında uyum sağlayamıyorlardı. Bütün bu tezatlar içinde herkes tarafından benimsenecek bir usulün uygulanmasına mektep idaresi azami gayret göstermiştir (Engin, 2003: 47). Fakat Sultani öğrencileri arasında özellikle tatil günleri açısından önemli farklılık olmasına ve bu konular birçok kişi tarafından da eleştirilmesine rağmen, okulun ilk müdürü M. Salve (Şişman, 1989: 20): “hoşgörü fikri öğrenciler arasında o kadar yerleşmiştir ki, her gün çeşitli milletlere mensup öğrenciler serbestçe, yan yana dinlerinin çeşitli vecibelerini yerine getirebilmişlerdir. O’na göre bu husus müşterek bir vatan sevgisiyle, ırkların tevhidinin en kesin, en emin belirtisidir.” diyerek Mekteb-i Sultani’de hoşgörü ile bu zorlukların üstesinden gelindiği ve sorunsuz bir şekilde eğitimin yürütülebildiğini göstermiştir.

On ay tedrisat ve iki ay yaz tatili belirlenen sultanilerde öğretim yılı içinde yapılacak tatiller şu şekilde tespit edilmişti (Aytekin, 1987: 147):

10 Temmuz tatili: iki gün

Kandil günleri: Bir gün

Hıdrellez tatili: İki gün

Dinî bayram tatilleri: Toplam yedi gün

Cülûs ve velâdet-i padişah günleri: iki gün

Rebiyülevvelin on üçüncü günü: Bir gün

Ara tatilleri: Kasım 15-21, Mart 15-21 tarihlerinde.

Ayrıca Hristiyan öğrencilere büyük ve küçük paskalyalarda ikişer gün ve sene başında bir gün; Musevî öğrencilere de dinî bayramları için toplam beş gün izin verilmişti.

Mekteb-i Sultani, Osmanlı Devleti’nde diğer okullara nazaran özel bir okul olmasına rağmen zaman zaman öğrencilerin şikâyetleriyle de karşılaşabilmiştir. Okulun ilk açılış senelerinde Sadaret’e yazılan şikâyetnamede Türk öğrenciler sultanide bazı ıslahatlar yapılması önerisinde bulunmuşlardır. Yapılmasını istedikleri ıslahatlar ise (Ergin, 1940: 485):

1. Dershanelerdeki mangallar kâfi olmadığından birer soba konulması
2. Yarı pişmiş, yarı pişmemiş sığır etinden ibaret olan yemeklerin ıslahı ve sibiryacı yerine iç yağı kullanılması,
3. Abdesthanelerde su bulundurulması, Hristiyan çocukların kağıt temizlenmemesi ve resim hanede resim silmek için namaziz kullanılmaması,
4. Türkçeye önem verilmesi, bunun için ayrıca müzakere saatleri konulması ve resmi dil olan Türkçenin mükemmel bir şekilde okutturulması,
5. Latince için boş yere vakit geçirilmemesi, bu ders için harcanan zamanın Türkçe, hesap ve hendese gibi dersler için harcanmasıdır.

Sultani’de disipline de büyük önem verilmiş, bu durum çeşitli ilan ve kanunlarla da desteklenerek öğrenciler kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Yine dahili sultani öğrencileri için uygulanacak olan günlük program da önceden belirlenmiştir. Bu program incelendiğinde son derece kapsamlı ve intizamlı olduğu, öğrencilerin sık sık mütalaa denilen kontrollere tabii tutularak düzenin sağlanmasına önem verildiği görülmektedir.

Tablo 3.9. Mekteb-i Sultani’de Uygulanacak Olan Program
(Kocamanoğlu, 2003: 162-163).

06: 00	Sabah kalkış
06:00-06:30	Yıkanma ve giyinme
06:30-07:45	Sabah Mütalaası
07:45-08:00	Sabah Kahvaltısı
08:00-08:30	İlk teneffüs
08:30-09:30	Fransızca Birinci Ders
09:30-09:45	İlk ara teneffüs
09:45-10:45	Fransızca ikinci ders
10:45-11:00	İkinci ara teneffüs
11:00-12:00	Fransızca üçüncü ders
12:00-12:30	Öğle yemeği
12:30-13:30	Öğle teneffüsü
13:30-14:30	Türkçe birinci ders
14:30-14:45	Üçüncü ara teneffüs
14:45-15:45	Türkçe ikinci ders
15:45-16:00	İkindi Kahvaltısı
16:00-17:00	Aksam teneffüsü
17:00-18:30	Aksam mütalaası (yazın)
18:30-19:00	Teneffüs (yazın)
19:00-20:30	Mütalaa (yazın)
20: 30-06: 00	Yatakhane
20:30-21: 30	Büyük sınıflar Veillée Namıyla ilave bir mütalaa yaparlardı.

Sultani’de uygulanacak olan programın gösterildiği bu tabloda açıkça görüldüğü gibi bu okullarda dersler 1 saat, teneffüsler ise 15 dakika olarak ayarlanmıştır. Sabah dersleri Fransızca, öğleden sonraki dersleri ise Türkçe işlenmiştir. Ayrıca sık sık mütalaalar yapılarak öğrenciler arasında disiplinin sağlanılmaya çalışılmıştır.

Önceki konularda bahsettiğimiz üzere Fransız liseleri örnek alınarak oluşturulan Mekteb-i Sultani’de müfredatlarından öğretim sürelerine kadar pek çok konuda Fransız devlet adamları etkili olmuştur. Bunların içerisinde özellikle Fransa’nın İstanbul Büyükelçisi M. Bouree, Osmanlı Devleti’ne eğitim ile alakalı bir rapor sunmuş açılması

istenilen sultani mektebinin de 3 senesi hazırlık 5 senesi de sultani kısmı olmak üzere 8 yıl eğitim verecek okullar olarak düşünmüştür²⁹ (Şişman, 1989: 8). Ayrıca Mekteb-i Sultani’de eğitimin esas itibarıyla Fransızca olacağı fakat bazı derslerde Türkçe olarak gösterileceği, mektebin müdür ve öğretmenlerinin bir kısmı Fransız olacağı gibi ders nazırı da müdür-i sani olarak göreve getirileceği kararlaştırılmıştır (Ergin, 1940: 402).

Mektebin tedrisat amacı ise şöyle tespit edilmişti (Ergin, 1940: 402): “Mekteb-i Sultani hidemat-ı devletin her nev’ine kesb-i liyakat ve mekteb-i aliyyede ikmal-i malumata tahsil-i liyakat eylemek üzere Avrupa liselerine muadil ve Fransız mektepleri programına mutabık olup Türkçe ile Fransızcanın aynı derecede tedris edilmesi gayesi ile açılmıştır.” Bu amaca yönelik olarak öncelikle mektebin idari kadrosunun oluşturulmasına başlanmıştı. Fransız hükümeti öncelikle bu mektebe değerli müdürler göndermiş, Fransa’dan bütün dersler için ehliyetli öğretmenler getirmiş, Türkçe okutulacak dersler içinde kifayetli öğretmenler tayin etmiştir ayrıca burada zengin bir kütüphane ile laboratuvarlar ve müzeler kurmuştur (Ergin, 1940: 402). İlk müdürü Ernest de Salve olan okulun ikinci müdürü ise 25 Mart 1868’de yapılan mukavele ile Dr. Alfred Levistal müdür-i sani ve ders nazırı olarak göreve getirilmişti. Ayrıca mektepte Fransızca yanında Türkçe eğitim de verileceğinden öğrencilerin Türkçe eğitimlerine ve tahsil usullerine nezaret etmek üzere bir Türk’ün de müdür-i sani ve ders nazırı olarak tayinine lüzum görülmüş ve bu göreve de İsmail Bey tayin edilmiştir (Ergin, 1940: 402).

Öğrencilerin yarısının Müslüman olması da kararlaştırılan okulda öğretmenler Türkçe bilmediklerinden kendi lisanları ile yani Fransızca ders işleyecekler ayrıca öğrencilerle konuşması için de muhakkak yanlarında bir tercüman bulunduracaklardı. Bu zor bir durumdu ve bu şekilde derslere devam edilerek başarı kazanacağını kimse ümit etmiyordu. Hatta pek çok kişi “bu böyle gitmez; göreceksiniz okul kısa zamanda kapanır.” diyerek şikâyetlere bile başlamış, okulun amaç ve teşkilatına karşı koymaya çalışmışlardı (Koçer, 1992: 81). Fakat okulun açılıp eğitimin başlamasından bir süre sonra beklenilenin olmadığı anlaşılarak okula rağbet daha da artmıştır.

M. Bouree’nin programına göre toplam eğitim süresi sekiz yılı kapsamakta olup bunun üç yılı hazırlığa ayrılmıştır. Beş yılı ise ortaöğretim olarak tasarlanmıştı (Şişman, 1989: 8).

Mekteb-i Sultani’de okutulacak dersler ile ilgili ilk resmi bilgi 27 Nisan 1868’de Takvim-i Vekayi’de yayınlanmıştır. Buna göre ilân edilen ilk ders programı şu şekildedir (Kocamanoğlu 2003: 146-147):

1. Lisan-ı Osmanî (Osmanlıca),
2. Tevarih-i Osmaniye ve Umumiye (Osmanlı Tarihi ile Genel Tarih)
3. Umûm Coğrafya ile Memâlik-i Mahrûse-i Şahane’nin Ziraat ve Sınâât ve Ahvâl-i Mülkiye Coğrafyası (Genel Coğrafya ile Osmanlı Coğrafyası)
4. Riyâziyât-ı Adiye ve Âliye (Matematik)
5. Muhasebe ve Defter Tutmak ve Mevâd-ı Ticaret Dersleri
6. Hikmet-i Tabiiye ve Kimya (Fizik ve Kimya)
7. Cerr-i Eskâl (Makine ve kuvvetler ile bu kuvvetlerden doğan hareketler arasındaki ilişkileri araştıran ilim)
8. Hukuk-ı Nâs ve Hukuk-ı İdare-i Mülkiye (Hukuk)
9. Fransız Lisanı (Fransızca)

²⁹ Mekteb-i Sultani’nin tahsil müddeti hakkında Faik Reşit Unat beşi hazırlayıcı (İptidai), beşi Kolej sınıfları olmak üzere öğretim süresi on yıl halinde tespit edildiğini söylemiştir (Unat, 1964: 47). Oysa diğer bütün kaynaklar sekiz yıl olduğunu ilk üç yılının hazırlık sınıfları olduğunu söylemektedir.

10. Kavânin-i Umûmiye ve Tıp ve Eczacılık fenlerinin tahsiline lazım olacak kadar Latin lisanının Mebâdisi (genel kanunlar ile tıp ve eczacılık fenlerine gerekli olacak kadar Latinceye giriş)
11. İstikakât-ı Yunaniye (Yunancanın Etimolojisi)
12. Servet-i Milel (Uluslararası Ekonomi)
13. Resm-i Hattı ve Sanat-ı Resim (Hatt ve Resim Dersleri)
14. Riyaziyat-ı Bedeniye
15. Nebatat Fenleri

Mekteb-i Sultani'nin 1868 yılında yayınlanan ilannamesinde dersler ile ilgili bazı değişiklikler yapılmıştır. Söz konusu ilannamenin 4. maddesinde yer alan dersler ise şu şekilde belirlenmiştir³⁰:

1. Lisan-ı Osmanî
2. Fransızca Lisanı
3. Ahlâk ve Adap
4. Kavanin ve Tıp ve Eczacılık fenlerinin tahsiline lazım olacak kadar Latin lisânın mebadisi
5. İstikakât-ı Yunaniye
6. Tarih-i Umûmi ve Osmanî
7. Umûmi Coğrafya ile Memalik-i Mahruse-i Şahanede Ziraat ve Ticaret ve Sinaat ve Ahval-i Mülkiye Coğrafyası
8. Riyaziyat-ı Adiye ve Âliye
9. Heyet
10. İlm-i Cerr-i Eşkal ve Ameliyatı
11. İlm-i Hikmet-i Tabiiye ve Kimya
12. Tarih-i Tabii (Nizamnamede ismi ilm-i Mevalid olarak da gösterilen bu derste; hayvan, bitki ve dünyanın evrimi hakkında bilgi verilmekte idi)
13. Mebadi-i İlm-i Hukuk (Hukuka Giriş)
14. İlm-i İrade-i Mülkiye
15. Mebadi-i ilm-i Hitabet ve Edebiyat
16. Resim Hattı ve Resm-i Âdi
17. Muhasebe ve Defter Tutmak ve Mevad-ı Ticaret dersleri
18. Musikî

Getirdiği yeniliklerle eğitim tarihimizde önemli bir yere sahip olan 1869 Nizamnamesi'nde Mekteb-i Sultani'de okutulacak dersler yeni baştan düzenlenmiştir. M. Bourre'nin raporunda hazırlık sınıfı üç, asıl sultani sınıfları beş yıl, toplam sekiz yıl önerilmesine rağmen kısm-ı adi üç, kısm-ı ali üç olmak üzere toplam altı yıl olarak tespit edilmiştir. Kısm-ı Adi denilen sultaninin hazırlık sınıflarında okutulacak dersler normal idadilerde okutulan dersler ile aynı olacaktır. Sultaninin asıl sınıflarını oluşturan kısm-ı ali sınıfları ise edebiyat ve ulûm diye iki bölüm olarak düzenlenmiştir Bu edebiyat ve ulum bölümlerin dersleri ise şu şekilde belirlenmiştir (M. Cevad, 1338: 414):

a) Edebiyat Sınıfı

1. Türkçe Fenn-i Kitâbet ve insâ'(Türkçe Yazı Yazma Dersi),
2. Arabî,
3. Farisîden Edebiyata Mûteallik Müellifat
4. Maânî (Lügat ve sintaks meseleleriyle sözün maksada uygunluğundan bahseden ilim),
5. Fransızca

³⁰ BOA, Y.EE. KP, 86.37/3649

6. İlm-i Servet-i Mîl (Uluslararası Ekonomi),
7. Hukuk-ı Mîl (Milletlerarası Hukuk),
8. Tarih

b) Ulûm Sınıfı

1. Hendese-i Resmiye (Tasarı Geometrisi),
2. Menâzır-ı Cebir ve Cebrin Hendeseye Tatbiki,
3. Müsellesât-ı Müsteviye ve Küreviye (Trigonometri ve geometri),
4. Hey'et (Astronomi),
5. Hikmet-i Tabiiye
6. Kimyanın Muhtasar Suretle Sınai ve Ziraata Tatbiki

Nizamnamenin 47. maddesinde bu derslerin belirli günlere bölünerek işleneceği, değişiklik yapılmak istenirse Maarif Nezareti'nin izni ve Meclis-i Kebir-i Maarif'in oyu ile olacağı belirtilmiştir.

Okulun ders programında zaman zaman değişiklikler yapıldığı da görülmektedir. Bu değişikliklerden biri de telgrafçılık dersinin müfredata konulmasıdır. Bernard Lewis'in belirttiğine göre telgrafçılık okulunun kapatılması dolayısıyla 1880'li yıllarda Mekteb-i Sultani'ye telgrafçılık dersi konulmuştur (Lewis, 1996: 184). Mekteb-i Sultani'de yapılan önemli değişikliklerden biri de okulun bünyesinde birer bölüm olarak Hukuk Mektebi ile Turuk ve Maâbir Mektebi (Yollar ve Köprüler Mektebi)'nin açılmasıdır. 1872'de Mekteb-i Sultani, Gülhane'de bir binaya taşınınca Ahmet Cevdet Paşa bu okulda okutulan hukuk dersine Mecelle'nin de ilave edilmesini istemiştir. Maarif Nazırı Safvet Paşa'nın da destek ve himayesinde bu mektepte üç şube halinde Hukuk, Edebiyat ve Turuk ve Maâbir okullarının açılması kararlaştırılmıştı. 1874-75 ders yılında ilk olarak Hukuk Mektebi'nde öğretime başlanmış diğer bölümler ise daha sonra açılmıştır. 1876'da Hukuk mektebi ile Turuk ve Maâbir mekteplerine dair bir nizamname ve ders programı dahi hazırlanmış ve düsturda yayınlanmıştır. Ancak bu teşebbüs uzun ömürlü olmamış ve bu okullar birkaç yıl sonra kapatılmıştır. (M. Cevad, 1338: 133-41; İhsanoğlu, 1948: 427).

Mekteb-i Sultani'nin eğitim programlarının hazırlanmasında her ne kadar Fransız eğitim sistemi örnek alınsa da uygulama tamamen aynı olmamıştır. Dönemin Fransız klasik liselerinde felsefe, belagat, latince ve eski Yunanca temel derslerden sayılır ve bu derslere daha fazla saat ayrılırdı. Mekteb-i Sultanide ise böyle olmamıştır. Temel eğitim dili Fransızcadır. Latince ve eski Yunancanın tıp, hukuk ve eczacılıkta kullanmaya yetecek kadar öğrenilmesi kafi görülmüştür. Buna karşılık 19. yüzyıl Fransız liselerinde daha az önem verilen matematik, temel bilimler, muhasebe, tarih, coğrafya, teknik resim gibi dersler Mekteb-i Sultani'de ağırlığı teşkil etmiştir (Düzenli, 1996: 27).

Mekteb-i Sultani'de spor eğitimi her zaman önem taşımıştır. Mektebe spor eğitimini yapan jimnastik hocası Mösyö Curel idi. Curel ilk önce geniş bir salonu jimnastikhane yapmış, buraya Fransa'dan getirttiği aletleri koymuştur. Jimnastik dersi her öğrenci için mecburi idi. Curel'in okulda başlattığı jimnastik ve atletizm daha sonra ki öğretmenler tarafından da devam ettirilmişti. Ayrıca jimnastik, atletizm yanın da yüzme ve kürek gibi sporlara da önem verilmesine yol açmıştır (Tekil, 1983: 3). Bu suretle Mekteb-i Sultani çok yönlü öğrencilerine çok yönlü bir eğitim vererek değişik alanlarda ülkenin ihtiyaç duyduğu elemanların yetiştirilmesine çalışmıştır.

Açılışı ve modern eğitimin ülkeye girmesine önemli bir katkı sağlayan Mekteb-i Sultani, bünyesinde halka açık dersler tertipleyerek bir başka yeniliğin daha öncülüğünü yapmıştır. Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın girişimleri ile Mekteb-i Sultani'de her hafta Pazar günleri halka açık konferanslar tertiplenmesine karar verilmiştir. Bu konferanslar

gerek lise öğretmenleri, gerekse dışarıdan konusunun uzmanı ilim adamları tarafından verilecektir. Bu kararın alınmasıyla beraber, konferanslarla ilgili gelişmeler gazeteler aracılığı ile kamuoyuna duyurulmuştur. Bu çerçevede 24 Kasım 1868 tarihli gazetelerde Mekteb-i Sultani’de her Pazar günü halka açık konferansların yapılacağı haberine yer verilmiştir. Fakat 1868 yılı Aralık ayından itibaren halka açık olarak yapılmaya başlanan derslerin katılım sayısının giderek çoğalması ve mekân sıkıntısının çekilmesinden dolayı sürdürülmesi güçleşmiştir (Engin, 2003: 52-53).

Sultanilerde “İmtihan-ı Husûsî” ve “İmtihan-ı Umumi” olmak üzere iki türlü sınav yapılmakta idi. Galatasaray Sultanisi’nin ilk müdürü olan M. Salve okulda yılsonunda her öğrencinin bilgi ve gelişimini göstermeye yarayan genel sınavların yapılması ile ilgili şunları söylemiştir:

Sayıları altı yüze varan öğrencilere uygulanacak bu tür sınavlar yeterli zamana bağlıdır. Bununla birlikte yıl içinde öğrencilere rekabeti geliştiren, onları araştırmaya sevk eden haftalık yazılı ödevler verilmiş ve böylelikle daha emin bir değerlendirmeye gidilmiştir. Bir sonraki yılsonunda ileri durumdaki öğrenciler diploma sınavına tabi tutulacaklardır. Verilecek diplomaların Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde tanınması için Osmanlı Hükümeti gerekli tedbirleri alacak ve bu iş için özel bir komisyon kurulacaktır (Şişman, 1989: 20-21).

Bu sınavlardan İmtihan-ı Hususiler ara sınav olup üç ayda bir dersin öğretmeni tarafından uygulanmakta idi. İmtihan-ı Umumiler ise son sınıflar haricinde her sene sonunda rüştiye ya da idadi mektepleri idaresince tayin edilen mümeyyizler vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Mümeyyizler genellikle başka okulların öğretmenlerinden oluşturulur, sınav tarihi on gün önceden öğrencilere duyurulur, bu süre zarfında ders öğretmenleri öğrencileri müzakere yaptırarak sınava hazırlardı. Mümeyyizler sınavı şifahen yapar ve onların listeye geçirdikleri notlar asla değiştirilmezdi (Akyüz, 1999: 205).

Sultanilerde talebenin bilgisi on üzerinden derecelendirilmişti. Bu dereceler ve derecelerin manaları aşağıdaki tablodaki şekilde tespit edilmişti:

Tablo 3.10. Not Derecelerini Gösteren Tablo
(M. Cevad, 1338: 299).

Sıfır: Fena
1-2: Pek zayıf
3-4: Zayıf
5 : Karib-i Vasat
6: Vasat
7 : Karib-i a’lâ
8 : A’lâ
9-10 Aliyy-ül a’lâ (AYTEKİN 1987: 142-143).

4. II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE ORTAÖĞRETİM (1876-1908)

4.1. Rüştîye Mektepleri

4.1.1. Rüştîye Mekteplerinin Gelişmesi ve Yaygınlaşması

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yayınlanmasından sonra memleketteki rüştîye sayısı hızlı bir şekilde artmış, 1870 yılından sonra özellikle vilayetlerde yaygınlaşmaya başlamıştır. Ayrıca 1874-1875 yılları arasında öğretmen kadroları kısmen tamam olan 400'e yakın rüştîyenin açılmıştır.

Tanzimatın ileri gelenlerinin Padişah II. Abdülhamit'e ilan ettirdikleri 1876 Kanun-i Esasi maarife ait bazı önemli hükümleri de içine almıştır. Bu hükümler ise şunlardır (Koçer, 1992: 125) :

15. Madde- Emr-i tedris serbesttir. Muayyen olan kanuna tebaiyet şartı ile her Osmanlı umumi ve hususi tedrise mezundur.

16. Madde- Bircümle mektepler devletin taht-ı nezaretindedir. Tebaa-i osmaniye'nin terbiyesi bir siyak-i ittihad ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak ve milel-i muhtelifenin umur-u itikadiyelerine müteallik olan usul-ü talimiyeye hâlel getirilmeyecektir.

110. Madde- Vilayet umumi meclislerini... umuma ait maarif ve terbiyenin intişarı yolunda.

114. Madde- Osmanlı efradının kâffesince tahsil-i maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun deracat-ı ve teferruatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır.

Görüldüğü gibi bu devrede Kanun-u Esasi'de tespit edildiği gibi devlet, eğitim işini hizmet olarak ele almış ve bunu gerçekleştirip yaygınlaştırmak için önemli adımlar atmıştır.

II. Abdülhamit döneminden önce vilayetlerde bulunan rüştîye mektepleri ile bu mekteplerdeki öğrenci sayılarını önceki bölümde özellikle tablo 3.4, tablo 3.8' da belirttiğimiz gibi olup 1876'dan önce bütün imparatorlukta 423 kadar rüştîye ve 20000'e yakın öğrenci vardı. Öncelikle 423 rüştîye mektebinin açılmış olması Tanzimat dönemi için büyük bir başarı olarak görülmektedir. Fakat 1876 yılından sonra bu mekteplerin çoğunun okul niteliği taşımadığını rüştîye açmak, sayılarını arttırmak, hedeflendiği için niteliği göz önünde bulundurulmaksızın boş evler, boş yapılar, konaklar rüştîye mektebi yapılmıştır. 1876'dan önce rüştîye mektebinin varlığı bilinen yerlerde II. Abdülhamit döneminde de yeni rüştîye binalarının yapılmış olması bu durumu açık bir şekilde göstermektedir.

II. Abdülhamit dönemin başlarında maarifin diğer kuruluşları gibi rüştîye mektepleri de ihmal edilmiş hatta mevcut okullarda öğrenim geniş ölçüde sekteye uğramıştır. Osmanlı Devleti'nin büyük bir harap olan Osmanlı-Rus Savaşı'ndan mağlup olarak çıkması, Rumeli'nin yarıdan fazlasının kaybetmesi, Rus işgali altında kalan Rumeli ve Kafkas Türklerinin büyük kitleler halinde İstanbul'a, Anadolu'ya gelmesine ve hükümetin bunların geçici olarak rüştîye binalarına yerleştirilmelerine sebep olmuştur. Bu nedenle de devlet bütçesinden para ayrılarak rüştîye mekteplerini çoğaltmaya ve ilerletmeye imkân ve zamana kalmamıştır. Ayrıca Osmanlı- Rus Savaşı sonunda Tuna, Bosna, Hersek, Sofya vilayetlerinin kısmen elden çıkmasıyla buralarda bulunan 75-80 rüştîye mektebi de elden çıkmıştır. Böylece 1878 yılında devletin himayesinde 300 civarında rüştîye mektebi kalmış ve Maarif Nezareti çalışmalarına bu sayıdan başlamıştır (M. Cevad, 1338:123).

1879 yılında maarif merkez teşkilatı yeniden düzenlenerek Maarif Nezareti'nin beş daireye ayrılması ve bu daireler arasında Mekatib-i Rüştîye Dairesi'nin de bulunması hükümetin rüştiye okullarını ıslaha ve yaymaya kararlı olduğunu göstermektedir. Bu dairenin müdürlüğüne devrin en önemli maarifçilerinden olan Selim Sabit Efendi tayin edilmiş ve bu tarihten sonra rüştiyelerin yapımına hız verilmiştir (Kodaman, 1999: 96). Mekatib-i Rüştîye Müdürü Selim Sabit Efendi 1883 yılında İstanbul rüştiyelerinden mezun olan 150 öğrencinin diploma töreninde söylediği nutukta Dersaadet ve Vilayet-i Şahanede hali hazırda 460 kadar rüştiye okulunun mevcut olduğunu ve bu okullarda 25-30.000 çocuğun talim ve terbiye edildiğini belirtmiştir. Ayrıca aynı yıl içerisinde vilayetlerde 10 rüştiye öğretime açılmış ve 40-50 okulun da yapılmasına karar verilmiştir (M. Cevad, 1338: 225).

Selim Sabit Efendi'nin bu ifadesine göre 1878-1884 tarihleri arasında 170'e yakın rüştiyenin açıldığını ve sayılarının 300'den 470'e çıktığı anlaşılmaktadır. 1879-1885 yıllarında dört defa sadrazam olan Sait Paşa, II. Abdülhamit'e sunduğu layihada vilayetlerde 119, İstanbul'da 17 rüştiye tesis ettirmiş ve rüştiyelerde Fransızca okunmasını mecburi hale getirilmesi için uğraşmıştır (Koçer, 1994: 150). Bu açıklamalar mali zorluklara rağmen yine de devlet bütçesinden rüştiye yapımına para ayırabildiğini göstermektedir. Fakat Sait Paşa'nın vilayetlerde 119 ve İstanbul'da 17 rüştiye tesis etmesi ile ilgili bir yanlışlık olsa gerekir. Çünkü bu dönem öncesinde esasen İstanbul'da 21 rüştiye vardı. Nitekim Sait Paşa'nın binası eski olan rüştiyeleri tamir veya yeniden yaptırdığı binalara eski rüştiyeleri naklettirmiş olması kuvvetle muhtemeldir (Ergin, 1940: 738).

Tablo 4.1. 1877-1909 Yılları Arasında İstanbul Rüştiyeleri
(Kodaman, 1999: 97; Alkan, 2000: 49).

Yıllar	Rüştiye	Öğretmen	Öğrenci
1877	21	156	1795
1878	21	-	1584
1879	21	-	1300
1880	19	-	1114
1881	19	-	1182
1882/83	19	-	1510 ³¹
1883	19	-	1655
1884	20	-	1451
1894/95 ³²	17	220 ³³	2753
1895/96	14	-	3213
1899	15	193	4001
1901	15	198	4277
1902	16	-	-
1907/8	20	-	5500
1909	18	-	6000

³¹ Bu yıla ait İstanbul Erkek Rüştiyelerinin durumu Tablo 3.2 'de ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir.

³² Bu yıllara ait istatistikî bilgiler için bkz. Alkan, 2000: 49

³³ Öğretmen sayısını gösteren 220 rakamı diğer yıllar gibi sadece öğretmenlerin değil öğretmen ve memurların toplam rakamıdır.

Tablo 4.2. 1883 Yılında İstanbul'daki Erkek Rüştîyelerinin Durumu (1301 Devlet Salnamesine Göre).

Okul	Öğrenci	1883 Yılı Mezun	Öğretmen
Kaptan İbrahim Paşa	90	9	10
Süleymaniye	70	12	9
Zeyrek Rüştîye Mektebi	75	4	9
Fatih Rüştîye Mektebi	195	7	12
Sultan Selim	90	5	10
Davutpaşa Rüştîye Mektebi	70	5	10
Odabaşı Rüştîye Mektebi	30	-	6
Mahmudiye Rüştîye Mektebi	140	21	11
Çiçek pazarı	60	12	8
Eyyüp Rüştîye Mektebi	55	4	9
Sütlüce	40	-	6
Galata	50	3	9
Fevziye Rüştîye Mektebi	100	13	10
Beşiktaş Rüştîye Mektebi	110	14	10
Mirgun Rüştîye Mektebi	85	6	9
Beylerbeyi Rüştîye Mektebi	80	9	9
Üsküdar'da Atlamataşı Rüştîye Mektebi	65	6	9
Üsküdar'da Doğancılar Rüştîyesi	60	7	9
Üsküdar'da Tophanelioğlu Rüştîyesi	45	4	4
Toplam	1510	141	169

Belirli yıllar arasında İstanbul'da bulunan rüştîye mekteplerinin durumu hakkında bilgi veren bu tablo, başlangıçta sayıları 21 olan rüştîyeler, 14'e kadar düşmüş ancak 1908 yılında tekrar 20'ye yükselmiştir. Fakat mektep sayısında görülen düşüşe rağmen talebe sayısı sürekli bir artış göstermiştir. Dönemin sonunda mektep sayısı 1877'deki seviyeye yaklaşmasına karşılık, öğrenci sayısında beş, altı misli artış olmuştur. Ayrıca dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise, İstanbul'daki rüştîyelerin her birinde ortalama 40-50 öğrenci vardı. Dolayısıyla da rüştîye binalarının büyük olması gerekmiyor, boş evler, konaklar yetiyordu. Fakat dönemin sonlarına doğru rüştîyelere olan rağbet artınca rüştîye sayıları da azalmış, rüştîyelerin her birine ortalama daha fazla öğrenci düşmeye başlamış, mevcut olan binaların ihtiyacı karşılamadığı görülmüştür. Bu sebepten dolayı devlet büyük ve daha kullanışlı binalar yaparak eski rüştîye mekteplerini buralara nakletmiştir. Nitekim devrin sonuna doğru pek çok rüştîyenin adının ve mevkiinin değiştirilmesi bu görüşü doğrulamaktadır.

II.Abdülhamit döneminde uygulamaya geçilememiş olan 1869 Nizamnamesi'nin maddeleri uygulamaya çalışılmıştı. Tanzimat döneminde daha çok merkezde uygulanan ve yaygınlaştırılan eğitim bu dönemde tüm alanlara yayılmış, özellikle ortaöğretim kurumları imparatorluğu kaplar hale gelmiştir (Tekeli, 1999: 470-471). Bu dönemin ilk yıllarında Nizamname ile yürürlüğe konan maddelerin yetersiz kaldığı anlaşılmıştır. 1880'li yıllarda Nizamnamenin gelişen eğitim karşısında ihtiyaçlara cevap vermediği ortaya konmuş, eksiklikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Birtakım eleştirilere maruz kalınması sonucunda nizamnamede bazı değişikliklerin yapılmasının zaruri olduğu anlaşılmıştır. Sadrazam Sait Paşa rüştîyelerle ilgilenmiş, daha verimli hale getirilmesi için bazı fikirler ileri sürmüştür. Sait Paşa, Bursa valisi görevinde iken devletçe her kazada bir rüştîye teşkil edildiği, öğretmen eksikliğinde ve maaşlarında pek çok düzenlemeler yapıldığı halde halkın hiçbir maddi yardımda bulunmaması hatta çocuklarını dahi okula göndermemesi yüzünden rüştîyedeki eğitim ve öğretimin

yürütülemediğini görmüştür. Bu bakımdan rüştiyelerin yapım ve yönetiminin cemaat meclislerine terk edilerek mali kaynağının ilk önce mahallinden temin edilmesi, eksiğin ise devletçe karşılanması istenmiştir. Bu usul gerçekleştiği takdirde devletin rüştiyelere ayırdığı paranın darülfünun veya Mekatib-i Aliye için harcanması teklif edilmiştir. Sait Paşa bu sırada rüştiyelere Fransızca dersinin de zorunlu olmasını istemiştir (Ünal, 2008: 36).

Rüştiyelere yeni bir şekil verme konusu 1888 tarihinde Maarif Meclisi reisi Ali Haydar Efendi Başkanlığındaki Maarif Komisyonu tarafından tekrar ele alınmıştır. Maarif komisyonunun rüştiyelerle ilgili kararı şu şekilde tespit edilmiştir³⁴:

Rüştiye mektepleri vaktiyle şimdiki idadiler makamında olarak küşad edilmiş bulunduğundan ve rüştiyede okunan ulumun bir kısmı badezin (bundan sonra) iptidailerde ve bir kısmı da idadilerde mükemmelen tedris olunacağından rüştiye cetvellerinden fazla dersler çıkarılarak akaidi-i diniyenin tezyidine ve ulum-u Arabiyyenin tahsiline medar olacak derslere ziyade itina edildi. Bu suretle tarh-ı zevaiden naşı (fazla dersler çıkarıldığı için) rüştiyelerinin müddet-i tedrisiyelerinin dahi dört seneden iki seneye tenzili lazım gelmiştir. Rüştiyeler bir muallimle idare olunup bazılarında muallim-i sani namıyla bir refik bulunur ise de yerliden ve yalnız filcümle Arabi bilir zevattan münteheb olduğu için dört sınıfa bihakkın ders verememekte ve bu sebeple rüştiyelerin tezayüd-ü müddetle tahsil-i ulum tezayüd edememekte olduğundan rüştiyelerin tenzil-i müddetinden hiçbir nakıs terettüp etmeyip belki etfal ahd-ı karibde (gelecekte) idadilere irerek tefennün etmek (fen öğrenmek) üzere böyle bir şevki terakki ihdas etmiş olacaktır.

İki senelik rüştiyelerin tatbikatta nasıl olunacağına dair alınan kararlar ise şöyledir:³⁵

Taşra idadi mekteplerinin iki sene milel-i gayrimüslime etfalinin rüştiyeleri makamında olduğundan tebaa-ı Müslime etfali dahi idadi mektebi bulunan mahallerde, iptidaiden çıktıkça rüştiye müddetleri olan iki sene için idadi mektebine nakl olunup gayri müntelit olarak bu iki sınıf millet etfali idadi mekteplerinin birer dairesinde müteakabilen rüştiye sınıflarını geçirmiş olurlar ise nakli mümkün olan o misillü mevakide rüştiye mekteplerinin ebniyesi ve tahsisatı iptidaiye mektepleri için kalıp [...] ve bir de henüz iptidaiye mektebi olmayan bazı ufak kazalarda rüştiyelerin talebesi gayet az ve tedrisatı nakıs olduğundan [...] o makule rüştiyelerin hemen iptidaiye tahvili ile [...] rüştiyelerden bazısının iptidaiyeye kalbi ve bazısının da idadilere nakli iş bu rüştiyelerin esasen taklidi fikrine müstenid olmayıp [...] mekatib-i iptidaiyenin tanzim ve teksiri halinde rüştiyelerin daha mütenasiben tezayüdü zaruri bulunduğundan ileride yeniden açılacak rüştiyelerin binaları şimdiden hazırlanmış olmak üzere kasabalarda yapılacak iptidaiye mektepleri binalarının verilecek plan mucibince rüştiye sınıflarını istiab edecek mertebe vasi tutulmasının vilayat-ı şahaneye ihzar buyrulması tensib edildi....

Böylece rüştiye tahsilinin iki yıla indirilmesi, idadi bulunan ve mümkün olan mahallerde rüştiyelerin idadilerle birleştirilmesi, talebesi az olan kaza ve kasaba rüştiye binalarının iptidai okuluna çevrilmesi, bundan sonra yapılacak iptidai binalarının rüştiye sınıflarını da ihtiva etmesini kapsayan bu karar göre rüştiyelerin öğretimde sahip

³⁴ BOA, Yıldız, Kısım 22, 462/153

³⁵ BOA, Yıldız, Kısım 22, 462/153,4 M 1306

oldukları yeri kaybettikleri ve tasfiyeleri yoluna gidildiği sonucuna varılabilir. Fakat bununla rüştiye öğretimini ileri de daha sağlam temellere dayandırma kaygısı içerisinde olduğu görülmektedir. O zamanki rüştiyeler devam eden talebelerin azlığı, yapılan masrafların fazlalığı, komisyonu ilk önce iptidai mekteplerinin ıslahı zaruriyeti söz konusu olmuş, daha sonraki senelerde Maarif Nezareti'nin rüştiye siyasetinde etkili olmuştur (Kodaman, 1999: 107).

Komisyonun bu kararlarından kısa bir süre sonra Sait Paşa, II. Abdülhamit'e rüştiye öğretiminde esaslı değişiklikler yapılmasını teklif etmiştir. Sait Paşa kendisinin öngördüğü altı yıllık sıbyan mekteplerinde 14 yaşına kadar okuyan ve mezun olanların hepsinin rüştiyeye gitmesini doğru bulmamaktadır. Almanya'da olduğu gibi ilkokuldan sonra yüksek tahsil yapmak isteyenlerin sultanilere, sanayi tahsili arzu edenlerin rüştiyelere, ikisini de yani ulûm ve sanayi mesleklerine girmeyenlerin ise altı yıllık ulûm-u maddiye okullarına gönderilmesinin istemektedir. Buna göre rüştiyelerin sanayi idadilerine öğrenci yetiştiren üç yıllık meslek okulu haline getirilmek istendiği anlaşılmaktadır (Kodaman, 1999: 107; Yücel, 1994: 410).

1319 Maarif Salnamesine bakıldığında bu devrin sonlarına doğru başlangıcına göre mektep sayısı İstanbul'da azalmış, öğretmen ve öğrenci sayısı artmıştır. Ayrıca yine bu devrin rüştiyelerinden bir kısmı Merkez Rüştiyesi adını almakta ve kalanlara yalnız rüştiye denilmektedir. Aralarındaki fark ise Merkez Rüştiyeleri'nin iptidai sınıflarını da kapsarken ötekileri ise sadece rüştiye sınıflarını kapsamasıdır. Önceleri aynı binalarda bulunan iptidailer münasip ve büyük binalarda rüştiyelerle birleştirildikten ve bu suretle tüm sınıflar bir merkezde toplandıktan sonra bu tür rüştiyelerin Merkez Rüştiyesi adını almış oldukları düşünülmektedir (Ergin, 1940: 739).

Hazırlık sınıflarını da bünyesinde bulunduran 10 adet merkez rüştiyesi tamamıyla bu devirde (1903) yapılmıştır.³⁶ Bu rüştiyenin adları ise şu şekildedir (Kodaman, 1999: 98).

1. Unkapanı Merkez Rüştiyesi
2. Bayezid Merkez Rüştiyesi
3. Mahmudiye Merkez Rüştiyesi
4. Fatih Merkez Rüştiyesi
5. Davutpaşa Merkez Rüştiyesi
6. Ayasofya Merkez Rüştiyesi
7. Üsküdar Merkez Rüştiyesi
8. Beşiktaş Merkez Rüştiyesi
9. Topkapı Merkez Rüştiyesi
10. Hamidiye Merkez Rüştiyesi

II. Abdülhamit devrinde hazırlık sınıfları olmayan ve sadece rüştiye sınıflarını kapsayan mekteplerin çoğu genişletilmiştir. Özellikle bu devrin sonlarına doğru mektep ihtiyacı daha çok artmış, İstanbul'un en ücra semtlerinde de rüştiyelere ihtiyaç duyulmuştur. 1903 yılından sonra Beykoz, Erenköy ve Altunizade'de birer rüştiye açılmıştır. Ayrıca yine bu dönemde şehir içerisinde Numune-i Şükran-ı Hamidiye³⁷

³⁶ Osman Ergin, 1319 (1903) yılında Merkez Rüştiyesi adı verilen rüştiyelerinin sayısı sekiz olarak vermektedir. Fakat 1903 senesine ait İstanbul'daki rüştiye mektepleri, talebe sayılarını gösterirken de yedi adet merkez rüştiyesi göstererek bir tutarlılık arz etmemektedir (Ergin, 1940: 739). Bayram Kodaman ise bu sayısını 1295 Devlet Salnamesine dayanarak bu sayısının 10 olduğunu söylemekte ve bunu ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır (Kodaman, 1999: 98).

³⁷ Osman Ergin, Numune-i Şükran-ı Hamidiye rüştiyesi için, “ Bu rüştiyenin açılışı hem bir tesadüf hem de bir hamiyet eseridir. Şöyle ki: Kırımlı Aslan Bey adından bir zat Zeyrek'te Çinili hamam karşısında Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın konağını satın alarak bahçesini ayırıp parça parça satmıştır. Fakat asıl konak binasını kendisine ayırmıştır. 5 Temmuz 1322 (1906)'da Yıldızda Selamlık resmi sırasında

Rüştiyesi açılmış ve Hamidiye Rüştiyesi yeniden yapılandırılarak öğretime açılmıştır. Bu yeni rüştiye mekteplerinin açılması İstanbul'un rüştiye ihtiyacını tam olarak karşılayamamıştır. Devlet mali yetersizliklere rağmen mevcut rüştiyeleri yenileyip, genişletmiş fakat bu rüştiyeler İstanbul için yeterli olmamıştır. Bu eksikliği gidermek isteyen hükümet özel okulların yapılmasını ve çoğaltılmasını teşvik ederek bu ihtiyacı az da olsa gidermeye çalışmıştır. Bunun sonucunda İstanbul'un bazı önemli semtlerinde hususi mektepler açılmaya başlanmıştır (Ergin, 1940: 740).

1903 yılında bu şekilde açılan rüştiyelerin sayısı 28-30'a ulaşmıştır (Ergin, 1940: 762). Ayrıca kızlar için 12 adet rüştiye mektebi açılmıştır. Böylece dönemin başlarında ihtiyacı karşılayamayan rüştiye mektepleri yeterli hale getirilmiştir. Özellikle askeri rüştiyelerinde eklendiğinde rüştiye sayılarının arttığını, yeterli olduğunu açık bir şekilde göstermekte ayrıca rüştiye mekteplerine olan rağbetin artması da bunu en önemli belirtilerindendir.

1909 yılına gelindiğinde İstanbul'daki Resmi Erkek rüştiye mekteplerinin bulunduğu semt ve açılış tarihlerini şu şekilde gösterebiliriz:

Tablo 4.3. İstanbul'daki Resmi Erkek Rüştiyeler
(Kodaman, 1999: 99; Alkan, 2000: 49).

Okulun Adı	Bulunduğu Semt	Açılış Tarihi
Ayasofya Merkez Rüştiyesi	Yerebatan Mah.	1309
Bayezid Merkez Rüştiyesi	Bayezid	1307
Mahmudiye Rüştiyesi	-	1288
Numune-i Şükran Rüştiyesi	Zeyrek-Ferhat Ağa Mah.	1324
Topkapı Rüştiyesi	Yüksekkaldırım, Tramvay cad.	1305
Fatih Merkez Rüştiyesi	Kirmastı Mah.Çarşamba cad.	1286 ³⁸
Eğri kapı Merkez Rüştiyesi	Tercüman Yunus Mah.	1314
Eyüp Merkez Rüştiyesi	Akarçeşme civarı	-
Kasımpaşa Rüştiyesi	Kasımpaşa	-
Fevziye Rüştiyesi	Tophane Süheyl Bey Mah.	1287 ³⁹
Beşiktaş Rüştiyesi	Sinan Paşa Mah.	1267 ⁴⁰
Mirgün Rüştiyesi	Emirgan	1288
Beykoz Rüştiyesi	Beykoz Çiftlik cad.	1320
Beylerbeyi Rüştiyesi	Beylerbeyi	1277
Üsküdar Merkez Rüştiyesi	Çakırcı Hüseyin Paşa Mah.	1280
Altunizade Rüştiyesi	Küçük Çamlıca	1319
Kadıköy Rüştiyesi	Kadıköy	1315
Erenköy Rüştiyesi	Erenköy cad.	1320

Ermeniler tarafından yapılan suikastta II. Abdülhamit'in sağ ve salim olarak kurtulmasına şükranne olmak üzere bu maarifsever ve hamiyetli Türk muntazam ve kâgır, aynı zamanda mektebe pek elverişli olan bu konağı rüştiye mektebi olmak üzere maarife terk etmiş, maarifçe de burada açılan rüştiyeye o hamiyetli Türkün arzusu üzerine yukarıda geçen ad verilmiştir..." der. (Ergin, 1940: 739)

³⁸ Alkan, Fatih Merkez Rüştiyesinin açılış tarihini 1280 olarak vermiştir (Alkan, 2000: 49).

³⁹ Alkan, Fevziye Rüştiyesinin açılış tarihini 1285 olarak vermiştir (Alkan, 2000: 49).

⁴⁰ Alkan, Beşiktaş Rüştiyesinin açılış tarihini 1269 olarak vermiştir (Alkan, 2000: 49).

Tablo 4.4. İstanbul'daki Özel Erkek Rüştîyeler (Kodaman, 1999: 99).

Okulun Adı	Bulunduğu Semt	Açılış Tarihi
Menba-ı İrfan Rüştîyesi	Sultan Mahmut Türbesi	1326
Darü'l-edep Rüştîyesi	Ayasofya	1325
Çerkeş-i teavün Rüştîyesi	Kabasakal	1326
Darü't-tedris Rüştîyesi	Vefa	1325
Mekteb-i saadet Rüştîyesi	Eski Ali Paşa	1320
Hadika-ı irfan Rüştîyesi	Küçük Mustafa Paşa	1322
Vesile-i terakki Rüştîyesi	Küçük Mustafa Paşa	1322
Maşrık-ı füyuzat Rüştîye	Eyüp	1320
Darü'l-feyz-i Osmanî Rüştîyesi	Eyüp	1298
Afitab-ı maarif Rüştîyesi	Beşiktaş	1321
Kenzü'l- maarif Rüştîye	Kadıköy	1316
Mirat-ı feyz Rüştîyesi	Üsküdar	1316
İttihat ve Terakki Numune rüştiyesi	Üsküdar	1326
Feyz-i hürriyet Rüştîyesi	İhsaniye	1326
Ravza-ı irfan Rüştîyesi	Beylerbeyi	1321
Hereke Rüştîyesi	Gebze	1302

Tablo 4.5. İstanbul'daki Karma (Muhtelit) Kız-Erkek Özel Rüştîyeler (Kodaman, 1999: 99).

Okulun Adı	Bulunduğu Semt	Açılış Tarihi
Bedrika-ı irfan	Teşvikiye	1317
Mekteb-i Osmanî	Aksaray	1293
Hadika-ı maarif	Eski Ali Paşa	1319
İttihat ve terakki	Samatya	1326
Rehber-i ittihat-i Osmanî	Şehremini	1326
Rehber-i saadet	Molla Gürani	1320
Gülşen-i maarif	Haseki	1319
Hadika-ı marifet	Kasımpaşa	1313
İttihat-ı anasır	Kasımpaşa	1326
Şemsü'l mekatip	Kandilli	1307
Mekatib-i Osmanî	Beşiktaş	1300
Mekteb-i terakki	Kadıköy	1318
İttihat-ı Osmanî	Kadıköy	1326
Füyuzat-ı Osmaniye	Üsküdar	1324
Feyz-i hürriyet	Üsküdar	1326

Kısacası II. Abdülhamit döneminin sonunda İstanbul'da rüştiye öğretimi yapan 33 Resmi, 39 özel okul olmak üzere 72 rüştiye bulunmaktadır. Büyük bir kısmı 1877-1909 yılları arasında yeniden inşa edilerek ya da tamir edilerek öğretime açılmış olan bu rüştiye mekteplerine 1000 kadar öğrenciyi eğiten Soğukçeşme, Beşiktaş, Fatih, Koca Mustafa Paşa Topbaşı ve Eyüp Askeri Rüştîyeleri de hesaba katarsak İstanbul'daki rüştiye mektepleri sayısını 79'a kadar çıktığını görürüz.

4.1.2. Vilayetlerde Bulunan Rüştîye Mekteplerin Durumu

Rüştiye mekteplerinin açılışının hızla arttığı Tanzimat dönemi sadece rüştiyelerin değil ortaöğretim kurumlarının ilk defa açıldığı ve sayılarının hızla arttığı bir dönemdi. Meclis-i Maarifi Umumiye'nin kararıyla taşrada da rüştiye mekteplerinin kurulmaya başlandığı teşvik ettirildiği bu dönemde rüştiyeler, küçümsenmeyecek bir artış göstererek Tanzimat eğitimi siyasetinin temelini teşkil

etmiştir. Bu dönemin sonlarına gelindiğinde pek çok ıslahatlar yapılan, pek çok eksiklikleri giderilen rüştiye mektepleri, vilayetlere aşağıdaki Tablo 4.6’da gördüğümüz gibi yaygınlaştırılarak II. Abdülhamit dönemine devredilmiştir.

Tablo 4.6. Tanzimat Döneminde Vilayetlerde Açılan Rüştiyeler ve Öğrenci Sayıları (Sakaoğlu, 1991: 95).

Vilayet Adı	Rüştiye Sayısı	Öğrenci Sayısı
Edirne	25	1389
Tuna	44	2205
Bosna	24	946
Selanik	21	1144
Yanya	12	577
Manastır	13	866
Girit	9	376
Cezayir-ı Bahri Sefid	14	392
Konya	18	987
Aydın	13	976
Hüdavendigâr	25	1081
Ankara	15	1507
Sivas	9	513
Kastamonu	17	876
Trabzon	10	753
Erzurum	19	740
Diyarbakır	16	813
Halep	11	528
Suriye	11	524
Adana	5	329
Bağdat	8	351
Trablusgarp	4	123
Kıbrıs	1	111
Canik	3	130
Kudüs	2	88
Zor	2	5
Toplam	354	19.396

II. Abdülhamit döneminde Tanzimat döneminde farklı olarak rüştiye mektepleri özellikle taşralara yaygınlaştırılmıştır. Rüştiye mekteplerinin genişletilmesi ve geliştirilmesi ile ilgili yapılan tüm değişiklikler İstanbul için değil de tüm vilayetlerde uygulanmıştır. Tanzimat dönemi sonları ve II. Abdülhamit dönemi başlarında vilayetlerde sayıları bir hayli artan rüştiye mekteplerinin bir kısmı 1877 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan oldukça etkilenmiştir. Bu savaş sonucunda pek çok rüştiye kapanmış sayıları 316’ya kadar düşmüştür.⁴¹ Özellikle 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması sonucunda Tuna ve Bosna vilayetlerinde bulunan 39 rüştiye mektebi Maarif Nezareti’nin elinden çıkmıştır. Böylece tüm bu siyasi olaylardan etkilenen rüştiye mekteplerinin sayısı 277’e kadar düşmüştür (Kodaman, 1999: 101). Siyasi kayıplardan etkilenen ilk yerlerin öncelikle vilayetler olması, elden çıkan topraklarda bulunan rüştiye mekteplerinin kapatılarak öğrencilerin başka mekteplere akın etmesi, Osmanlı Devleti’nin eğitim alanında eksikliklerini bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Böyle bir eğitim sistemini devralan ve dönemin ilk yıllarında bu tür olaylarla karşılaşan II. Abdülhamit, bundan böyle rüştiye mekteplerindeki eğitimin kalitesinin yanında rüştiye

⁴¹ Salname-i Devlet-i Osmaniye, sene 1295, 132

mekteplerinin sayısını arttırmak ve vilayetlerde rüştiye açığını kapatmak için de uğraşmıştır. 1878 yılında itibaren rüştiye mektepleri kısa zamanda sayı yönünden eski seviyelerine ulaşmışlardır. Hatta mektep sayılarının hızlı bir şekilde arttığı bu dönemi bazı araştırmacılar nicelikte yayılma, nitelikte gerileme yılları olarak değerlendirmektedir.

Dönem başlarında sayıları hızla artan rüştiyeler 1880 yılından sonra idadi mekteplerinin ortaöğretim kurumu olarak önem kazanmasıyla ikinci plana itilmiştir. Bununla ilgili 11 Cemaziyelahir 1307 (1889) tarihli bir irade ise şu şekildedir ⁴² :

Maarif Nezareti'nin meyane-i bendehanemizde mütalaa olunan tezkeresi mealinden müstebat olduğu üzere aşar ile müsakkafat vergisinden muayyen hisse-i maarifin üç rub'u mahallerinde ve bir rub'u Dersaadet Mekatib-i muhtelifesine tahsis olunmuş iken muahharen hal-i hazır hazineden dolayı vilayet hisselerinde bir rub'u daha Dersaadet hisselerine ilave kılınmasından dolayı ekser yerlerde mekatib-i idadiye tesisi ve idaresi kabil olmadığı cihetle idadi mektebi bulunan yerlerdeki rüştiyeler lağvedilerek tahsisatının mekatib-i idadiye tahsisatına ilavesiyle tesis olunamayan mekatib-i idadiyenin küşad lüzum izbar olunup vakıa ahalinden alınmakta olan hisse-i maarif iktiza edan mekatib-i idadiyenin tesisi karşılığı olduğu halde henüz ekser mahallerde mekteplerin yapılamaması muvafık maslahat olamayacağı gibi suret-i işara göre işbu idadi mekteplerine rüştiyeye mahsus olan iki yahut üç sınıf zam edildiği halde rüştiye hizmetini dahi ifa edeceği ve lağvolunacak mekatib-i rüştiyenin muallimin ve hademesinin mekatib-i idadiyede istihdamı kabil olunmasıyla açıkta kimse kalmayacağı misillü hali kalacak rüştiye binaları dahi mekatib-i iptidai ittihaz edileceği cihetle mucibince icra-ı icabı zammında Nezareti müşarü'n-ileyhe mezuniyet itası müttehiden bit'tezekkür tezkere-i mezkure leffen arz ve takdim kılındı ise de ol babda.... (Ek 1)

Böylece idadi mekteplerin açılımı lüzumlu görülerek idadi bulunan yerlerdeki rüştiyelerin kapatılmasına, boş kalan rüştiye binalarının ise iptidai mektepleri için kullanılmasına karar verilmiştir. Ayrıca kapatılan bu rüştiyelerin öğretmenleri ve diğer görevlileri yerine açılan idadilere naklolunmuştur. Böylece rüştiye öğrenimi idadilerin bünyesine alınarak ortaöğretimin diğer bir kurumu olan idadiler açılmaya, yaygınlaştırılmaya ve teşvik edilmeye çalışılmıştır. Bu durum rüştiye öğrenimine zarar vermemiş ise de rüştiyelerin sayı bakımından azalmasına neden olmuştur.

Tablo 4.7. 1881-1888 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Rüştiyelerin Durumu
(Kodaman, 1999: 102).

Bölgeler	1881	1883	1885	1887	1888	Talebe Sayısı
Anadolu	195	230	239	261	266	14.163
Rumeli	69	63	80	91	96	4.777
Ege Adaları	7	8	8	10	10	301
Arabistan	37	45	47	59	56	2.594
Girit	12	12	12	-	-	-
Şehremaneti	11	11	11	12	12	551
Toplam	331	369	397	433	440	22.386

⁴² BOA, i..MMS., 110/4704, 11 C 1307(H)

1881-1889 yılları arasındaki rüştiye mekteplerinin sayısı hakkında bilgi veren bu tablo hem rüştiye mekteplerinin hem de bu okullara devam eden öğrencilerin sayısındaki artışları göstermiştir. Fakat 1889 yılından itibaren rüştiye mekteplerinin bu sayıların hızlı bir şekilde düştüğünü göreceğiz.

Tablo 4.8. II. Abdülhamit Döneminde Vilayetlerde Açılan Rüştiyelerin Sayısı
(Kodaman, 1999:103).

Vilayet	Rüştiye Sayısı	Mektebi	Vilayet	Rüştiye Sayısı	Mektebi
Adana	8		Çanakkale	2	
Ankara	12		Ege Adaları	3	
Aydın	33		Edirne	14	
Bitlis	5		İşkodra	1	
Bursa	18		Kosova	14	
Diyarbakir	9		Manastır	7	
Erzurum	4		Yanya	5	
Konya	3		Basra	7	
Kastamonu	7		Bağdat	3	
Mamuratülaziz	7		Musul	3	
Halep	17		Suriye	3	
Sivas	10		Beyrut	11	
Trabzon	15		Hicaz	2	
Van	8		Kudüs	2	
İzmir	4		Bingazi	1	

II. Abdülhamit döneminde vilayetlerde yapılan rüştiyelerin sayısının belirtildiği bu tabloda idadi mekteplerin sayıların artmasına rağmen pek çok vilayette rüştiye mektepleri açılarak öğrenci sayılarının birazda olsa arttığını görüyoruz.

Tablo 4.9. Rüştiye Mekteplerinin Vilayet ve Sancaklara Dağılışı (1906-1907)
(Kodaman, 1999:103-04).

Vilayet	Erkek Rüştiye Sayısı	Kız Rüştiye Sayısı	Vilayet	Erkek Rüştiye Sayısı	Kız Rüştiye Sayısı
EDİRNE	6	2	İŞKODRA		
Kırklareli	4	1	Draç	3	-
Dedeagaç	2	1	ADANA	1	1
Tekirdağ	3	1	Mersin	3	1
Gelibolu	4	1	Cebel-i B.	1	-
ERZURUM	5	1	Kozan	1	-
Hınıs	1	-	İçel	3	1
Bayezid	3	-	ANKARA	6	1
Erzincan	2	-	Yozgat	2	-
Kayseri	3	-	Afyon	3	-
Kırşehir	3	2	DİYARBEKİR	3	1
Çorum	4	-	Mardin	2	-
AYDIN	42	-	Ergani	5	-
İzmir	-	-	SURİYE	1	1
Manisa	-	-	Hama	1	-
Menteşe	-	-	Havran	2	-
Denizli	-	-	Kerk	2	-
BİTLİS	1	1	SİVAS	8	1
Muş	1	-	Amasya	7	-
Siirt	1	-	Ş.K.Hisar	5	-

BASRA	2	-	Tokat	3	-
Müntefik	2	-	Trablusgarp	1	-
Necd	-	-	Hums	1	-
Amara	2	-	Cebel	1	-
BAĞDAT	5	1	TRABZON	12	1
Divaniye	2	-	Lazistan	6	-
Kerbela	1	-	Gümüşhane	3	-
BEYRUT	2	1	KASTAMONU	8	1
Akka	3	1	Bolu	9	-
Trablusşam	1	-	Çankırı	1	-
Lazkiye	3	1	Sinop	1	-
Nablus	1	-	KONYA	11	1
EGE ADALARI	-	-	Niğde	5	1
Rodos	1	1	Burdur	1	-
Midilli	2	-	Isparta	3	-
Sakız	-	2	Antalya	5	-
Limni	2	1	KOSOVA	-	-
HİCAZ	-	-	Üsküp	9	1
Mekke	1	-	Priştine	5	3
Medine	2	-	Senice	2	1
HALEP	13	2	İpet	4	2
Maraş	1	-	Taşlıca	2	2
Urfa	3	1	Prizren	2	2
BURSA	21	1	MAMURETÜLAZİZ	-	-
Ertuğrul	7	-	Harput	5	1
Kütahya	5	1	Malatya	3	-
Dersim	5	-	YEMEN	-	-
MANASTIR	5	1	Sana	4	-
Serfice	4	2	Hüdeyde	2	-
Debre	1	-	Taaz	1	-
Görüce	5	-	SELANİK	63	
İlisan	1	1	Müstakil Sancaklar		
MUSUL	-	1	İzmir	8	1
Kerkük	4	1	Bingazi	2	1
VAN	1	1	Canik	5	2
Hakkâri	3	-	Çatalca	1	-
YANYA	3	1	Zor	1	-
Ergeri	3	-	Kudüs	4	-
Preveze	2	1	Çanakkale	5	2
Berat	1	-	Cebel-i Lübnan	?	1

1906-1907 öğretim yılında taşrada mevcut bulunan rüştiye mekteplerinin vilayet ve sancaklara dağılışını ayrıntılı bir şekilde gösteren bu tabloya İstanbul da ilave edersek toplam rüştiye mekteplerini sayısı aşağıdaki gibi olduğunu söyleyebiliriz..

Tablo 4.10. II. Abdülhamit Dönemi Sonunda Rüştiye Mekteplerinin Durumu (Kodaman, 1999: 105).

	Erkek Rüştiye	Kız Rüştiye	Karma Rüştiye	Özel Rüştiye	Askeri Rüştiye	Toplam
Anadolu	271	25	1	2	11	310
Rumeli	126	23	-	6	4	159
Arabistan	42	8	-	10	4	64
Cezayir-i Bahr-ı Sefid	5	3	-	-	-	8
İstanbul	18	15	-	39	6	78
Toplam	462	74	1	57	25	619

Rüştiye mektepleri hakkında bilgi veren bu tablaya göre II Abdülhamit döneminin sonlarına doğru Osmanlı'da 619 rüştiye mektebi olup 40.000'e yakın rüştiye öğrencisi bulunmaktadır. Bu rakamları Tanzimat dönemi ile karşılaştırıldığında bina ve öğrenci sayısı bakımından iki misli bir artış olduğu görülmektedir. Bu dönemde özellikle daha önce yapılmamış büyüklükte ve genişlikte modern şekilde yapılan binalar çok olmasına rağmen binaların içerisindeki öğrenim maalesef aynı oranda modern olmamıştır. Niceliğe önem verilen bu dönemde nitelik ikinci plana itilmiştir. Tablolarda bu durumu açık bir şekilde göstermektedir.

4.1.3. Dönemin Kız Rüştiye Mektepleri

Üçüncü bölümde detaylı bir şekilde belirttiğimiz gibi 1874 yılında kız öğrenciler için açılmış olan rüştiyelerin sayısı 9, toplam öğrenci sayısı 309, öğretmen sayısı ise 38'e ulaşmıştır (Koçer, 1992: 132). Darümuallimat açılarak kız öğrenciler için bayan öğretmenler yetiştirilmeye başlamasıyla Tanzimat döneminde açılan kız rüştiyeleri sadece İstanbul'a değil taşrada da yaygınlaştırılmasına karar verilmiş, valiliklere yazı gönderilmiştir. Tanzimat dönemi için bu sayılar her ne kadar yeterli gibi görünse de dönemin sonlarında kız rüştiyelerinin taşraya yaygınlaştırılmasında yeterli değildi. Darümuallimat mezunları ülkenin bayan öğretmen ihtiyacını karşılamaya yetmemiştir. Öğretmen sayısındaki eksiklikler de bunu açık bir şekilde göstermiştir. Hatta açılan çoğu okullar sadece öğretmen eksikliğinden dolayı kapatılmış veya ilerlemesi çok yavaş olmuştur. Nitekim aşağıdaki Tanzimat dönemindeki kız rüştiyelerinin sayısını belirten Tablo 4.11.'da bu durum açık bir şekilde gösterilmiştir.

Tablo 4.11. Tanzimat Döneminde İstanbul'da Açılan Kız Rüştiyeleri ve Öğrenci Sayıları (M. Cevad, 1338: 136).

Rüştiye Adı	Öğrenci Sayısı
Darümuallimat	46
Sultan Ahmet	34
Şehzade	32
Yusufpaşa	50
Altay	37
Atpazarı	56
Üsküdar	28
Gülfem	15
İbrahim Paşa	10
Eyüp	15
Toplam	286

1875 yılında Konya, Trabzon, Hanya ve Bosna'da, 1876 yılında ise Yenişehir'de kız rüştiyeleri açılmış ve taşrada ise kız rüştiyelerinin sayısı artmıştır. (M. Cevad, 1338: 210). Ayrıca daha önce Mirgün Kuru caddesinde Mısır Hidiviyeti tarafından inşa ettirilen fakat faaliyete geçirilmemiş olan binanın inas rüştiyesi olarak hizmete sokulması ve öğretim kadrosunun oluşturulması için 1881 yılında teşebbüslere girişilmiştir. Mısır Hidiviyeti'nce Maarif Nezareti'ne bağışlanan ve bir kısmı iptidai olarak açılan bina, aynı yıl kız rüştiyesi olarak eğitime başlamıştır (M. Cevad, 1338: 221). Bu dönemin ilk yıllarında açılan kız rüştiyelerinin bazı sebeplerden dolayı bir kısmının bir süre sonra kapanması, kız rüştiye mekteplerinin mevcudu konusunda farklı düşüncelerin ortaya çıkmasına da sebep olmuştur.

1881-1882 yılına gelindiğinde İstanbul'da bulunan kız rüştiyelerinin sayısının 10'a ulaşmıştır. Bu rüştiyeler ise şunlardır (M. Cevad, 1338: 208):

1. Sultan Ahmet İnas Rüştîyesi
2. Şehzade İnas Rüştîyesi
3. Atpazarı İnas Rüştîyesi
4. Aksaray İnas Rüştîyesi
5. Beşiktaş İnas Rüştîyesi
6. Mirgün İnas Rüştîyesi
7. Fındıklı, İnas Rüştîyesi
8. Üsküdar Doğancılar İnas Rüştîyesi
9. Üsküdar Gülfem İnas Rüştîyesi
10. Küçük Mustafa Pasa İnas Rüştîyesi

1859'dan buyana açılan kız rüştiyelerinin toplamı 10'u geçmesine rağmen kayıtlarda 10 olarak geçmesi muhtemelen söz konusu yıllar boyunca açılan kız rüştiyelerinden bazılarının bir süre sonra kapandığını göstermektedir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı dolayısıyla tahliye edilip hala faaliyete geçirilmemiş olan Eyüp İnas Rüştîyesi'nin yeniden açılması için 1884 tarihinde semtin hayırseverleri tarafından bir yer kiralanmış ve öğretim kadrosunun tayin edilmesi için izin istenmiştir. 1893-1894 tarihinden itibaren devlet salnamelerinde adına rastlanan Molla Gürani İnas Rüştîyesi'nin açılış tarihi yine devlet salnamesinde 1884-1885 olarak verilmektedir. 1886 tarihinde Nakkaş Paşa İnas Rüştîyesi'nin de varlığı tespit edilmektedir. Bu okulun tam olarak hangi tarihte açıldığı bilinmemekle beraber 1886 tarihinde buraya Ali Ağa'nın tayin edilmesine ve adının ilk defa 1886-1887 tarihine ait devlet salnamesinde geçmesine dayanılarak Nakkaş Paşa İnas Rüştîye Mektebi'nin 1886 tarihinde açılmış olabileceği söylenebilmektedir. 1887-1888 tarihlerine ait devlet salnamesinde bu okuldan bahsedildiği halde bu tarihten sonra adına rastlanmamaktadır. Yine daha önce varlığı bilinen Üsküdar Doğancılar İnas Rüştîyesi 1890 tarihinde lağvedilerek Üsküdar Kız Sanayi Mektebi haline getirilmiştir (Unat, 1964: 80). Ayrıca aynı semtin Atlamataşı mevkiinde 1891-1892 tarihinde yeni bir inas rüştiyesi açılmıştır (M. Cevad, 1338: 269). 1892-1894 ve 1894-1895 yıllarına ait Maarif-i Umumiye İstatistiği'ne göre, İstanbul'da bulunan inas rüştiyeleri şunlardır (1310-1311 Maarif-i Umumiye İstatistiği):

1. Sultan Ahmet İnas Rüştîyesi
2. Atpazarı İnas Rüştîyesi
3. Molla Gürani İnas Rüştîyesi
4. Küçük Mustafa Pasa İnas Rüştîyesi
5. Eyüp İnas Rüştîyesi
6. Beşiktaş İnas Rüştîyesi
7. Fındıklı İnas Rüştîyesi
8. Mirgün İnas Rüştîyesi
9. Üsküdar İnas Rüştîyesi

Burada daha önce varlığı tespit edilen Şehzade İnas, Aksaray İnas, Üsküdar Gülfem Hatun, Nakkaş Paşa İnas Rüştîyeleri'nden bahsedilmemektedir. Bu söz konusu mekteplerin açıldıktan bir süre sonra kapatılmış olabileceği ihtimalini doğurmaktadır. 1896 tarihinde Küçük Mustafa Paşa İnas Rüştîyesi için Kadıçesmesi'nde Müftü Hamamı Caddesi'nde bulunan Bahriye Muhakemat Dairesi eski reisi Mehmet Paşa'nın konağının satın alınması için izin çıkmış ve okul buraya nakledilmiştir (Ergin, 1940: 920).

1897-1898 tarihinde Koca Mustafa Paşa ve devlet salnamesi'nin verdiği bilgiye göre 1898-1899 tarihinde açıldığının tespit edildiği Makriköy Hamidiye İnas Rüştîyesi

ile kız rüştiyelerinin sayısı artmıştır. 1899-1900 tarihinde faaliyete geçtiği öğrenilen Kadıköy’de Hamidiye İnas Rüştiye Mektebi’nin ismine ancak 1902-1903 ve 1903-1904 tarihlerine ait salnamede rastlanmaktadır. 1900 tarihinde ise Kadıköy Kuşdili’nde bir inas rüştiye mektebi yapılması teşebbüslerine girişilmiştir. 1905 tarihinin Aralık ayında Molla Gürani ve Koca Mustafa Paşa İnas Rüştiyelerinin birleştirilerek, Yüksek kaldırım’da Molla Gürani mahallesinde bulunan Darüttahsil adlı özel okulun binasına nakledilmesi düşünülmüş ancak iki okul öğrencilerinin bu binaya sığamayacağı gerekçesiyle sadece Molla Gürani İnas Rüştiyesi’nin buraya nakline karar verilmiştir. 1903 yılına ait salnameye göre İstanbul’da 11 kız rüştiyesinde toplam 70 öğretmen ve 1640 kız öğrenci bulunmaktadır (Sakaoğlu, 2003: 375-78).

Tablo 4.12. İstanbul’daki Resmi Kız Rüştiyeleri (Kodaman, 1999: 99).

Okulun Adı	Bulunduğu Semt	Açılış Tarihi
Sultanahmet Kız Rüştiyesi	Firuzaga mah.	1326
Kız Sanayi Rüştiyesi	-	1299
Dersaadet Kız Sanayi Mektebi	-	1300
Koca Mustafa Paşa Rüştiyesi	Koca Mustafa Paşa cad.	1316
Molla Gürani Rüştiyesi	Molla Gürani mah.	1302
Fatih Kız Rüştiyesi	Fatih	1290
Küçük Mustafa Paşa Rüştiyesi	Kadıçesmesi cad.	-
Eyüp Kız Rüştiyesi	Güzel Mescit civarı	-
Kandilli Kız Rüştiyesi	İlyas Çelebi cad.	1296
Beşiktaş Kız Rüştiyesi	İhlamur	1296
Mirgun Kız Rüştiyesi	Mirgun Kuru cad.	1297
Üsküdar Kız Sanayi Mektebi	Üsküdar	1302
Atlamataşı Kız Rüştiyesi	Üsküdar	-
Kadıköy Kız Rüştiyesi	Kadıköy	1317
Makriköy Kız Rüştiyesi	Makriköy	1316

Tablo 4.13. İstanbul’daki Özel Kız Rüştiyeleri (Kodaman, 1999: 99).

Okulun Adı	Bulunduğu Semt	Açılış Tarihi
İttihat ve Terakki	Ayasofya	-
Kız Sanayi Mektebi	Ayasofya	-
Kız Sanayi Mektebi	Şehzade	1326
Menba-ı Füyuzat-ı Osmanî	Bozdoğan Kemerli	1320
Hayriye-i Sanayi-i Nefise	Aksaray	-
Gülzar-ı Vatan	Fatih	1325
İttihat ve Terakki Mektebi	Makriköy	1327
Osmanlı İnas Mektebi	Üsküdar	1326
Bedia-ı Meşrutiyet	Çengelköy	1326

Tablo 4.14. Vilayetlerde Açılan Kız Rüştîyeleri ve Açılış Tarihleri
(Salname-i Devlet, sene 1303; 1310-1311 İstatistiği, 49-92; M. Cevad, 1338:).

Vilayet Adı	Okulun Bulunduğu Yer	Kuruluş Tarihi
Kastamonu	Kastamonu	1874-1875 ⁴⁴
Konya	Konya	1874
Selanik	Selanik	1874
Girit	Hanya	1875
Bosna	Bosna	1875
Trabzon	Trabzon	1875
Yanya	Yenişehir	1876 ⁴⁵
Konya	Konya	1878-1879
Adana	Adana	1879-1880
Edirne	Edirne	1880-1881
Hüdavendigar	Bursa	1880-1881
Bulgaristan	Varna	1881 ⁴⁶
Beyrut	Beyrut	1881
Edirne	Gelibolu	1882-1883
Diyarbakır	Diyarbakır	1883-1884
Girit	Girit	1883-1884
Edirne	Kırkkilise	1883-1884
Cezayir-i Bahr-ı Sefid	Midilli	1884-1885
Cezayir-i Bahr-ı Sefid	Sakız	1884-1885
Kastamonu	Bolu	1884-1885
Konya	Antalya	1884-1885
Hicaz	Medine-i Münevvere	1884-1885
Trablusgarp	Trablusgarp	1884-1885
Suriye	Şam	1884-1885 ⁴⁷
Selanik	Siroz	1884-1885
Cezayir-i Bahr-ı Sefid	Limni	1885-1886
Manastır	Manastır	1886-1887
Rumeli-i Şarki	Rumeli	1886-1887
Yanya ⁴³	Yanya	1886-1887
Beyrut	Beyrut	1887-1888
Erzurum	Erzurum	1888-1898
Ankara	Ankara	1889-1890
Aydın	Manisa	1890-1891
Trabzon	Trabzon	1890-1891
Halep	Halep	1891-1892 ⁴⁸
Sivas	Sivas	1891-1892 ⁴⁹
Beyrut	Lazkiye	1892-1893
Aydın	İzmir	1892-1893
İzmit	İzmit	1893-1894
Aydın	Denizli	1894-1895
Mamüretülaziz	Mamüretülaziz	1895
Trabzon	Canik	1895-1896
Beyrut	Akka	1896-1897
Kale-i Sultaniye	Kale-i Sultaniye	1896-1897
Konya	Burdur	1897-1898
Bingazi	Bingazi	1897-1898
Ankara	Kırşehir	1897-1898

⁴³ Yanya'da açılan kız rüştiyesinin fotoğrafları ekte sunulmuştur. (Bkz. Ek3,Ek4, Ek5, Ek6)⁴⁴ BOA, MF. MKT., 22/4, 23 L 1291(H)⁴⁵ BOA, MF.MKT., 42/47, 4 Ş 1293(H)⁴⁶ BOA, MF.MKT., 73/74, 09 S 1299(H)⁴⁷ BOA, MF. MKT., 79/49, 15 R 1300(H)⁴⁸ BOA, MF. MKT., 153/144, 20 R 1310 (H)⁴⁹ BOA, MF. MKT., 190/7, 09 C 1311 (H)

Trabzon	Bafra	1897-1898 ⁵⁰
Edirne	Tekfurdağı	1897-1898
Kosova	Üsküp	1897-1898
Trabzon	Samsun	1898 ⁵¹
Kastamonu	Sinop	1898-1899
Musul	Musul	1898-1899
Yanya	Preveze	1898-1899
Bağdat	Bağdat	1900-1901
Aydın	Muğla (Ula)	1901-1902 ⁵²
Aydın	İzmir	1907
Konya	Antalya	1907

II. Abdülhamit dönemi sonunda İstanbul'da 15 kız rüştiyesinde 2547 talebe, 139 muallime vardı. Vilâyetlerde ise 31 kız rüştiyesinde 2140 talebe ve 86 muallime vardı (Zengin, 2002: 39-41). Tüm ülkede ise toplam 74 kız rüştiyesi vardı. Daha önce de bahsedildiği gibi rüştiye mekteplerinin mevcudu hakkında farklı rakamların belirtilmesi söz konusu yıllar boyunca açılan mekteplerin bazılarının bir süre sonra kapanmış olduğu ya da kayıtlara geçmemiş olduğu düşüncesine yönlendirmektedir.

Sonuç olarak 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanına kadar vilayetlerde 60'ın üzerinde inas rüştiyeleri açılmış ve eğitime başlamıştır.

4.1.4. Rüştiye Mekteplerinde Eğitim-Öğretim

Rüştiye mekteplerinde eğitim-öğretim uzun bir süre 1869 Nizamnamesi'nde belirtilen programa göre yürütülmüş fakat öğretmen eksikliğinden dolayı pek başarılı olmamıştır. Bu durumda rüştiyelerde eğitim-öğretim ile ilgili ıslahatlar yapılmasını sağlamıştır. Sadrazam Sait Paşa ve bazı devlet adamlarının çabaları sonucunda müfredat programlarında bazı çalışmalar yapılarak rüştiyeler daha kaliteli hale getirilmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda 1879 yılında rüştiye mektepleri programlara Fransızca dersi eklenmiştir. Fransızca dersinin konulmasındaki amaç ise rüştiye mektebi öğrencilerinin Fransızca vasıtasıyla ticarete, ziraata, sanata ve hatta devlet memuriyetine ait çağdaş bilgileri kolayca öğrenebilmelerini temin etmektir. Aynı yıl İstanbul rüştiyelerinin bazılarını taşra da ise İzmir, Selanik, Beyrut, Şam, Edirne ve Trabzon rüştiyelerine Fransızca talim ettirmek üzere 14 öğretmen tayin edilmiştir (Kodaman, 1999: 110). Fransızca öğretmenlerinin özellikle deniz kenarında olan ticaret merkezlerine tayin edilmesi hükümetin bundaki amacını da açıkça göstermektedir. Çünkü bu şehirlerde ticaret azınlıkların elinde idi. Azınlıkların yabancı dilleri geliştiklerinden dolayı Avrupalı tüccarlarla kolayca iletişime geçebiliyorlardı. Oysa Türkler bu özelliğe sahip olmadıklarından memleketin ticaretinde de söz sahibi değillerdi. Bundan dolayı hükümet Fransızca dersini rüştiye mekteplerine koydurarak bu eksikliği gidermek, daha verimli sonuçlar almak istemiştir. Sadrazam Sait Paşa'nın bu niyetini anlamayanlar rüştiyelerde Fransızca dersinin okutulmasını tenkit etmiştir. Bu gibi kimseler düşüncelerini şu şekilde açıklıyorlardı⁵³:

Tahsil-i lisan maddesi başka ve iktibas-ı ilmiye başka bir iş olup devlet-i aliyyelerinin Fransızca vesair elsineye vakıf memurlar kullanmağa ihtiyacı olsa bile bunun mahdudiyeti mütalaasınca Fransızca lisanının mekteplerimizde bayağı tamimini iltizan etmek hacetin fevkinde bir

⁵⁰ BOA, MF. MKT., 422/51, 28 C1316 (H)

⁵¹ BOA, MF. MKT., 422/51, 28 C1316 (H)

⁵² BOA, MF. MKT., 611/40, 23 ZA 1319 (H)

⁵³ BOA, Y., Kısım 31, 1374/ 115, 84.19 C 1299(H)

matlubla uğraşmak kabilinde görünür. Ama bu lisan zamanımızda terakki eden bir takım ulum vefünunun alet-i tahsilidir. Denilir ise elyevm mekatib-sultaniye ders cetvellerine dâhil olan fenler için bile lisan-ı Osmaniye nakl ve tercüme olunmuş kitaplar mevcut olmasına ve mekatib-i rüştiye [...] Kitapları ise zaten o ihtiyaçtan vareste bulunmasına göre, Fransızcanın bizce mutlaka tahsil-i ilme alet addi dahi tasdik ve teslim olunamaz telif ve tercüme nizamnamesinin icraatına ehemmiyet verilmeli ve lisan öğrenmek isteyenlere mahsus olmak üzere bir el sine mektebi yapıp devletin muhtaç olduğu lisana aşına memurların yetiştirmesi tavsiye ediliyordu.

Bu görüşlerin yer aldığı 1882 tarihle (19 Cemaziyülevvel 1299) tarihli vesikada daha sonra ziraat, sanat ve ticaret okullarına 1869 Nizamnamesinde değinilmemesi eleştirilerek bu tip okulların derhal tesis edilmesi kararlaştırılmıştır. Ders programlarının düzeltilmesi ve din derslerinin derece derece okulların hepsinde tedrisata ilave edilmesi istenmişti. Ayrıca rüştiye mekteplerinde “mükemmel ilm-i hal” ve “mükemmel ilm-i ahlak” derslerinin okutulması ve özellikle askeri ders programlarının uygulanması gibi fikirler de öne sürülmüştür.

1882 yılından sonra rüştiye mektebinde okutulan ders programlarının değiştirilerek din derslerine daha fazla ağırlık verildiğine ve Fransızca derslerinin kaldırılmadığı görülmektedir. Nitekim 1883-1884 ders yılında, Şam rüştiyelerinin ders programları (Tablo 4.15.) bu değişikliğe göre hazırlanmış ve uygulanmıştır (Kodaman, 1999: 111).

Tablo 4.15. Şam Rüştiyelerinde Uygulanan Ders Programları
(Kodaman, 1999: 111).

Birinci Yıl	İkinci Yıl	Üçüncü Yıl	Dördüncü Yıl
Sarf-ı Arabi	Arapça	Gülistan	Risale-i erbaa
Talim-i Farisi	Kavaid-i Farisi	Hesap	Gülistan
Amal-ı Erbaa	Muhtasar hesap	Coğrafya	Cebir
İmla	Avrupa Coğrafyası	İmla ve İnşa	Coğrafya
İlm-i hal	Tercüme	Fezleke	Hendese
Ahlak	İnşa ve Kıraat	Fransızca	Usul-u Deftir
Hatt-ı sülüs	Rik’a ve Sülüs	Hatt-ı rik’a	Kavaid-iOsmaniye
			İnşa
			Fransızca
			Fezleke
			Tarih-i Osman
			Hatt-ı Rik’a

Düzenlenen bu ders programı vilayet ve bazı sancak merkezlerinde bulunan merkez rüştiyelerinde 1892 yılına kadar uygulanmış olduğu kaza ve kasabalarda bulunan küçük rüştiye mekteplerinde uygulanmadığı tahmin edilmektedir. Kaza ve kasabalarda bulunan küçük rüştiyelerde daha ziyade din dersleri, Arapça, dört işlem, yazı, Farsça, imla ve inşa dersleri okutuluyordu.

1869 Nizamnamesi’nde kararlaştırılan dört yıllık rüştiye tahsili 1892’de üç yıla indirilmiştir. Taşrada bazı yerlerde rüştiyeler idadi okulları bünyesine alınmıştır. İdadi-rüştiye birleştirilmesi İstanbul için söz konusu değildi. Müstakil olan rüştiyelerin idaresi ise “muallim-i evvel” lerin sorumluluğuna bırakılmıştır. Ancak rüştiye yöneticileri maarif müdürünün ve mahalli mülki amirin kontrolü altına alınmıştır. Bütün rüştiye mektepleri Maarif Nezareti idaresi altında kalmıştır. Gerek İstanbul gerek taşra rüştiyelerine ait en son talimatnameler 1892 tarihinde düzenlenmiş ve büyük

değişikliklere uğramadan devrin sonuna kadar yürürlükte kalmışlardır (M. Cevad, 1338: 144-66).

Rüştiye mekteplerinin idadilerle birleştirilmesi ve öğretim süresinin üç yıla indirilmesinden sonra 1892’de ders programları yeniden ele alınmış ve üzerinde değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliklere neden olan sebepler ise şunlardır (Kodaman, 1999: 112):

1. Başlangıçta rüştiye mekteplerinin görevi daha çok askeri idadilere öğrenci yetiştirmektir. Mülki idadiler henüz başta oluşmamış idi. 1892 yılına gelindiğinde ise pek çok mülki idadi tesis edilmişti. Böyle olunca rüştiye ders programlarını bu idadilerde verilen derslere uygun bir hale getirmek gerekmekteydi.
2. Daha önce dört yıllık rüştiye programlarının üç yıla göre ayarlanması zaruri idi.
3. Programlarda din ve ahlak derslerine daha fazla bir ağırlık vermek görüşü ağır basıyordu.
4. Osmanlılık siyasetine rağmen gayrimüslimlerin devlet rüştiyelerine gelmeyip kendi milli okullarına gitmeleri karşısında, rüştiye programlarına İslami ve milli bir karakter vermek ihtiyacı doğmuştur.

Din ve dil derslerinin ağırlık kazandığı bu yıllarda rüştiyelerin üç yıla indirilmesiyle idadilerin rüştiye sınıflarında okutulan dersler bütün rüştiyeler için geçerli sayılmıştır. Yalnızca Fransızca dersi müstakil rüştiyelerden kaldırılmış yerine fazladan malumat-ı ziraiye ve sıhhiye dersleri konmuştur. Böylece aşağıdaki tablolarda da gösterildiği gibi rüştiyelerde program birlik ve bütünlüğü sağlanmıştır.

Tablo 4.16. 1892 Yılı İnas Rüştiyelerinin Haftalık Ders Dağılım Çizelgesi (M. Cevad, 1338: 270).

Ders Adı	1.	2.	3.	4.	5.	6.
Elifba ve Sifâhî Mâlumât	18	-	-	-	-	-
K.Kerim ve Tecvid	4	6	5	3	2	1
Ulûm-ı Diniye	-	2	2	2	2	2
Kıraat	4	4	4	2	1	1
İmla	4	4	3	2	1	1
Kitabet	-	-	-	-	1	1
Kavâid-i Lisan-ı Osmanî	-	-	2	2	1	2
Arabî	-	-	-	-	2	2
Farisi	-	-	-	-	1	1
Hüsn-i Hat	-	1	1	1	1	1
Malumat-ı Nafia	-	-	1	1	1	1
İdare-i Beytiye	-	-	-	2	2	2
Ahlak	2	2	1	1	1	2
Hıfzıssıhha	-	-	-	-	1	1
Hesap	2	2	2	2	1	1
Coğrafya	-	-	-	2	2	2
Tarih	-	-	-	1	1	1
El Hünerleri	2	2	2	2	2	2
Toplam	18	23	23	23	23	24

Tablo 4.17. 1892 Yılı Erkek Rüştiyelerinin Haftalık Ders Dağılım Çizelgesi
(M. Cevad, 1338: 270).

Dersin Adı	1.Sene	2.Sene	3.Sene
Kuran-ı Kerim, Tecvid ve Ulûm-ı Diniye	4	4	4
Türkçe	6	5	3
Ahlak	2	2	1
Arapça	2	2	2
Farsça	-	2	2
Hesap	2	2	2
Hendese	-	-	1
Coğrafya	2	2	2
Tarih	-	2	2
Ziraat ve ticaret ve Sanayiye dair usul-i tedris	1	1	1
Hıfzıssıhha	-	-	1
Hüsn-i Hat	1	1	1
Resim	1	1	1

Tablo 4.18. 1894 Yılı Merkez Rüştiyelerinin Rüştiye Kısımına Ait Müfredat Programı

Ders Adı	1.	2.	3.
Kuran-ı Kerim ve Tecvîd	2	1	1
Ulûm-ı Diniye	3	2	2
Arabî	3	3	2
İmlâ ve Kitabet	4	3	2
Kavâid-i Lisan-ı Osmanî ve Tatbikatı	4	2	2
Farisi	-	1	2
Coğrafya	2	2	2
Tarih	-	1	2
Hesap ve Usul Defteri	2	2	2
Hendese	-	-	1
Resim	-	1	1
Hüsn-i Hat	2	1	-
Fransızca	-	3	3
ilm-i Eşya	2	2	2
Toplam	24	24	24

1892 yılından yapılan bu değişikliklerden imtiyazlı bir vilayet olan Girit'teki rüştiyelerde yararlanmıştır. Ders programları yeniden düzenlenen mekteplerde din derslerinin ağırlık kazandığı, dil derslerine daha önem verildiği aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4.19. 1895 Yılı Girit Vilayeti İnas Rüştîyesi Ders Programı
(M. Cevad, 1338: 270).

1.Sene	2. Sene	3. Sene	4. Sene	5. Sene	6. Sene
Elifbâ-yı Osmanî	Kurân-ı Kerim	Kurân-ı Kerim	Kurân-ı Kerim	Kurân-ı Kerim ve Tecvîd	Kurân-ı Kerim ve Tecvîd
Eczâ-yı Serîfe	İlmihâl	Tecvîd	İlmihâl	Ulûm-ı Dîniye	Ulûm-ı Dîniye
Kırâat-ı Türkî	Kırâat-ı Türkî	İlmihâl	Arabî	Arabî	Arabî
Hesâb-ı Zihnî	Hesâb	Hesap	Farisi	Farisi	Farisi
	Hatt-ı Sülûs	El Hünéri	Kavâid-i Osmâni	Kavâid-i Osmâni	Kitâbet ve Lügât
		Hatt-ı Sülûs	Hesap	Hesap	Hesap
			Coğrafya	Coğrafya	Coğrafya
			Kırâat-ı Türkî ve imlâ	Tarih	Hesap
			El Hünêrleri	Kırâat-ı Türkî ve imlâ	Coğrafya
			Hüsn-ü Hat	El Hünêrleri	Tarih
				Hüsn-ü Hat	El Hünêrleri
				Resim Taklidi	Hüsn-ü Hat
					Hüsn-ü Hat
					Hüsn-ü Hat
					Resim Taklidi

Yeni programın en önemli özelliği Türkçenin diğerlerine göre ders saatinin fazla olmasıdır. Arapçanın ikinci sıraya düşmesi, Türk dili ve kültürü adına sevinilecek bir durumdur. Bu program yapılan küçük değişikliklerle devrin sonuna kadar yürürlükte kalmıştır. 1903 yılında ahlak dersi, Kur'an ve ulum-u diniye ile birlikte tek ders olarak verilmişse de 1904'te toplanan Maarif Komisyonu ayrı bir ders olarak verilmesini kararlaştırmış ve bu durum 1909'a kadar devam etmiştir.

Tablo 4.20. 1904 Yılı Rüştîye Mektebi Ders Programı
(Kodaman, 1999: 113).

Birinci Sene		İkinci Sene		Üçüncü Sene	
Ders Adı	Saat	Ders Adı	Saat	Ders Adı	Saat
Tecvidli Kurân-ı Kerim	1	Tecvidli Kurân-ı Kerim	1	Tecvidli Kurân-ı Kerim	1
İlmihal	2	İlmihal	2	Ulûm-ı Diniye	2
Türkçe	4	Türkçe	3	Ahlak	1
Sarf-ı Arabî	2	Sarf ve Nahv-i Arabî	4	Kavaid-i Osmaniye ve Kitâbet	4
Muhtasar Coğrafya-i Osmanî	2	Farisî	2	Kavaid-i Osmaniye ve Kitâbet	3
Hüsn-ü Hat	2	Ahlak	1	Farisî	2
Ahlak	1	Hesap	2	Hesap ve Hendese	3
Kıraat	2	Coğrafya	2	Tarih-i Osmanî	1
Hesap	2	Tarih	1	Coğrafya	2
		Hüsn-ü Hatt	2	Malûmât-ı Ziraiye	1
		Malûmât-ı Ziraiye	1	Hüsn-ü Hat ve Resim	2
		Resim ve Hat	2	Hıfzıssıhha	1

Bu dönemde öğretim kadrolarına ise daha çok çeşitli okullardan mezun kişiler ve Darümuallimin çıkışlı kimseler öğretmen olarak alınmıştır. Her rüştiye mektebinde Darümuallimin diplomasına sahip hiç olmazsa bir öğretmen bulundurulmasına dikkat edilmiştir. Hatta taşra rüştiye öğretmenlerinin maaşlarına bazı defalar zam yapılarak hem öğretmenlik cazip hale getirilmeğe hem de maaş azlığından dolayı şikâyetler önlenmeye çalışılmıştır. Rüştiye öğretmenlerinin görevleri ise, rüştiyelerin dahili idareleri hakkında çıkarılan talimatnamelerde ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir (Koçer, 1967: 56; Özcan, 1992: 442).

Osmanlı Devleti modern eğitimin temellerini atmaya başladığı zamandan eğitim öğretimi tam olarak yürütememesinin önemli sebebi mali yetersizliklerdir. Çünkü Tanzimat döneminde temelleri atılan modern eğitim-öğretimin başarıya ulaşması için sağlam gelir kaynaklarının olması gerekiyordu. Tanzimat ile birlikte geleneksel eğitimin kaynağı olan vakıf sistemi, yaşanan gerilemeden dolayı bozulmuş mekteplere yeni gelir kaynakları arama yoluna gidilmiştir. Medreseler, sıbyan mektepleri eski durumda bırakılarak yeni batı tarzda açılan mektepler devlete bağlanmıştır. Fakat zamanla bu mekteplerin çoğalması devleti yeni mali kaynaklar aramak zorunda bırakmıştır. 1869 Nizamnamesi'nde maarifin gelir kaynaklarına temas edilmiş, bazı tedbirler getirilmeğe çalışılmıştır. Buna göre maarif gelirleri şunlardı (Kodaman, 1999: 156-57):

1. Devlet bütçesinden ayrılan para
2. Halkın vereceği yardımlar
3. Vakıf gelirlerinden alınacak para
4. Diğer yardımlar

5. Lise ve yüksek okul öğrencilerinden alınacak ücret ve para cezalarından ibarettir.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile inşaat masrafları, öğretmen maaşları ve idari masraflarının vilayet maarif idaresi sandığı tarafından karşılanması öngörülmüştür. Eğitim ödeneği sınırlı bir bütçe tarafından karşılanacaktır kalan açık ise yerel idare ve hibe bağışlarıyla karşılanacaktır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin bu şartları 1869 tarihinde bile halen taşra rüştiye mekteplerinin en azından bir kısım masraflarının devlet bütçesi tarafından karşılanmasını istediğini göstermiştir. Bu husus Abdülhamit döneminin ilk yılları boyunca oldukça büyük değişikliklere maruz kalmıştır. (M. Cevad, 1338: 473; Somel, 2001: 162).

II. Abdülhamit döneminin ilk yıllarında devlet hazinesi cari harcamaları karşılayamaz duruma gelmişti. 1876 yılından önce yapılan ve II. Abdülhamit döneminin devraldığı dış borçların faizleriyle birlikte toplam miktarı 278.082.073 Osmanlı lirası idi. (Kara, 2007: 428). Bu durum devlet maarif reformlarını gerçekleştirebilmek için pek çok mali zorluklarla karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. 1878 yılında Osmanlı idaresi bu bölgenin her kazasında rüştiye kurmak için elinden geleni yaptığı halde yerel halk bunu desteklememiş ve çocuklarını bu okullara göndermediği görülmüştür. Öğrenci eksikliğinden dolayı rüştiyelerin bazıları kapatılmak zorunda kalmıştır. Sait Paşa Babiâli'yi rüştiye mekteplerinin idaresini ve masraflarını yerel idareye bırakmayı önermiştir. Ancak yerel idarenin karşılayamadığı masrafları devletin üstlenmesini istemiştir. Sait Paşa bununla merkezin masrafını düşürmeyi ve bölgesel eğitim sorumluluğunu geliştirmeyi ümit etmiştir. 1880'lerde Sait Paşa'nın rüştiye mekteplerinin yerel kaynaklardan karşılanmasını öngören teklif bazı yerlerde kısmen uygulanmıştır (Kodaman, 1999: 108).

Sonuç olarak bu dönemin sonlarına geldiğimizde maarif gelirlerinin üç önemli kaynaktan temin edildiğini görmekteyiz. Bunlar aşar, vergi ve diğer çeşitli kaynaklardan ibaretti. Bu şekilde elde edilen miktar rakamlara dayanarak aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 4.21. Vilayet Maarif Gelirlerinin Miktarı (Kodaman, 1999: 160-61).

Vilayet	Yıl	Aşar	Vergi	Çeşitli gelirler	Toplam
Sivas	1896	752.991	119.594	25.431	898.016
Elazığ	1896	391.713	44.663	9.978	446.354
Van	1896	166.865	62.027	3.504	231.396
Bitlis	1896	240.185	27.074	1.881	266.140
Erzurum	1896	658.905	73.939	7.007	739.851
Diyarbakir	1896	336.865	43.313	8.798	388.976
Beyrut	1908	706.552	235.033	6.955	1.010.863
Suriye	1884	-	-	-	235.116
Ankara	1908	-	-	-	1.446.844
Kastamonu	1896	-	-	-	1.724.009
Bursa	1889	-	-	-	1.522.690
Bursa	1896	-	-	-	2.246.530
Bursa	1904	-	-	-	3.002.229

4.2. İdadiler

4.2.1. İdadi Mekteplerin Gelişmesi ve Yaygınlaşması

1869 Nizamnamesi ile açılması kararlaştırılan idadiler, Tanzimat devrinin sonuna kadar açılmamıştır. Bu mekteplerin yaygın hale getirilmesi ise ancak II. Abdülhamit döneminde mümkün olmuştur. 1876 tarihine kadar taşrada bir, İstanbul'da ise dört veya beş civarında idadi açılabilmiştir. Bu idadiler ise aşağıdaki gibidir (Ergin, 1940: 417; Kodaman, 1999: 118).

İdadiler	Talebe Sayısı	Öğretmen
Darülmaarif idadisi	101	4
Fevziye idadisi	110	4
Beşiktaş idadisi	50	4
Fatih idadisi	65	5
Davut Paşa idadisi	49	3
İbrahim Ağa Çayırı idadisi	?	2

Fakat açılan bu idadiler öğretmen ve program yönünden yeterli düzeyde değildi. Pek çoğu kiralık binalarda, boş konaklarda veya başka maksatla yapılmış yerlerde geçici olarak açılmıştır. Dönemin başlarında bazı idadiler öğrencilerinin yetersizliğinden dolayı kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır (Kodaman, 1994: 118-119). İdadilerin kurulup, geliştirilmek istendiği bu zamanda bazı kimseler idadilerin lüzumsuz olduğu ifade etmeye başlamışlardır.

Batı kültürünü almak için lüzumu olan bir kısım yabancı dersleri öğrenmek üzere 1877'de bir El sine Mektebi açılmak istenilmiştir. 1875'te açılmış olan Mekatib-i Aliye İdadisi'nin öğrencisi az olduğu için bu mektebin tasfiye edilerek bir el sine mektebi açılması Maarif Nezareti'nden Sadaret makamına teklif edilmiştir. Bu teklif Devlet Şurası'nda müzakere edilmiş ve El sine Mektebi'nin açılmasına çoğunlukla onaylanmıştır. Fakat Meclis-i Vükela bu durumun Nizamname'ye aykırı olacağı düşüncesiyle kabul etmemiş böylece memleketin yeni oluşturulan idadi yok olmaktan güçlüklerle kurtarılmıştır (Ergin, 1940: 748).

Osmanlı-Rus Savaşı'ndan dolayı idadiler bir müddet ihmal edilmiştir. Eski Mekteb-i Mülkiye'nin II. Abdülhamit tarafından ıslah edilmek üzere kapatıldığı sırada yanlışlıkla bir idadi okulu kapatılmıştı. Bu okulun kapatılan Mekteb-i Mülkiye İdadisi olmadığı anlaşıncaya yeniden açılması için teşebbüse geçilmiş ve konu 1879'da Şura-yı Devlet'e intikal ettirilmiştir. Şurayı Devlet bu konu hakkında şu kararı almıştır:

Bu nevi idadi mekteplerinin burada (İstanbul) ve memalik-i Osmaniye'nin cihat-ı sairesinde teksiri hükm-ü iktizasından bulunduğu gibi lağvı halinde Mekteb-i Sultani ile darülfünun ve Darülmuallemi'ne öğrenci yetiştirecek mahal kalmayarak bilahare bunların sektedar olacağı anlaşılmış idüğünden her mûcib-i istizan mezkûr idadi mektebinin alâmâkân ibkasına karar vermiştir (Kodaman 1999: 118-119).

Böylece bir ihmalden dolayı yapılan bir hata idadi meselesinin ön plana çıkmasına ve tartışılmasına vesile olmuştur.

İdadiler hükümetin ve halkın rağbetine mazhar olamamıştır. Çünkü bunların açılması büyük masraflara ihtiyaç gösteriyordu. Bu devirde ise hükümet bütçesi Osmanlı-Rus Savaşı yüzünden ağır yükler altında zorluk çekmekte, yeniden vergi konulması cihetine de gidilememekteydi. Dolayısıyla İstanbul'da mevcut bir tek idadiye

bir ikincisi eklenemediği gibi vilayetlerin hiçbirisine de yeniden idadi açılmamıştır. İdadiler ayrıca o zaman ki gençlerin rağbetine de mazhar olmamıştır. Çünkü gençler şöyle böyle bir rüştiye tahsili gördükten sonra hemen hükümet kapılarına koşuyor ve bu kadar tahsili hem hayat ve maaşları hem de memuriyet ve meslekleri için kâfi görüyorlardı (Ergin, 1940: 748).

İdadilerin yaygınlaştırılmasında Sait Paşa'nın layihalarının büyük etkisi olmuştur. 1878'de sunduğu ilk layihasında Sait Paşa vilayetlerde sultaniler kurulmasını, maarif müdürlükleri ve müfettişlikleri ihdasını, darülfünun açılmasını, kütüphaneler ve müzeler tesis edilmesini tavsiye etmektedir. Ancak bu tarihlerde Osmanlı Devleti henüz savaştan çıkmış bulunduğundan eğitim için gerekli parayı bulmak kolay değildi. Bu sebeple yapılan teklif kâğıt üzerinde kalmıştır. Sait Paşa'yı eğitim ile ilgili layihalar hazırlamasına iten sebeplerden biri de yine devletin içinde bulunduğu durumdur. 1878'de Mebuslar Meclisi'nde cereyan etmiş olan görüşmelerden imparatorluğun eğitim ıslahatına muhtaç olduğu kanaatine varılmış, Berlin Kongresi'nde Osmanlı Devleti'nin eğitim müesseseleri de tartışma konusu yapılmıştır (Kartal, 2007:).

1879'da Sait Paşa, II. Abdülhamit'e çok daha ayrıntılı bir layiha daha sunmuş ve bu layihasında “medenî bir cemiyete lâıyk bir surette yaşamak, hatta Hristiyan tebaamızı idare edebilmek için eğitimin şart olduğunu, eğitimin hâkimiyeti sağladığını cehaletin ise mahkûmiyete sebep olduğunu” belirtmiştir.

Sait Paşa 1881'de sunduğu layihasında ise önceki layihasına ait olan umumi fikirlerini daha da açarak bunları bir program haline getirmiştir. Bu programa göre her eyalet merkezinde bir üniversite, bir teknik üniversite, bir öğretmen okulu, bir ziraat, bir güzel sanatlar, bir orman ve bir ticaret okulu kurulacaktır. İdadiler, sancak merkezinde; rüştiye okulları, kaza merkezlerinde; iptidailerle küçük sanat okulları ise nahiye merkezlerinde bulunacaktır. Ancak söz konusu programda tavsiye edilen eğitim müesseselerinin kurulması için gerekli paranın ve ulemanın nereden ve nasıl sağlanacağı hususunda hiçbir bir tavsiye ve tedbire rastlanmamıştır (Kartal, 2007:). 1884 yılında Sait Paşa ise bu durumu değerlendirmiş mekteplerin açılmasında en büyük sorun olan parasızlığa çözüm bulmaya çalışmış ve gerekli olan paranın temini konusunda pratik çözümler getirmiştir.

İdadilerin açılabilmesi için gerekli olan paranın temini konusunda pratik çözüm 1884 yılında getirilmiştir. Sait Paşa öncelikle ilköğretim için kabul olunan öşrün öşrü nispetindeki vergi kaldırmış, yerine öşrün seb'i (1/7) ve rub'u (1/4) alıp ve ayrıca müsakkafat vergisinin de % 6 sının maarife ayrılmasını temin etmiştir. (M. Cevad 1338: 253-254). Bu şekilde sağlanan mali kaynaktan idadilerde pay almışlardır. Mahmut Cevad bu vergilerin idadilerin yapılmasında büyük öneme sahip olduğunu şu sözlerle açıklamaktadır:

Cümlenin malûmu olduğu üzere has-ı ianenin vaz'ını müteakibe bairade- i seniyye Maarif Nezareti'nce ittihaz olunan karara tevfikân taşralarda muhtelit mekâtib-i idadiye tesisatına başlanmış ve ebniyesi ikmal ile güşad olunanlardan başka ifâte-i vakt edilmemek ve bir tarafından binaları yapıldıkça nakil olunmak üzere icar suretiyle tedarik olunan mahallerde dahi hayli mektep açılmış idi (M. Cevad 1338: 367).

Neticede bu gelişmeler ile vilayetlerde idadi mekteplerinin açılmasına girişilmiştir. Bu vergiler sayesinde 1884'te Bursa, Yanya, Edirne, Çanakkale idadileri açılmış ve öğretime başlamıştır (Kartal, 2007: 392). 1885'te ise İzmir, Trabzon, Rodos, Konya, Elazığ, Ankara, Üsküp, Priştine, Serfice, Gümölcüne, Manisa, Adana, Halep, Kudüs, Maraş, Kırşehir, Çankırı, Teke, Bitlis, Muş, Kastamonu, İzmit ve Sivas şehirlerinde idadi okulu açılmasına karar verilmiş ve yapımlarına başlanmıştır. Ayrıca

Erzurum, Hakkâri, Diyarbakır, Zor, Burdur, Karesi, Kaza-ı Erbaa, Karahisar-ı Sahib, Kırklareli, İstanköy, Midilli, Tekirdağ, Yenipazar, Taşlıca ve Görice’de de birer idadi yapılması için mahalli makamlarla temasa geçilmiştir. Bu idadiler kısa sürede tamamlanmış, İzmir Manastır gibi büyük yerlerdeki idadiler yatılı hale getirilmiştir (Ergin, 1940: 750; Kodaman, 1999: 119). İdadi açılan ve açılması kararlaştırılan bu yerler bizlere devletin çoğu Türk olan Arap Yarımadası memleketlerin veya Türklerin çoğunlukla hâkim olduğu bölgelerin eğitimine önem verdiğini göstermektedir.

Bu yıllarda idadi mekteplerinde o kadar önem verilmişti ki binalarının mimarisi dahi tartışılmıştı. İdadi binalarının milli mimariye uygun yapılması istenmiş ise de gerek kabiliyetli mimarların yokluğu gerek Osmanlı mimarisinin milli olmaktan uzak buna engel olmuştur. Böylece okul planları Paris’ten getirilmiş, idadiler Fransız okulları tarzında inşa ettirilmiştir (Kodaman, 1999: 120).

Sait Paşa’nın girişimleri sonuncunda başlayan vilayetlerde idadi açma siyaseti kısa bir müddet sonra bazı tenkitlere hedef olmuştur. Bu tenkitlerden ilki 1887’de toplanan Maarif Komisyonu’ndan gelmiştir. Komisyon “Mekâtib-i İbtidaiyenin ihtiyaç nispetinde teksir ve tanziminden evvel, mekâtib-i idadiyenin her vilayet ve liva merkezlerinde tesisine devam olunmasını faidesi ” gördüğünden idadilerden o zamana kadar açılmış olanların muhafazası, bundan sonra yapılacak olanların durdurulması yolunda bir karar almıştır. İdadilerin aleyhine alınmış olan bu kararda vilayet maarif yetkililerinin hükümetin okul yapılmasında takip ettiği siyasete gösterdikleri tepkinin de büyük payı vardır. Çünkü maarif vergisi adıyla halktan toplanan paraların özellikle İstanbul’daki eğitim için harcanmıştı. Taşra maarif yetkilileri bu durumu protesto etmişler ve maarif siyasetinde adaletsizlik olduğunu yazılarla hükümete duyurmuşlardır (Kodaman, 1999: 120).

Komisyon idadi mekteplerin üç yıl olan idadi tahsili dört yıla çıkarma kararı almıştır. Buna sebep olarak ta rüştiye mekteplerin kendi programlarındaki dersleri öğretmensizlikten dolayı uygulayamadıkları ve bu derslerin bir kısmının iptidailerle bir kısmının ise idadilerle okutulabileceğini göstermiştir. Komisyon idadi mekteplerinin eğitim süresinin dört yıla çıkışını ve görevlerini şu satırlarla ifade etmiştir:

Mekâtib-i idadiyede tahsil olunacak ulum ve fûnun müddet-i tahsilin dört sene olmasını iktiza ettiğinden ol vechile tehdit ve milel-i gayr-i Müslime etfalının lisan-ı Osmanî kavaidini tahsil etmelerine mahsus olarak iki senelik bir ihtiyat sınıfı tayin edildi. İdadi mektepleri, talabeyi darülfünun şubelerinden herhangi şubeye girmek ister ise orası için hazırlayacağından hidemat-ı mülkiye de istihdam edilmek veya tabip ve hakim ve mühendis ve asker olmak üzere tabakat-ı aliyyede arzu-ı ihtisas için ne mertebe makam-ı uluma lüzum var ise o miktar tecavüz edilmeyip ders programı bu esas bina kılındı (Kodaman, 1999: 120-21).

Böylece taşra idadi mektepleri sultanilere değil darülfünuna ve harbiyeye mahreç gösterilmiştir. Sonuç olarak idadiler sultaniler seviyesine çıkarılmıştır.

1887 yılından itibaren taşrada nehari olarak açılmış ve sadece bulundukları şehrin çocuklarına faydası dokunan idadilerin leyli (yatılı) mektebe çevrilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun birden yapılmasına maarif hissesinin olanak tanımayacağı düşünülerek imkânlar nispetinde büyük vilayetlerde birer, küçük vilayetlerin ise birleştirilerek hepsi için merkez seçilecek yerlerde yine birer leyli idadi açılması kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine İzmir, Manastır İdadileri leyliye çevrilmiş ve bundan böyle diğer vilayet idadilerine de yatılı usulü uygulanmaya başlanmıştır. Ayrıca yeni idadilerin yapılmaması fikri hükümetçe kabul edilmemiş ve 1887’den sonra idadi yapımına hız verilmiştir (Kodaman, 1999: 121).

1889'da Selanik, Mamuratülaziz, Gelibolu, Drama ve Bolu'da birer idadi açılmıştır (M. Cevad, 1338: 224). 1890'dan sonra ise rüştiyelerin kapatılarak idadilerle birleştirilmesi ve bu okullarda görevli olanların belirtilen idadilere nakledilmesi kararlaştırılmıştır (M. Cevad, 1338: 224).

1892 yılında düzenlenen yeni talimatname ile taşra idadileri beş ve yedi yıllık olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Böyle bir ayrıma gidilmesine sebep olarak mali imkansızlıklar gösterilmiştir. Her vilayet ve sancakta yedi yıllık leyli idadiler açılması için maarif bütçesi yeterli değildi. Bundan dolayı sancaklarda ve maarif geliri az olan vilayetlerde beş yıllık nehari (gündüz) idadileri uygun görülmüştür. Leyli idadilere ücretsiz öğrenci alındığı gibi ücretli öğrenci de kabul edilmiştir (Kodaman, 1999: 122-124).

1895-1896 yıllarına doğru vilayet maarif yetkililerinin idadilerle ilgili yine şikayetlerde bulunduğu, yeni düzenlemeler getirdikleri görülmemiştir. Vilayet maarif yetkililerine göre idadi masraflarının vilayet maarif hissesinden karşılanması usulü eğitimin yaygınlaştırılması düşüncesine engel olmaktaydı. Büyük çoğunluğunu halkın verdiği maarif vergisiyle yapılan idadilerden fakir halk çocukları yararlanamamaktaydı. Bu konu ile ilgili yetkililer birtakım tedbirler almıştır. Bu tedbirler:

- a. İdadilerde daha çok memur çocukları bulunduğundan memurların maaşlarından her yıl bir defaya mahsus bir miktar para kesilmesi,
- b. İdadi öğrencilerinden para alınması,
- c. Borcunu zamanında ödemeyen asar mültezimlerinden alınan faize zam yapılarak bunun maarif için harcanması,
- d. Yalnız vilayet ve sancak merkezlerinde satılan beyaz ekmeğin her kilosundan ve kesilen her hayvan için belirli miktarda para alınmasıdır.

Burada önemli olan husus bir taraftan hükümetin idadileri leyli ve ücretsiz yaparak fakir çocuklara tahsil imkânı vermeye çalışırken diğer taraftan idadilerin ücretli olunmasının istenmesidir. Hatta taşra maarif yetkililerine göre fakir çocukların parasız ve yatılı olarak zengin çocukları ile aynı yerde okumaları iyi olmayacaktır. Çünkü fakir öğrenciler okuldan çıktıktan sonra zengin çocuklardan aşağı bir hayat sürecektir ve bu durumu da devletin adaletsizliğinden bilerek nihilist, anarşist ve sosyalist gibi düşüncelere meyledeceklerdir (Kodaman, 1999: 124).

Taşra yetkililerinin bu tutumlarına göre asıl amaç maarif hisselerinin %75'ini taşra iptidai ve rüştiye okullarına ayrılmasını sağlamaktır. Ayrıca hükümet, bir an evvel devlet ve millet hizmetinde çalışacak memur ve serbest meslek sahibi kişileri yetiştirmek gayretiyle tepeden tabana doğru giden bir maarif siyaseti gütmüştü. Buna karşılık vilayetlerdeki maarif sorumluları ise halkı cehaletten kurtarmak, eğitim ve öğretimi yaygınlaştırmak için ise ilköğretimden başlamanın şart olduğuna inanıyorlardı. Esasında ne hükümet iptidai ve rüştiye öğretiminin ne de taşra idadi ve yüksek öğretiminin önemini inkar ediyordu. Fakat öncelik konusunda birbirlerinden ayrılıyorlardı. Neticede hükümet kendi siyasetini uygulamaya devam etmiştir (Kodaman, 1999: 124).

Tablo 4.22. 1898-1899 yılında Osmanlı Vilayetlerindeki İdadi Mektepleri ve Öğrenci Sayıları (Alkan, 2000: 117).

Vilayet	Mektep Sayısı	Öğrenci Sayısı
Edirne	7	947
Erzurum	2	420
Adana	1	213
Ankara	4	378
Aydın	5	695
Bitlis	-	-
Hüdavendigâr	5	828
Diyarbakır	1	51
Sivas	2	205
Trabzon	2	305
Kastamonu	3	303
Konya	1	106
Mamuretülaziz	1	53
Van	-	-
İzmit	1	115
Çatalca	1	101
Kala-i Sultaniye	1	126
İşkodra	-	-
Bağdat	2	337
Beyrut	5	529
Cezayir-i Bahr-i sefid	2	210
Halep	1	121
Selanik	3	349
Suriye	3	477
Kosova	1	121
Manastır	2	163
Musul	1	303
Yanya	1	134
Bingazi	-	-
Zor	-	-
Kudüs	1	81

Tablo 4.23. Yedi Yıllık Vilayet Leyli İdadileri

Bulunduğu Vilayet	Açılış Tarihi
Edirne	1890
Selanik	1886
Yanya	1889
İzmir	1885
Bursa	1884
Kastamonu	1885
Trabzon	1886
Ankara	1889
Şam	1887
Beyrut	1887
Adana	1884
Konya	1888
Sivas	1890
Diyarbakır	1889
Halep	1890
Midilli	1889
Manastır	1884
Erzurum	1885
Üsküp	1889

Tablo 4.24. Beş Yıllık Vilayet Nehari İdadileri

Bulunduğu Vilayet	Açılış Tarihi
Gümülcine	1887
Dedeoğlu	1889
Gelibolu	1887
Kırklareli	1890
Tekirdağ	1890
Siroz	1886
Aydın	1889
Denizli	1891
Muğla	1890
Bolu	1887
Çankırı	1890
Sinop	1890
Biga	1889
Samsun	1890
Kırşehir	1892
Kayseri	1893
Rodos	1883
Drama	1886
Çatalca	1892
Balıkesir	1884
Kütahya	1889
İzmit	1884
Manisa	1885
Trablusşam	1890
Lazkiye	1890
Nablus	1893
Akka	1894
Hama	1890
Amasya	1892
Mamuratülaziz	1886
Kudüs	1889
Bağdat	1889
Görice	1891
Musul	1893

Tabloda gösterildi gibi 1895-1896 yılına gelindiğinde ülkede pek çok sayıda leylî ve neharî idadi açılmıştır. Söz konusu tarihte 19 leylî idadide toplam 3374; 35 neharî idadide ise 4270 öğrenci mevcuttu. Dönemin sonunda 109 idadi mevcut olup buralarda eğitim alan öğrenci sayısı 20.000 civarına ulaşmıştır (Hayta-Ünal, 2003: 183).

1873 yılında açılan mülki idadiler 1869 Nizamnamesi ile belirlenen hükümlere göre idare edilmişti. Fakat idadilerin rüştiyeler ile birleşmesi, leylî- neharî, sancak-vilayet, beş-yedi yıllık gibi isimler altında açılmaya başlamasıyla yeni talimatname hazırlanmıştır. 1982 yılında hazırlanan bu talimatnamede idarenin ve öğrencilerin görevleri hükme bağlanmıştır. M. Cevad bu talimatnamede geçenleri şu şekilde sıralamıştır (M. Cevad, 1338: 330-32):

Kırk dördüncü madde: Yedi senelik mekatib-i idadiyenin ilk üç sene ile bazı yerlerde bulunan şubeler rüşdi ve diğer dört senesi idadi derecesindedir. Mektatib-i iptidaiyeden onaylanmış şahadetnamelerle müracaat edenler, bilaimtihan birinci ve mekatib-i rüştiye ile idadilerin kısm-ı rüştiyelerinden şahadetnameye haiz olanlar, keza bilaimtihan dördüncü seneye kayıt ve kabul olunur.

Beş senelik mekatib-i idadiyenin keza ilk üç senesi rüşdi derecesinde olup diğer iki senesi idadi ise de bu nevi mekteplerde beşinci sene tahsilâtını ikmal edenlere kaydedilecek ve ancak yedi senelik idadilerin dördüncü senelerinden neşet edenlere tam idadi şahadetnamesi ita kılınacaktır.

Beş senelik idadileri ikmal edenler, aldıkları şahadetnameleri ibraz ettikleri halde yedi senelik idadilerin altıncı ve dersaadet idadilerinin üçüncü senelerine ve yedi senelik idadi şahadetnamesini haiz olanlar hizamüt-ı mahsusasına tevfikân evkat-ı muayenesinde mekatib-i aliyesine kabul olunurlar. Suret-i hususiyede tahsil edenler bilimtihan müstehak oldukları sınıflara alelusul alınırlar.

Kırk beşinci madde: Mektebe alınacak öğrencinin evvela memleket tabibi, veya maruf bir tabib canibinden emraz-ı sariyeden salim olduğuna mahtum bir rapor ile aşı şahadetnamesini ve Tezkere-i Osmaniye'sini (nüfus cüzdanı) ve tahsil etmiş olduğu mektebin şahadetnamesini hamil olmaları ve birinci sınıfa dahil olacakların yaşları on beşi mütecaviz olmaması ve sınıf-ı saireye dahil olacakların sinnce buna kıyas edilmeleri şarttır.

Kırk altıncı madde: Hakk-ı istimlâke nail olarak hisse-i maarifi vermekte olan teba-i ecbebiye evladından dahi mekatib-i idadiyeye şakird kabul olunur.

Kırk yedinci madde: Bila ücret alınacak leyli talebenin miktarı, mektebin kısm-ı leylisinin aded-i mürettebenin sülusundan ibarettir. Bunlar bayı hal muhtacından ve müste'id-i terbiye bulunanlardan ve hüsn-i hal ve hareketi musaddak olanlardan alınır. Ücretsiz talebenin miktarı herhalde aded-i mürettebenin sülüsünü tecavüz eylemesi caiz olur ise de mektebin vüs'atce tahammülü olmak lazımdır. Nehari talebe mahdud olup mektebin tahammülü ve sınıfların mevcudiyetine tabidir.

Kırk sekizinci madde: Leyli talebenin ücreti bila-istisna her mektepte üç taksitte tediye olunmak üzere dörder liradan on iki lirayı Osmanidir. Birinci taksit sene-i tedrisiye iptidası olup diğer iki taksit zamanı üçer ay fasıla ile hulul eder. Müddet-i tedrisiye mahsus olmak üzere şehri elli kuruş alınarak nehari bir şakirdin yalnız öğle taamına kabulü caizdir.

Elli ikinci madde: Meccanen mektebe girmek isteyen şakird, mahalli hükümetine müracaatla erbab-ı fakir ve ihtiyaçtan olduğunun tahkik olunması için bir istida takdim edecek ve lediyyühavale işbu istida zirine evvela mahalli vergi kaleminden şakirdan velisi uhdesindeki emlakın kıymeti işaret ve saniyen Ticaret Odaları bulunan mahallerde mezkur oda heyeti ve bulunmayan yerlerde belediye meclisleri tarafından velisinin hal ve iktidar-ı maliyesi ve itibar-ı ticariyesi ve sanat ve meşguliyeti beyan ve kendisinin kabil-i terbiye makuleden olup olmadığı tashih tasrih ve ityan ve mahalli meclis idaresi canibinden tasdik olunduktan sonra mezkur istidayı alarak maarif idaresine ibraz edecektir.

Bu talimatname ile beş yıllık ve yedi yıllık idadi mekteplerinin şubeleri ve öğrenim süreleri belirlenmiştir. Okula girmek isteyenlerin sağlık raporu, aşı kâğıdı, nüfus cüzdanı ve okul diploması getirmesi ve on beş yaşını geçmemiş olması gerekmektedir. Maarif vergisi veren ecnebilerin çocukları da düşünülerek onlarında okula kayıtları yapılmıştır. Ücret alınacak yatılı öğrencinin miktarı toplam yatılı öğrencinin 1/3'ünü geçmemesi kararı alınmıştır. Fazla sayıda ücretli yatılı talebe alınması okul binasının kapasitesine bağlanmış, gündüzlü öğrenci sayısı

sınırlandırılmamıştır. Ayrıca okul ücretinin üç taksitle ödeneceği, öğle yemeğini okulda yemek isteyen gündüzlü öğrenciden ayda 50 kuruş alınacağı, ücretsiz alınacak öğrencinin fakir, kimsesiz ve terbiyeli olması fazla müracaat doğrultusunda aralarında müsabaka imtihanı yapılması belirtilmiştir.

1902 yılına gelindiğinde idadilerin program ve öğrenim sürelerinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca bu idadilerin bir kısmına ziraat, bir kısmına ticaret ve sanayi şubeleri konulup çok amaçlı okullar haline getirilmişti (Ergin, 1940: 754; Akyüz, 1989: 202). İdadilerin ticaret, ziraat ve sanayi okulları haline getirilmelerinin doğru olunmadığını, sınıfların bu şubelere geçerken sayılarının dikkate alınmadığını altı kişilik bir grup için bile sınıf açıldığı belirtilerek eleştirilmiştir. Hatta sırf kadroyu doldurmak için meslekle alakası olmayanların bu işle görevlendirildiklerini dolayısıyla gereksiz yere büyük masraflar açıldığı belirtilmiştir (A. Âli, 1338: 13).

1905-1906 yılı istatistiklerine göre II. Abdülhamit dönemin sonunda bütün imparatorlukta durum şöyle idi:

Tablo 4.25. Resmi İdadiler (Sakaoğlu, 2003: 115; Kodaman, 1999: 128).

Bulunduğu Vilayet	İdadi sayısı	Bulunduğu Vilayet	İdadi Sayısı
İstanbul	9	Sivas	3
Edirne	6	Trabzon	1
Erzurum	2	Trablusgarp	1
İşkodra	2	Kastamonu	4
Adana	1	Konya	5
Ankara	5	Kosova	4
Bağdat	1	Mamuratülaziz	2
Aydın	5	Manastır	4
Beyrut	5	Musul	1
Cezayir-i Bahr-i sefid	3	Van	2
Hicaz	1	Yanya	4
Halep	3	Selanik	3
Bursa	5	Yemen	2
Diyarbakır	2	Suriye	2

Tablo 4.26. Müstakil Sancaklardaki İdadiler (Kodaman, 1999: 128).

Bulunduğu Vilayet	İdadi Sayısı
İzmit	1
Çatalca	1
Samsun	1
Kudüs	1
Çanakkale	1
Zor	-

Tablo 4.27. Hususi İdadiler (Kodaman, 1999: 129).

Bulunduğu Vilayet	İdadi Sayısı
İstanbul	5
İzmir	1
Manisa	1
Beyrut	1
Şam	1
Manastır	2

Tablo 4.28. Askeri İdadiler (Kodaman, 1999: 129).

Bulunduğu Vilayet	Öğrenci Sayısı
Edirne	234
Erzurum	236
Erzincan	200
Manastır	274
Bağdat	214

1896 yılında 54 olan taşra idadi mektepleri 1906 yılında 84'e yükselmiştir. 93 resmi, 11 özel, 5 de askeri olmak üzere toplam 109 adet idadi mevcuttu.

4.2.2. İdadilerde Eğitim-Öğretim

İdadilere giriş şartları ile ilgili ilk bilgilere 1869 Nizamnamesi'nde kararlaştırılmıştı. Bu nizamnamede eğitim-öğretim süreleri 3 yıl olarak belirlenen idadilere girebilmenin tek şartı Osmanlı vatandaşı olmaktı. Diğer bir deyişle Müslim ve gayrimüslim bütün öğrenciler bu mekteplere girebilme hakkına sahipti. Ancak ilerleyen dönemlerde idadiler yaygınlaşmaya başladıkça yeni talimatnamelere nizamnamelere ihtiyaç duymuştur. Bu mekteplere giriş şartları alınacak öğrenci sayısı, öğretmen, müdür, mümeyyizlerinin durumları, gelirlerinin temini gibi birçok konuyu içeren nizamnameler düzenlenmiştir. 1892 (1300) tarihli talimatname idadilerle ilgili pek çok konuda detaylı bilgi verdiği gibi bu okullara giriş şartları konusunu da açıklığa kavuşturmuştur. Talimatnamede taşra idadileri 5 ve 7 senelik olmak üzere ikiye ayrıldığını, 5-7 senelik idadiler ile İstanbul idadilerine giriş şartları hakkında bilgilendirmektedir. Yine talimatnameye göre 7 senelik idadilerin ilk üç senesi rüştiye, diğer 4 senesi ise idadi derecesindedir. İptidai şahadetnamesi ile idadi mekteplerine yazılmak isteyen öğrenciler sınavsız bir şekilde idadilerin birinci sınıfına, rüştiye şahadetnamesi ile başvuranlar ise yine sınava tabi tutulmaksızın idadilerin dördüncü senesine kayıt olacaklardı (M. Cevad, 1338: 382-383).

5 senelik idadiler ise; bunların ilk üç senesi rüştiye derecesinde olup diğer iki senesi idadi kabul edildi. Ancak 5 senelik idadileri bitiren öğrencilerin şahadetnamesine iki senelik idadi tahsili gördükleri yazılırdı. 7 senelik idadilerin yedinci ve İstanbul idadilerinin dördüncü senelerinden mezun olanlara ise tam şahadetname verilirdi (M. Cevad, 1338: 382-383). İdadilerde 5 senelik idadilerden 7 senelik idadilere geçilmesi de olanaklıydı. Buna göre 5 senelik idadileri bitirenler 7 senelik idadilerin altıncı senelerine İstanbul idadilerinin ise üçüncü senelerine girebilirlerdi (M. Cevad, 1338: 383).

M. Cevad'ın "Hakk-ı istimlâka nail olarak hassa-i maarifi vermekte olan tebaa-i ecnebiye evladından dahi mekatib-i idadiye şakirt kabul olunur" (M. Cevad, 1338: 383) cümlesinden de öğrendiğimiz gibi maarif vergisi vermekte olan ecnebi çocukları da idadilere kabul edilmiştir. Yine okula girmek isteyen öğrencilerin getirmekle yükümlü oldukları bazı evraklar bulunmaktaydı. Bunlar sağlık raporu, aşı kâğıdı, Osmanlı tezkeresi, daha önce bitirdikleri okulun diploması gibi belgelerdi. Ayrıca idadilere maddi durumu iyi olmayan uslu ve çalışkan öğrenciler de belirli kurallar dâhilinde "meccanen" alınmıştır. Bu öğrencilerin leyli idadilere girmesi durumunda yatılı öğrencilerin 1/3'ünü geçmemesine dikkat edilirdi. Neharî olarak alınmaları ise okulun kapasitesine bağlıydı. Eğer meccanen alınmak için başvuran öğrencilerin sayıları fazla olursa aralarında "müsabaka imtihanı" yapılırdı (M. Cevad, 1338: 384).

Leylî idadiler, öğrencileri yatılı, neharî idadiler ise gündüzcü olan mektepler olup bu mekteplere bir de meccanen denilen maddi durumu yetersiz olan öğrenciler alınmış ve bu öğrenciler para vermeksizin okutulmuşlardır. İdadilere alınacak olan leyli, neharî ve meccanen öğrencilerin sayıları, bunların okula ödeyecekleri ücret ve okulu bırakmaları halinde karşılaşılabilecek durumlar gibi birçok konu önceden kanunlarla belirlenmişti.

İdadi öğrencilerinin kayıt işlemlerine başlayacakları tarih ve alınacak öğrenci sayısı iki ay önceden vilayet gazeteleri ve resmi yazı ile merkeze bağlı bütün yerlere bildirilirdi (M. Cevad 1338: 384). Leylî öğrenciler ücretlerinin birinci taksitini senenin başında, diğer iki taksitini ise üçer ay aralıklarla olmak üzere toplam üç taksit halinde öderlerdi. Ücretler arasında da okulun açılmış olduğu yere göre farklılıklar olduğu görülmekte idi. Örneğin 1325 senesinde öğrencilerin okula ödeyecekleri miktar şu şekilde belirlenmişti (M. Cevad, 1338: 384): “Payitahta ve vilayet merkezlerinde bulunan idadilere neharî olarak devam edenlerden 2 lira ve liva merkezlerindeki idadilere devam edenlerden 1,5 lira ücret alınacaktır. İdadilerin leyli ücreti de 15 liradır” Kaynaklardan takip ettiğimiz kadarıyla devlet, idadilere meccanen alınacak öğrenciler konusunda oldukça titiz davranmış ve pek çok sayıda kanun çıkararak haksızlığın önüne geçmeye çalışmıştır. Haksız yere meccanen öğrenci alınması durumunda ise uygulanacak yaptırım şu şekilde tespit edilmiştir:

Mekteb ücretini te'diye edemeyecek derecede fakru tahakkuk etmeyen bir şakirdin bilâ-ücret kabulü kat'iyen memnu' ve da-i mes'uliyetdir ve bu yolda kabul olunan şakirdanın mektep ücreti müsebbiplerine tazmin ettirilir”. Ayrıca “bunlar ba-yı hâl muhtacından ve müsteid terbiye bulunanlardan ve hüsn-ü hâl ve hareketi musaddık olanlardan alınır (M. Cevad, 1338: 384).

Öğrencilerin ücretsiz olarak alınmasında öğrencilerin terbiyeli ve çalışkan olmalarına da dikkat edildiği görülmektedir.

İdadilere meccanen alınmak isteyen öğrencilerin yapmakla yükümlü oldukları bazı işlemler bulunmaktaydı. Öğrenci ilk önce maddi durumunun yetersizliğini gösteren bir dilekçeyi hazırlamak zorundaydı. Ayrıca bu dilekçeye velisine ait olan mal ve mülk durumunu da ekleyip bunu ticaret odalarının bulunduğu yerde oda heyeti, ticaret odalarının bulunmadığı yerlerde ise belediye meclisleri ile mahalli meclis idaresi tarafından tasdik ettirerek söz konusu dilekçeyi maarif idaresine göndermekle yükümlüydü. Eğer öğrenci alınmaya hak kazanırsa sağlıklı olduğuna dair doktor raporunu, ası şahadetnamesini, tezkire-i osmaniyesi ile en son mezun olduğu okuldan aldığı şahadetnamesini okula getirirdi (M. Cevad, 1338: 384). Beşinci sene şahadetnamesi ile rüştiye şahadetnamesine sahip olarak meccanen okumak için başvuran öğrencilerin iptidai şahadetnamesi ile başvuranlara nazaran daha şanslı oldukları görülmektedir (M. Cevad, 1338: 385). Ayrıca fakirlik durumları mahalle imamı ve muhtarı tarafından bildirilerek belediye ve mektep idaresi tarafından oluşturulan komisyonda yardım edilmesi kararlaştırılan öğrencilere parasız kitap dağıtılmıştı (M. Cevad, 1338: 403). Yine hangi okula ne kadar öğrenci kabul edileceği mektebin durumu ve öğrencinin mensup bulunduğu vilayetin merkez veya bağlı bulunduğu kazanın has-ı ianeye yardımları dikkate alınarak belirlenmiştir. Ayrıca leyli kısmına alınacak öğrencilerin mektebin öğrenci sayısının 1/3'ünü geçmemesi kuralı aranırken, neharî idadilerde böyle bir kural aranmayıp, sınıflar ve sınıflardaki mevcut öğrenci sayısı dikkate alınmıştır (M. Cevad, 1338: 383).

İdadilerde leyli ve neharî grupları arasında geçişin serbestti. Bir sene içinde öğrencilerin bir defaya mahsus olmak üzere geçmelerinde bir sakınca yoktu. Geçişler

hemen senenin başında ve on beş gün içinde yapılmaktaydı. Öğrencilerin mazeretlerini bildirmesi durumunda bu süre bir aya kadar çıkarılmıştı. Ayrıca öğrenciler dilekçeyi verdikleri andan itibaren geçerli olan taksitleri ödemekle yükümlüydüler. Ücretini ödeyen bir öğrenci eğer taksit zamanı son bulmadan mektebi terk eder ya da neharîye geçerse bu durumda kendisine parası iade olunmamıştı (M. Cevad, 1338: 386). İdadi öğrencilerinden alınan ücretler maarif sandığına teslim edilip, karşılığında maarif müdürü ve muhasebe memuru tarafından koçanlı makbuz verilmiştir. Bu işlem maarif sandığı olmayan yerlerde ise; mektep müdürüyle kâtibi tarafından gerçekleştirilmiştir (M. Cevad, 1338: 383-384).

Müfredat programına gelince; 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde öğretim süresi üç yıl olarak belirlenen idadilerde okutulacak dersler, Nizamnamenin 38. maddesinde Mükemmel Türkçe Kitabet ve inşa, Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel, Hesap ve Defter Tutmak Usulü, Fransızca, Coğrafya, Hendese ve İlm-i Mesaha, Kavanin-i Osmaniye, Tarih-i Umumi, Hikmet-i Tabiiye, Mantık, İlm-i Mevalid, Kimya, Cebir, Resim şeklinde belirlenmişti. Fakat yapılan araştırmalar idadilerin ders programlarının nizamnamede belirtilen derslere nazaran bir takım farklılıklar gösterdiğini ortaya çıkarmıştır. Örneğin nizamnamede yer alan mantık dersi çıkarılmış, yerine Arapça, Farsça, müsellesat ayrıca askeri idadilerde jimnastik derslerine yer verilmiştir (Kodaman-Saydam, 1992: 486). 1892 yılında taşra idadilerinin 5 ve 7 yıllık idadiler olmak üzere ikiye ayrılması ile idadilerin programlarında esaslı bir ıslahat yapılması ihtiyacı duyulmuştur. Bunun üzerine Maarif Nazırı Ahmet Zühtü Paşa başkanlığında bir komisyon kurularak bu işle görevlendirilmiştir. Komisyonun hazırladığı ders programı ise şu şekilde olmuştur:

Tablo 4.29. Yedi Yıllık Leyli İdadilerin Haftalık Ders Programları
(Yücel, 1994: 141).

Ders Adı	1.Yıl	2.Yıl	3.Yıl	4.Yıl	5.Yıl	6.Yıl	7.Yıl
Ulum-ı Diniye	3	2	2	2	2	2	2
Arapça	3	3	3	3	2	-	2
Farsça	-	2	2	2	-	-	-
Türkçe	6	5	3	2	2	-	-
Fransızca	-	-	4	5	5	5	3
Hesap	2	2	2	3	-	2	2
Hendese	-	-	2	2	3	2	1
Cebir	-	-	-	-	-	2	1
Müsellesat	-	-	-	-	-	-	1
Kozmografya	-	-	-	-	-	-	2
Makine	-	-	-	-	-	-	2
Coğrafya	2	2	2	2	2	2	-
Tarih	-	2	3	2	2	2	2
Usul-i Defter	-	-	-	-	2	2	2
Malumat-ı	-	-	-	-	3	-	-
Fenniye	-	-	-	-	-	-	-
Hikmet-i tabiye	-	-	-	-	-	2	2
ve Kimya	-	-	-	-	-	-	-
Mevalid ve	-	-	-	-	-	-	3
hıfzıssıhha	-	-	-	-	-	-	-
Kavanin	-	-	-	-	-	2	2
Edebiyat ve	-	-	-	-	-	2	2
Ahlak	-	-	-	-	-	-	-
Hüsn-ü Hat	1	1	1	1	1	-	-
Resim	1	1	1	1	1	1	1

Tablo 4.30. Beş Yıllık Sancak Nehari İdadilerin Haftalık Ders Programları
(Yücel, 1994: 142).

Ders Adı	1.Yıl	2. Yıl	3. Yıl	4. Yıl	5. Yıl
Ulum-ı Diniye	3	2	2	2	2
Arapça	3	3	3	2	2
Farsça	-	2	2	2	-
Türkçe	6	5	3	2	2
Fransızca	-	-	4	5	5
Hesap	2	2	2	3	-
Hendese	-	-	2	2	3
Coğrafya	2	2	2	2	2
Tarih	-	2	3	2	2
Usul-i Defter	-	-	-	-	2
Malumat-ı	-	-	-	-	3
Fenniye					
Hüsn-ü Hat	1	1	1	1	1
Resim	1	1	1	1	1

Görülüyor ki maarif nezareti rüştiye, idadi ve yüksek okul dersleri arasında bir bağ kurmak ve aynı derecedeki okullara zamanın ihtiyaçlarına göre programlar hazırlamak istemiştir.

1896'dan sonra idadilerin ders programlarına ahlak ve fıkıh ilave edilmiş ve bazı derslerin müfredatı değiştirilmiştir. 1902 yılında idadilerin öğretim sürelerine göre mevcut derslerin fazla ve talebeye ağır geldiği gerekçesiyle leyli idadiler 8, nehari idadiler 6 yıla çıkarılmıştır. 8 yıla çıkarılan leyli idadilerinin müfredat programı ise aşağıdaki gibidir.

Tablo 4.31. 1902 Yılında İdadi Mekteplerinde Okutulan Dersler
(Yücel, 1994: 143-45).

Ders Adı	1.Yıl	2.Yıl	3.Yıl	4.Yıl	5.Yıl	6.Yıl	7.Yıl	8.Yıl
Ma-tecvit Kur'an-ı Kerim ve ulum-i diniye ve ahlakiye	3	3	3	3	3	3	3	3
Türkçe	6	5	3	3	-	-	-	-
Usul-i tahrir	-	-	-	-	-	-	1	2
Kitabet	-	-	-	-	2	2	1	1
Arabi	2	2	2	2	2	2	1	-
Farisi	-	2	2	2	2	-	-	-
Fransızca	-	-	3	3	3	3	4	4
Kavanin	-	-	-	-	-	-	1	1
Hesap	2	2	2	3	2	-	1	1
Usul Defteri	-	-	-	-	-	1	1	-
Cebir	-	-	-	-	-	2	2	-
Müsellesat	-	-	-	-	-	-	1	-
Hendese	-	-	1	1	1	2	2	1
Fizik	-	-	-	-	-	-	2	2
Kimya	-	-	-	-	-	-	2	2
Mevalid	-	-	-	-	-	-	-	4
Mihanik	-	-	-	-	-	-	3	1
Coğrafya	2	2	2	2	2	3	1	1
Tarih	-	2	2	-	2	2	1	1
Ulum-ı Servet	-	-	-	-	-	-	1	1
İlm-i Eşya	1	1	1	-	-	-	-	-
Malumat-ı Ziraiye ve Sıhhiye	-	-	-	2	2	2	-	-
Hüsn-ü hat	2	1	1	1	1	1	-	-
Resim	1	1	1	1	1	1	-	-
Kozmografya	-	-	-	-	-	-	-	1
Yekun	19	21	23	23	23	24	27	25
Elsine	-	-	-	2	1	2	1	1

1902 yılında bazı idadilerde ziraat ve sanayi şubeleri açılmış ve din dersleri saatleri de azaltılmıştır (Kodaman, 1994: 130-132). 1904 yılına gelindiğinde ziraat şubeleri kaldırılarak idadi kitaplarına ziraat, ticaret ve sanatla ilgili konular ile “malûmat-ı ziraiye ve sıhhiye” adı altında ders eklenmiştir. İdadilerde uygulanmaya çalışılan ziraat, sanat, ticaret gibi derslere zaman zaman eğitimciler tarafından da eleştiriler gelmiştir. Örneğin Ali Âli ziraat şubesinin ders programının hemen hemen Halkalı Ziraat Mektebi ile aynı olduğunu belirterek programın tadil edilmesi gerektiğini ifade etmiştir (A.Âli, 1338: 13-14). İsmail Hakkı ise bu şubelerin açılmasının sırf Avrupa’yı taklitten ibaret olduğunu belirtmiştir. İsmail Hakkı, Avrupa’da işçi sınıfının üstünde sanayicilerin ise altında bir grup olduğu için bu tarz okulların açıldığını, bizde ise hem böyle bir sınıfın olmaması hem de müstakil bir ziraat okulunun bulunması sebebiyle ziraat, sanat şubelerine gerek olmadığını belirtmiştir. Ona göre ziraat, sanat gibi şubeler iptidailerin ikmal ve etmam sınıfları şeklinde düzenlenmelidir. Ayrıca ticaret idadilerinin açılmasının ise yararlı olacaktır.

Aynı sene öğretim süresi tekrar 5 ve 7 yıl olarak kabul edilmiş (Unat, 1964: 46) ve II. Abdülhamit’in emriyle bütün okullarda din ve ahlak derslerinin saatleri artırılmış, fen derslerine gereken önem verilmiştir (Kodaman, 1999: 132). Nitekim 20 Haziran 1906 tarihinde Maarif Nazırı Haşim Paşa tarafından Mabeyn-i Hümayun Başkâtipliği’ne gönderilen yazıda din ve ahlakça arzulanan nitelikte öğrenci yetiştirilmemesini konu alan padişahın bir önceki yıl yayınlanmış iradesinden söz

edilerek yeni programda din ve ahlak dersinin artırıldığı ve ilm-i eşya gibi bir takım derslerin kaldırıldığı belirtilmiştir (Akyüz, 1989: 207).

II. Abdülhamit döneminde ders programı fen dersleri yönünden 1869 Nizamnamesinde gösterilen programdan daha ileri bir düzeyde 1892 yılında kabul edilen program yürürlükten kalkıncaya kadar idadilerde din, kültür ve fen derslerine ağırlık verildiğini görüyoruz. Fakat ülkede meydana gelen birtakım iç ve dış olayların etkisiyle idadilerde okutulan kültür derslerinin konuları daraltılmıştır. Fen derslerine daha az yer verilmiş 1904 yılından sonra ahlak dersleri tekrar müfredatta erini almıştır.

İdadilerde sınavlar imtihan-ı umumi ve imtihan-ı hususi olmak üzere iki şekilde yapılmıştır. İmtihan-ı hususiler yazılı şeklinde olup üçer ay aralıklarla yapılırdı. İmtihan-ı umumiler ise senenin sonunda sözlü olarak yapılmakta ve büyük önem arz etmekteydi. İmtihan-ı umumilerde herhangi bir dersten birinci çıkan öğrenciye bir kitap, ikinci çıkana ise Zikr-i Cemil varakası verilmiştir. İmtihan-ı hususilerden bir hafta sonra mektep müdürleri tarafından hangi mümeyyiz ve muallimlerin sınavlara girecekleri belirlenirdi. Leylî idadilerdeki müdürler, mümeyyizlerin isimlerini içeren cetvelleri maarif müdürlerine iletir, maarif müdürü de uygun görmesi halinde mümeyyizlere sınavlara girmeleri için davetname gönderilmiştir. Neharî idadi müdürleri de mümeyyizlerin isimlerini içeren pusulayı makam mutasarrıflarına gönderir ve alacakları cevaba göre hareket ederlerdi. (M. Cevad, 1338: 389). Sınav sistemi uygulanırken İstanbul idadileri için ayrı, taşra idadileri için ayrı bir usul uygulanmıştır. İstanbul idadilerinde yapılacak imtihan-ı umumiler için mümeyyizlerin isimleri Mekatib-i İdadiye Dairesi'ne gönderilir ve davetnameler bu kurumdan sahiplerine dağıtılırdı. Vilayet merkezlerindeki idadilerin sınavları maarif müdürleri ile vilayetlerdeki mektep müdürlerinin nezareti altında yapılırken liva idadilerinin sınavları ise mektep müdürlerinin gözetimi altında yapılmıştır (M. Cevad, 1338: 389). İdadi mekteplerinde öğrencilerin bilgi seviyeleri on numara üzerinden tespit edilmiştir. Her numaranın derecesi ise şu şekilde belirlenmişti (M. Cevad, 1338: 299):

- 1-2 Sıfır
- 3 Zayıf
- 4 Karib-i vasat
- 5 Vasat
- 6 Karib-i âlâ
- 7-8 Âlâ
- 9-10 Aliyyü'l-âlâ

İdadilerde sınıf geçmek için en az üç almak gerekiyordu. Ayrıca o sınıfta okunan derslerin sayısına göre toplam ders miktarının ortalaması, üss-i mizân olarak kabul edildiğinden her dersten üç veya üçten fazla numara almak ve üss-i mizânı doldurmak gerekiyordu. Nitekim imtihan-ı umumilerde kazanılan numaraların toplamı ders sayısına bölünür, öğrencinin aldığı numara yukarıda gösterilen not derecelerinden hangisine denk geliyorsa şahadetnamelerin derecesi ondan ibaret olurdu. Ayrıca idadilerde verilen numaraların, yani sınav sonuçlarının değişmesi mümkün değildi. İmtihanda mümeyyizler, yapılacak sınavın ders muallimi, maarif ve mektep müdürlerinden ibaret olup bunların dışında kimse sınava alınmazdı. İdadilerde yapılan ikmal sınavları ise Dersaadet ve Üsküdar İdadileri ile yedi sınıflı taşra idadi mekteplerinin son sınıfında bulunan öğrencilerden sınavda başarılı olamayanlar, mazeretlerinden dolayı sınava katılamayanlar veya beşten aşağıda numara alanlar için ikmal sınavları düzenlenmiştir. Eğer ikinci kez girdikleri sınavda da yalnızca bir dersten beşten aşağıda numara alırlarsa üçüncü ve son kez sınava girme hakları vardı. Öğrenciler son sınavda da başarılı olamazlarsa haklarında sınıfta kalma veya okuldan atılma şeklinde bir karara varılırdı.

Leyli ve neharî öğrencilerden sınava katılmayanlara sınavdan kalmış gözüyle bakılırdı. Ancak sınav günü gelemeyecek durumda hasta olanlar bu durumlarını ertesi gün yazı ile mektebe bildirirlerse ikmal sınavlarına girmeye hak kazanırlardı. Mazeretlerini bildirmemeleri ya da bildirdikleri halde hasta olmadıkları anlaşılan öğrenciler ikmal sınavlarına giremezlerdi (M. Cevad, 1338: 391). İdadilerde dikkate alınan bir diğer durum ise öğrencilerin devamsızlıkları ile ilgilidir. Eğitim-öğretim yılının yarısında okulda bulunmayan öğrencilerin imtihan-ı umumiye girmeleri yasaktı. Dolayısıyla bu öğrenciler sınıfta kalırlardı. Ertesi sene de sınıfta kalmaları durumunda eğer hastalık gibi geçerli mazeretleri varsa ve bunu kanıtlayabilirlerse bu öğrenciler okuldan atılmaz ve bu öğrencilere bir sene daha hak tanınırdı (M. Cevad, 1338: 390).

Ders cetvellerinin hazırlanması idadilerde önemli konulardan birisiydi. Mektep müdürleri imtihan-ı umumilerin bitişinden en geç bir ay içinde öğrencilerin her dersten kaç numara aldıklarını ve kaçınıcı olduklarını gösteren üç nüsha halinde cetvel hazırlamak zorunda idiler. Dersaadet idadilerinin mektep müdürleri hariç diğer mektep müdürleri bu cetvelleri mümeyyiz ve muallimlerle birlikte mühürledikten sonra bir nüshasını okulda saklamak üzere bırakıp diğer iki nüshasını ise maarif müdürlerine gönderirlerdi. Maarif müdürleri de bunları nezarete gönderirdi. Dersaadet idadilerinde ise cetvelleri Mekatib-i İdadiye Dairesi'ne gönderilirdi. Ayrıca gönderilmiş olan bu cetvellerde ikmal notlarında gösterilmiş olması gerekliydi (M. Cevad, 1338: 392-393). Mektep müdürlerinin bu cetvelleri zamanında gerekli yerlere ulaştırmamaları durumunda ise bazı yaptırımlar uygulanmaktaydı. Buna göre: bir ay içinde göndermeyen müdürlerin geciktirdikleri birinci ay için maaşlarının ¼'ü, ikinci ay için maaşlarının yarısı ve üçüncü ay için ise maaşlarının hepsi kesilirdi. Bu şekilde hareket edenlerin nezaretçe görevlerine son verilirdi (M. Cevad, 1338: 393). Son sınıf imtihanları da ara sınıflar için tespit edilen esaslara tabiydi. Son sınıf imtihanlarında başarı gösteren liva idadisi öğrencilerine şahadetname İstanbul vilayet ve müstakil sancak idadilerine de tahsil tasdiknamesi verilirdi. Tahsil tasdiknamesini alan öğrenciler İstanbul'da darülfünun tarafından, vilayet ve müstakil sancaklarda ise maarif müdürlüğü tarafından kurulan bir heyet huzurunda imtihan edilirdi. İmtihan ise şu derslerden yapılırdı (Aytekin, 1987: 102):

Ulûm-ı diniye ve ahlakiye

Ulûm-ı riyaziye

Ulûm-ı tabiiye

Ulûm-ı edebiye ve elsine

İmtihanlarda başarı gösterenlere idadi şahadetnamesi verilirdi. Başarı gösteremeyenler ise daha sonra açılan imtihanlara girme hakkına sahiptiler. Bu imtihanlarda görevli olan komisyon azalarına maarif meclislerince tespit edilen miktarda ücret ödenirdi. Beş senelik idadi mekteplerinin rüştiye kısmını bitirenlerden idadi bölümüne devam etmek isteyenlere rüştiye şahadetnamesi verilirdi. İdadi kısmına devam edeceklerine ise şahadetname verilmezdi. Fakat öğrenci herhangi bir sebeple idadi mektebinin herhangi bir sınıfından ayrılırsa o zaman hakkı olan rüştiye şahadetnamesi düzenlenerek kendisine verilirdi (Aytekin, 1987: 102-103).

4.3. Sultaniler

4.3.1. Mekteb-i Sultani

4.3.1.1. Mekteb-i Sultani'nin Etnik Yapısındaki Değişimler

Mekteb-i Sultani, başlangıçta pek çok eleştirilere rağmen hükümetin desteği ile zamanla gelişmiş ve zengin ailelerin rağbet ettiği bir ortaöğretim kurumu haline gelmiştir. II. Abdülhamit döneminde okulun eski haliyle öğretime devamında bazı sakıncalar görülmüştür. 1877 yılında II. Abdülhamit tarafından Mekteb-i Sultaniye müdür tayin edilen Ali Suavi'nin okulun ıslahı için bir rapor hazırlayıp padişaha sunmuştur. Suavi'nin sunduğu bu raporda Mekteb-i Sultani hakkında şu bilgileri vermiştir:

Okulda 162 Müslüman, 377 Müslüman olmayan talebe mevcuttur. Ekalliyet üzere kabul edilmiş İslam'dan 16 nüfus tam ücret verdikleri halde, 52 Bulgar yalnız üç kişi, 122 Rum'dan dahi yalnız bir kişi tam ücret vermekte ve 94 Ermeni den ise hiç kimse ücret verememektedir. Mekteb-i Sultani Nizamnamesine göre fakir ve iktidarı olmayanlara devletçe verilecek para yalnız tebaa-ı Osmaniyeye mahsus iken bu haktan 4 Moskof tebaası, 16 Fransız, 8 İtalyan, 2 İngiliz, 2 Yunanlı olmak üzere cem'an 32 ecnebi dahi yararlanmaktadır (Şehsüvaroğlu, 1969: 37-40).

Mekteb-i Sultani'de okuyan ecnebi ve gayrimüslim talebenin okuldan çıktıktan sonra devletin aleyhine çalıştıkları kaydeden Ali Suavi şöyle devam ediyor:

Geçen sene (1876) Filibe ve İslimiye sancaklarında ihtilale reis olan Bulgarlar hep Mekteb-i Sultani şakirdanından idiler. İslam köylerini yakan Kaplisko idi. Vançof ve Siyarof "silahlı haydutluktan" mahkûm iken Babiâli tarafından meccanen Mekteb-i Sultani'ye idhal olunmuş ve bu kere Rusya askerleri Tuna'yı geçtiğinde biraz Bulgar şakird dahi ayartarak Rus ordusuna iltihak etmişlerdir (Şehsüvaroğlu, 1969: 37-40).

Ali Suavi'ye göre Mekteb-i Sultani'de öğretim usulü kötü, seviye ise düşüktü. Okulda iki üç yıllık talebe çok olduğu gibi altı yıldır elifba sınıfını geçemeyenler bile vardı. Öğrenciler geceli-gündüzlü çalıştırıldıkları halde ne Osmanlıca'yı ne de Fransızca'yı doğru dürüst yazabiliyorlar. Buna sebep ise öğretim kaidesinin olmaması ve öğretmenlerin şahadetnamesiz oluşlarıdır. Bunun sonucunda Ali Suavi ve diğer devlet adamları okulun bu görüşünü değiştirmeye çalışmışlardır. 1876 yılından itibaren okula Türk müdürlerin tayini bu tür çalışmaların başlangıcı olmuştur. Ali Suavi müdürlüğü zamanında bu isteği gerçekleştirecek nitelikte ıslahat teşebbüslerine girişmiştir. Bunun sonucunda okula 60 Müslüman öğrenci alarak Müslümanların sayısını 220'ye çıkarmıştır. Bulgar ve diğer gayrimüslim öğrencilerden ücret alınarak hatta okula terke zorlanmışlardır. Fakat çalışkan ve uslu öğrencilere dokunulmamış, Osmanlı Devleti'ne hizmeti dokunmuş ve sadakati olanlar bu kaidenin dışında bırakılmıştır. Zira bu dönemde Ali Suavi tarafından yapılan bu değişiklikler Maarif Nazırı Münif Paşa tarafından tasvip edilmemiş, II. Abdülhamit ise onaylayıp desteklemiştir (Kodaman, 1999: 136).

1876 Türk müdürlerin tayini Müslüman öğrencilerin sayılarının arttırılmasıyla başlatılan Türkleştirme hareketi, 1880 yılında sadrazam Sait Paşa'nın teklifi ile okulda bir saat okutulan Türkçe derslerinin iki saate çıkarılmasıyla devam etmiştir. (Kodaman, 1999: 138). Ayrıca 1890 yılına kadar devam eden Mekteb-i Sultani öğrencilerinin bazılarının yalnızca Türkçeden bazılarının da yalnız Fransızcadan şahadetname verilmesi

usulü kaldırılmış ve ancak her ikisinden de imtihan olup, başarı gösterenlere şahadetname verilmesi kabul edilmiştir (M. Cevad, 1338: 267-68).

Sultanilere alınan öğrenciler yalnızca milliyet olarak değil bazen yeterli olup olmamaları noktasında da eleştirilebilmiştir. Bunlardan A. Âli, tâli tahsilde verilen eğitime dikkati çekerek nakil ile gelen öğrencilerin ciddi imtihanlara tâbi tutulmalarını ve öğrencilerin arasında büyük farkların olmamasına özen gösterilmesi gerektiğini belirtmiştir (A. Âli 1337: 18-19). Sultanilere alınacak öğrencilerin seviyelerine dikkati çeken bir başka isim ise İsmail Hakkı Baltacıoğlu'dur. Elit tabakanın oluşmasında darülfünun önemli bir yere sahip olduğunu vurgulayan Baltacıoğlu'na göre sultaniler darülfünunların hazırlayıcısı niteliğinde okullardır. Bu yüzden de bu okullara alınacak öğrencilerin yeterli düzeyde olmasına özen gösterilmelidir (Baltacıoğlu, 1335: 46- 48).

4.3.1.2. Eğitim-Öğretim Durumu

Öğrenim müddeti zaman zaman değiştirilen fakat en son olarak hazırlık için üç, esas sultani kısım için altı olup, toplam dokuz yıla çıkarılmıştı. İmtihanla öğrenci alınan bu okulda ilk sınıfa girecek öğrencilerin 9-12 yaşları arasında olması şart olup daha büyük yaştakiler yine imtihanla ikinci sınıfa alınmıştır. Bu öğrencilerin okula kabulü ve okuldaki statüleri değişik idi. Genel olarak ücretli-ücretsiz diye ayrılmakla beraber ayrıca “dâhili (yatılı), nısfı dahili (sadece öğle yemeklerini okulda yiyenler) ve harici (okulda kalmayan ve yemek yemeyenler) olmak üzere üç grup öğrenci mevcut idi. Ücretli öğrencilerin okula ödedikleri paranın miktarı statülerine göre değişik olmuştur (M. Cevad 1338: 179).

Maddi durumu yeterli olmayan öğrenciler için her üç kısım talebeden %5'inin meccanen (parasız), %10'unun ise dörtte bir ve yarı ücretli olarak alınmasına karar verilmişti (M. Cevad 1338: 479). Karamnamede ücreti veremeyecek olan öğrencilerin durumları da belirlenmişti. Buna göre öğrenciler maddi durumlarına göre ya ücretin tamamını, ya yarısını, ya da dörtte birini vereceklerdi. Bu ödeme şekli onların ağır bir kabahat isleyip okuldan çıkarılmamaları halinde devam edecekti. Mekteb-i Sultani'de müdürlük yapan Ali Suavi'nin eleştirdiği önemli konulardan birisi de parasız veya indirimli olarak alınan öğrenciler olmuştur. Ali Suavi söz konusu raporda okulun 539 öğrencisi içinde tam ücret verenlerin yalnızca 26 olduğunu, bunun da yarısına yakınının okulun nüfusu içinde en az paya sahip olan Müslümanların oluşturduğunu belirtmektedir.

1905 yılında okuldaki leyli ücretsiz öğrencilerin sayısı 577, nehariler ise 73 civarında olup mektebin açığı 1.183.800 kuruş olmuştur. Bu durum karşısında başka ücretsiz öğrenci alınmaması ve ücreti ödeyebilecek durumda olduğu tespit edilen velilerden ise paranın yarısının alınmasının uygun olacağı düşünülmüştür.⁵⁴ Bu mektebe parasız öğrenci alınması durumu özellikle savaş ve seferberlik yıllarında büyük bir sorun haline gelmiştir. Bu mekteplerin masraflarının karşılanmasında hususi bütçe ile Maarif Nezareti'nin bütçesinin yeterli olmadığı belirtilerek masrafların vilayet bütçesinden karşılanmasına karar verilmiştir.

Mekteb-i Sultani'de her milletten ve cemaatten öğrenci vardı. II. Abdülhamit dönemine kadar gayrimüslim öğrenci sayısının çok olması bu kurumun gayrimüslimleri özellikle de Fransızlara hizmet ettiğini açık bir şekilde göstermektedir. II. Abdülhamit döneminde yapılan ıslahatlar ve atılan adımlar sonucunda Mekteb-i Sultani, milli veya Osmanlı hüviyetine büründüğünden gayrimüslimler için daha az çekici duruma

⁵⁴ BOA, Y.A.HUS, 493/36

gelmiştir. Yatılı ve ücretsiz öğrencinin daha çok Türkler arasında seçilerek devlet için yararlı hale getirilmiştir.

Tablo 4.32. Mekteb-i Sultani'nin Öğrenci Sayısı
(Maarif Salnamesi, 1321: 116-119).

Yıl	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
1869	277	345	622
1877	220	300	520
1896	440	263	703
1899	622	280	902
1901	724	221	945

1869- 1901 yılları arasında Mekteb-i Sultani'de bulunan Müslim ve gayrimüslim öğrenci sayılarının gösterildiği bu tabloda öğrencilerin çoğunluğunu 1877 yılından itibaren Türklerin oluşturduğunu ve toplam öğrenci sayısında da sürekli bir artış olduğu görülmektedir.

Kurulduğu zamandan itibaren programlarında pek çok değişiklik yapılan Mekteb-i Sultani'nin bünyesinde birer bölüm olarak Hukuk Mektebi ile Turuk ve Maâbir Mektebi (Yollar ve Köprüler Mektebi) açılmıştır. 1872'de Mekteb-i Sultani, Gülhane'de bir binaya taşınınca Ahmet Cevdet Paşa bu okulda okutulan hukuk dersine Mecelle'nin de ilave edilmesini istemiştir. Maarif Nazırı Safvet Paşa'nın da destek ve himayesinde, bu mektepte üç şube halinde Hukuk, Edebiyat ve Turuk ve Maâbir okullarının açılması kararlaştırılmıştır. 1874-75 ders yılında ilk olarak Hukuk Mektebi'nde öğretime başlanmış diğer bölümler ise daha sonra açılmıştır. Ocak 1876'da Hukuk mektebi ile Turuk ve Maâbir mekteplerine dair bir nizamname ve ders programı hazırlanmış ve düsturda yayınlanmıştır. Ancak bu teşebbüs uzun ömürlü olmamış ve bu okullar birkaç yıl sonra kapatılmıştır (İhsanoğlu, 1948: 427). Yine sultanide önemli gelişmelerden biri de Sava Paşa'nın müdürlüğü sırasında şark dillerine önem verilmesidir. Ayrıca dönemde Fransızca okutulan Tarih-i Umumi dersinin kapsamında yer alan Osmanlı Tarihi için tercüme edilmek suretiyle bir Tarih-i Osmanî kitabı hazırlanmış ve Osmanlı tarihi daha geniş bir şekilde işlenmeye başlanmıştır (Kocamanoğlu, 2003: 148-149). Okulda telgrafçılık konusunda da çeşitli çalışmalarda bulunulmuştu. Telgrafçıların yetiştirilmesi için 1870-80 yıllarında Mekteb-i Sultani'nin ders programlarına alınmış ve 1883'ten itibaren özel olarak seçilmiş öğrenciler, daha ileri öğrenim için Paris'e gönderilmişti (Lewis, 1996: 184).

1879-81 tarihleri arasında ise Türkçe, Arapça ve Farsça derslerine daha fazla önem verildiği ve çeşitli ıslahat çareleri düşünüldüğü görülmektedir. Mahmut Cevad'ın eserinde belirttiğine göre 1879 senesinde Mekteb-i Sultani'de Türkçe, Arapça ve Farsça derslerine gerektiği kadar önem verilemediği için şikâyetler meydana gelmişti. Yazının devamında bunu önleyebilmek için birtakım tedbirler alındığını da ise şu sözlerle açıklanmıştır (M. Cevad 1338: 179): “Her şakirdin Fransızca tedris olunan ulûmdan başka lisan ve Edebiyatı Osmaniye'den dahi tayini mutasavver olan münasip bir müddet zarfında mütesavviyyen imtihan verebilmesi kaide-i ittihaz olunacaktır”

Sultanide dil konusundaki Osmanlı harflerinin ıslahında da bazı gelişmeler yaşanmıştır. 1880 yılında hurûf-ı osmaniye'nin (Osmanlı harfleri) ıslah edilmesi için bir komisyon dahi kurulmuş hatta kullanılan harflerin Lâtin harfleri ile değiştirilmesi bile gündeme gelmiştir. Mahmut Cevad ise eserinde bu konuyu irdeleyerek bunun mümkün olamayacağından bahsetmiştir (M. Cevad, 1338: 185).

1881’de de Mekteb-i Sultani’de Türkçe derslerin ıslahı için Kemalpaşazade Sait Bey’in başkanlığında bir meclis-i ıslahatın teşkil olunduğu, elbine (dil dersleri) derslerinin ıslah edilerek düzenlendiği belirtilmiştir (M. Cevad 1338: 192). 1883 yılında ise tarih-i umumi dersinde okutulan ders kitabının Müslümanlarla ilgili yanlış bilgiler verdiği dile getirilerek söz konusu kitabın yeniden yazılması gerektiği bildirilmiştir (Kocamanoğlu, 2003: 148-149). Sava Paşa’dan sonra müdür olan Ali Suavi zamanında ise Hikmet-i Tabiiye ve Kimya’nın ders sayıları arttırılmıştır. Ayrıca daha önce mektepte okutulmayan ilm-i heyet, ilm-i nebatat, istatistik gibi fen dersleri programa ilave edilmiştir (Kocamanoğlu 2003: 149).

Daha önceki dönemde belirttiğimiz gibi Mekteb-i Sultani’de öğretim esas olarak sınıf-ı iptidaiye kısmı ve sultaniye kısmı olarak iki kısma ayrılmıştı Birinci kısımda 3 yıl, ikinci kısımda 6 yıl öğretim yapıyordu. Bu altı yıllık öğretim de iki kısma ayrılmıştı. Yani toplam 9 yıl olan Mekteb-i Sultani, II. Abdülhamit döneminde öğretimi birbirine bağlı bir şekilde üç safhada gerçekleştirilmiştir (M. Cevad, 1338: 414).

1. Sınıf-ı İptidaiye (Birinci Kısım- 3 Yıl)
2. Sınıf-ı Tâli (İkinci Kısım- 3 Yıl)
3. Sınıf-ı Âli (Yüksek Kısım-3 Yıl)

1321 Maarif Salnamesinde üç safhada gerçekleşen öğretimin müfredat programı ise şu şekildedir (Salname-i Maarif, 1321: 113-126):

Türkçe Kısım

İptidai (İlk) Sınıflar

İptidai birinci sene: Kıraat ve Yazı

Hatt-ı Rika

Ulum-ı Diniye

İptidai ikinci sene: Kıraat, İmla ve Ezber, Hatt-ı Rika, Ulum-ı Diniye

İptidai Üçüncü Sene: Kıraat, İmla ve Ezber, Muhtasar Sarf-ı Türki, Hatt-ı rika, Ulum-ı Diniye

Tali (Orta) Sınıflar

Tali Birinci Sene: Kavaid-i Lisan-ı Osmanî, Arapça, Türkçe Okuma, Ezber ve İmla, Hüsn-i Hatt, Ulum-ı Diniye

Tali İkinci sene: Kavaid-i Lisan-ı Osmanî, Arapça, İmlai Kıraat ve Ezber, Hüsn-i Hatt, Farsça, Ulum-ı Diniye

Tali Üçüncü Sınıf: kavaid-i Osmaniye, kitabet, Arapça, Farsça, Hüsn-i Hatt, Ulum-ı diniye

Âli (Yüksek) Sınıflar

Âli Dördüncü sene: Kitabet, Arapça, Farsça, Osmanlı Tarihi, İlm-i Ahlak, Ulum-ı Diniye

Âli Beşinci Sene: Kitabet-i resmiye ve Belagat, Arapça, Farsça, Osmanlı Tarihi, Ahlak ve Mantık, Tercüme, Hüsn-i Hatt, Fıkıh

Âli Altıncı Sene: Kitabet-i Resmiye ve Belagat, Arapça, Farsça, İslam Tarihi, Tercüme, Hüsn-i Hatt, Fıkıh

Fransızca Kısım

İptidai (İlk) Sınıflar

İptidai Birinci Sene: Fransızca okuma, Yazma ve Ezber, Hesap,

İptidai İkinci Sene: Fransızca, Hesap, Fransızcada Güzel Yazı

İptidai Üçüncü Sene: Fransızca, hesap, Fransızca Güzel Yazı

Tali (Orta) Sınıflar

Tali Birinci Sene: Fransızca, Sözel Alıştırmalar, Yazılı Alıştırmalar, Hesap, Coğrafya, Eşya Dersleri, Fransızca Güzel Yazı

Tali İkinci Sene: Fransızca, Sözel Alistirmalar, Yazılı Alistirmalar, Hesap, Tarih, Coğrafya, eşya Dersleri, Fransızca Güzel Yazı, Resim

Tali Üçüncü Sene: Fransızca, Sözel Alistirmalar, Yazılı Alistirmalar, Matematik, Tarih, Coğrafya, Eşya Dersleri, Resim

Ali (Yüksek) Sınıflar

Ali Dördüncü Sene: Fransızca, Sözel Alistirmalar, Yazılı Alistirmalar, Matematik, Cebir, Geometri, Fizik, Kimya, Tarih, Coğrafya, Usul-i Defteri, Resm-i Taklidi, Tersimat-ı Riyaziye

Ali Beşinci Sene: Fransızca, Matematik, Hendese, Fizik, Kimya, İlm-i Mevalid, Genel Tarih, Coğrafya, Usul-i Defteri, resm-i Taklidi, Tersimat-ı Riyaziye

Ali Altıncı Sene: Fransızca Hikmet-i Nazariye, Matematik, Fizik, Kimya, İlm-i Mevalid, Genel Tarih, Coğrafya, Hıfzıssıhha, Resm-i Taklidi, Tersimat-ı Riyaziye

Ayrıca dâhili ve nısfı dâhili öğrenciler jimnastik derslerini de almak zorunda idiler. Müzik dersin ise böyle bir mecburiyet yoktu seçmeli şeklinde idi. İsteyen parasıyla keman ve piyano dersleri alabiliyordu (Sungu, 1943:419).

Sınıf geçebilmek için sultani öğrencilerinin her dersten en az beş alması gerekmektedir. Sınavlarda üç dersi besten düşük olan öğrenci sınıfta kalırdı. Gerek Türkçe ve gerek Fransızcadan birbirini müteakip iki sene sınıf geçemeyen öğrenci bir daha mektebe devam edemezdi (Kocamanoğlu 2003: 163). İmtihan-ı umumilerde İmtihan sorularının hazırlanması ve cevapların değerlendirilmesi belirli esaslara bağlanmıştı. Konuyla ilgili talimatnameye göre yazılı imtihanlarda talebeye sorulacak sorular muallimin hazırladığı fihristten muallim ve müdür tarafından seçilecekti. Bu imtihanlarda öğrenciler mektep idaresince önceden mühürlenmiş kağıtlara cevaplarını yazacaklardı. Öğrenciler cevap kağıtlarına isim, numara ve imtihanın tarihini yazmaya mecburlardı. İmtihan esnasında kopya çeken öğrenciye ise sıfır verilirdi. İmtihan-ı hususiler ise, dersin muallimleri tarafından hem yazılı hem de sözlü olarak yapılmaktaydı. Muallimler öğrencileri derse kaldırdığında mutlaka bir not vermek zorundaydı. Muallimler bu notları hususi defterlere kaydederlerdi (Aytekin 1987: 144).

Yine maddi durumu yeterli olmayan öğrenciler için her üç kısım talebeden %5'inin meccanen (parasız), %10'unun ise dörtte bir ve yarı ücretli olarak alınmasına karar verilmişti (M. Cevad 1338: 479). Mektebin açık olduğu zaman zarfında üçte iki oranında devamsızlık yapan öğrenci devamsızlığı bir mazerete dayansa bile sınıfta kalır; ikinci yıl aynı durum söz konusu olur ve meşru bir mazerete dayanmadığı açığa çıkarsa o öğrencinin kaydı silinirdi.

Türkçe ve Fransızca derslerini okuyup bitirenlere Edebiyat ve Ulum Şahadetnamesi veriliyordu. Önceden sadece birini bitirene de şahadetname verilir. Fakat hangi dilden aldığı şahadetname üzerinde belirtilirdi. Bu dönem sonlarında ise birinden başarı gösteren öğrenciye ancak "ehliyetname" veriliyordu. İmtihana girer eksliğini tamamlarsa o zaman şahadetname almaya hak kazanıyordu (Tekil, 1983: 29).

Osmanlı Devleti'nde öğretmen kadrosu en iyi seviyede olan okullardan biri olan Mekteb-i Sultani aynı zamanda hem sayı hem de kalite yönünden yeterli bir kadroya daima sahip olmuştur. Fransız asıllı öğretmenlerin burada büyük payı vardır. Özellikle de 1868-1877 yılları arasında Fransız öğretmenlerin bunda büyük katkısı olmuştur. 1877 yılından sonra okulun programına Arapça, Farsça, belagat-ı osmaniye, ulum-ı diniye gibi derslerin konmasıyla Türk öğretmenlerin sayısı giderek artmıştır. Osmanlı tarihi, coğrafyası, kültür dersleri, şark dilleri Türkçe öğretmenler tarafından, fen, tabii ilimler ve yabancı dil derslerine ise Fransız veya gayrimüslim öğretmenler tarafından yapılıyordu. Dönemin başında öğretim kadrosu 30-40 iken 1901 yılında yaklaşık bu sayı 70-75 kişiye yükselmiştir.

4.3.1.3. Mükâfat Törenleri

Mekteb-i Sultani’de saygılı, gayretli ve ahlaklı öğrencilere mektep idaresince yazılı olarak; Aferin, Tahsin ve İmtiyaz namıyla üç çeşit mükâfat verilmekte idi. Bunlardan bir Tahsin varakası dört, bir İmtiyaz varakası sekiz Aferin varakasına eşitti. Sene sonunda elli Aferin varakası olan öğrenciye başarısını teşvik edici bir mükâfat veriliyordu. Mükâfat törenlerinin Sultanideki yeri ayrıydı. Bu törenlere okul idaresi büyük bir önem verir, törenin yapılacağı alan, önceden itina ile hazırlanırdı. Ayrıca bu törenlerde padişahın görevlendirdiği üst düzey devlet görevlileri de okulda hazır bulunurdu.

1305 tarihli bir belgede o gün yapılan mükâfat töreninden şu şekilde bahsedilmektedir⁵⁵:

Emrû ferman-ı hümayûn-ı hazretî hilafet penahilerine imtisâlen bugün saat altı raddelerinde Mekteb-i Sultani’ye gidilerek müteakiben tevzi-i mükâfat resminin icrâ’sına mübaseret olunmuş ve saat sekize yakın resm-i hitâm son bulmasıyla saye-i mükâremvâye-i hazretî hilafetpenahileri mektebin daire-i mahsûsa mu’teberan-ı med’uvvîne mektep idaresi tarafından dondurma ve şerbet ve kahve ikram edilmiştir. Bu resimde Sadrazam Paşa kulları bulunmadığı gibi Hariciye Nazırı Pasa kulları dahi saat altı buçuğa kadar oturup bugüne süferânın yevm-i kabul olmak mülasebesiyle mahâl-i me’mûriyetine gitmiş ve vükelâdan yalnız Maarif Nazırı kulları bulunmuştur. Resmin hitâmında müdür-i mektep İsmail Bey kullarına ‘velinimetî âzâm Efendimiz Hazretlerinin me’mûriyet ve ma’lûmiyet ile şakirdanı selam [...] akşam-ı hilâfetpenâhileriyle taltif buyurdukları ve şakirdanın tahsil-i ilim ve kemale çalısub saye-i mualivâye-i Hazreti Sehinsâhilerinde feyz-yâb olmalarını arzu buyurmakta olduklarını ve müceddid şakirdanı taltifen resm-i mezkûrda bulunmak üzere abd-ı mülûkânelerini âzâm buyurduklarını iktiza edenlere tebsîr eylemek üzere tebliğ ve ifade eyledim’. Resm-i ibtida olunmazdan evvel Müdür İsmail Bey ve resmin hitâmında Münif Pasa kulları taraflarından irâd edilen nutukların suretleriyle mükâfat’ül-âlâm şakirdanın birincisi olub fevkalâde olarak on dört mükâfat alan Tevfik Bey kullarının münteha sınıfı şakirdan namına tanzim etmiş olduğu şahadetnamenin merbutan arz-ı atâbe-i ûlya-yı şevket ihtiva-yı Hazreti Hilâfetpenâhilerinin kılındığı(Ek 2)

Aynı gün bir konuşma yapan okulun müdürü de konuşmasında o sene itibariyle şahadetname alanların otuz üç kişi olduğundan ve bu sayının seneden seneye artış göstereceğinden bahsetmiştir. Ayrıca müdür, Mekteb-i Sultani’den mezun olan öğrencilerin hangi mesleği seçerlerse seçsinler iyi bir eğitim almaları dolayısıyla işlerinde başarılı olacaklarını da belirtmiştir.

Sabah Gazetesi’nin 20 Ocak 1907 tarihli sayısında da o tarihte yapılan tören hakkında bu tür bilgilere rastlanmaktadır. Gazetede bildirildiğine göre tören münasebetiyle mektebin büyük salonu mükemmel bir surette süslenmiş ve duvarlara “padişahım çok yaşa” levhaları asılmıştır. İmtihanlar neticesi başarılı olan öğrencilere dağıtılacak süslü kitaplar salonun orta yerindeki büyük masaya yerleştirilmiştir. Törene geçilmeden önce mektebin camiinde müdür, idareci ile öğretmenler hazır olduğu halde Hamidiye Camii imamı Hafız Hamdi Efendi ve diğer hafızlar tarafından Mevlid-i Şerif okunmuş, Padişahın gönderdiği şekerler ikram edilmiştir. Daha sonra padişahın, öğretmen ve öğrencileri taltif etmek ve ödüllendirmek üzere özel olarak gönderdiği

⁵⁵BOA., Y..PRK.BŞK, 13/44, 07/Za/1305 (H)

Mabeyn-i Hümayun kâtiplerinden Cevad Bey karşılanmıştır. Hemen ardından mükâfat törenine geçilmiştir. Cevad Bey, padişahın adına dereceye giren öğrencilere madalya takdim etmiştir. Maarif Nazırı ile mektep müdürü ve öğrenciler adına bir kişinin konuşma yapmasının ardından, dereceye giren öğrencilere yaldızlı kitaplar içinde başarı beratları verilmiştir. Törenin sonunda ise; üç defa “padişahım çok yaşa” diye bağırılmıştır (Sungu, 1943: 321).

Mekteb-i Sultani okullar içindeki özel yerini mükâfat törenleriyle de kanıtlamıştır. Söz konusu törenlere gerek askerî heyetten gerekse de devlet ricalinden pek çok önemli ismin katılmış olması da bunu açık bir şekilde göstermektedir. Bu kişiler törende hazır bulunarak okul idaresini, öğrenci ve velileri onurlandırmışlar ve daha başarılı olmaları yönünde teşvik edici bir rol oynamışlardır. Yine padişahın bu törenlere özel olarak birilerini göndermiş olması da okulun ayrıcalıklı yerini göstermektedir (Sungu, 1943: 325).

4.3.1.4. Yangın Olayı ve Eğitimin Aksaması

Mekteb-i Sultani’de 7 Mart 1907 gecesi büyük bir yangın meydana gelmiştir. Yangının nedeni kaynaklarda belirtildiğine göre Mösyö Fouille’nin mutfak dairesindeki petrol sobasında yemek pişirilmesinden kaynaklanmıştır.⁵⁶ Yangın kısa zamanda sıçramış ve ateşi söndürme çalışmaları da başarılı olamamışlardır. Ayrıca yangının uyku esnasında çıkması ve mektep duvarlarının yüksek olması yangının söndürülmesini güçleştirmiş çatının da tamamıyla tutuşmasından dolayı yangın genişlemiştir. Bununla birlikte yangının tatil gününe denk gelmesinden dolayı mektepte bulunan öğrenci sayısının az olması öğrencilerin tahliyesini kolaylaştırmış bu sayede yangında can kaybı olmamıştır (Kocamanoğlu, 2003: 126-127). Mektepte bulunan öğrenciler ise mektepten çıkarılarak, istirahat etmeleri sağlanmıştır. Daha sonra, mektep müdürü olan Abdurrahman Bey ile ailesinin kurtarılması için harekete geçilmiştir. Abdullah Bey kurtarılmasına rağmen ona ait olan eşyaları ve birçok önemli eseri bünyesinde barındıran kütüphaneleri kurtarılamamıştır. Mektep kasasında bulunan 150 altın külçe halinde çıkarılmış, vaktiyle III. Napolyon’un Galatasaray’a hediye ettiği kitaplar da yanan eşya arasında kalmıştır (Kocamanoğlu, 2003: 126-127).

Sultan II. Abdülhamit, yangın meselesiyle bizzat ilgilenmiş, mektep binasının yeniden inşasıyla tedrisata bir an evvel başlanabilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir (Sandıkçioğlu -Turaç, 1974: 21). Mektep binası yeniden inşa edilene kadar eğitimin devam edebilmesi için Beyoğlu tarafında uygun bir yer aranmış fakat bu mümkün olmayınca sultaninin bahçesinde barakalar inşa etmek suretiyle eğitime başlanmıştır.⁵⁷ Barınma işinde ise leylî olan öğrencilerin şartlar temin edilinceye kadar nehari olmalarına karar verilmiştir. Fakat evleri uzak olan öğrenciler de dikkate alınarak Adalar ve Boğaziçi gibi uzak yerlerde ikamet eden öğrencilerden bazılarının Surp Agop Hastanesi’nin yanındaki Pangaltı’daki apartmana yerleştirilmiştir (Kocamanoğlu, 2003: 126-127. Ayrıca Abdurrahman Bey’in de söz konusu apartmana yerleşmesi sağlanmış ve Taamiye Tertibi’nden geçici olarak para tahsisi yapılmıştır.⁵⁸ Yine okulun tamir edilmesine de büyük önem verildiği bu konuyla ilgili yapılan çalışmalardan, tetkiklerden anlaşılmaktadır. Yangından hemen üç gün sonra bu yangının okula verdiği hasar araştırılmış ve Amerika Sefareti yardımıyla Amerikalı mühendislerin bu işi biran önce yapmasına karar verilmiştir. Neticede okulun onarımı 1908 yılı sonunda

⁵⁶ BOA, Y..A...HUS, 509/75, 25/M /1325 (H)

⁵⁷ BOA, BEO, Maarif, 225746, 3013/ 225902, 02/S /1325 (H)

⁵⁸ BOA, MF.MKT., 1001/18, 18/Ca/1325 (H)

tamamlamış ve eğitim aynı binada Ocak 1909 günü yeniden başlamıştır (Sandıkçıoğlu - Turaç, 1974: 21) .

4.3.2. Vilayet Sultanileri

1868 yılında kurulan ve kurumun tek örneği olan Mekteb-i Sultani, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile her vilayet merkezi olan şehir veya kasabada bir Sultani Okulu olup idadiyi bitirip diploma almış olanlar, hangi sınıftan olurlarsa olsunlar Osmanlı tebaası olmak şartıyla herkesin bu okula girebileceği kararlaştırılmıştır. Fakat 1869 yılında alınan yaygınlaştırma kararına rağmen Mekteb-i Sultani uzun bir süre tek sultani olarak varlığını sürdürmüştür. Fakat Unat, imtiyazlı bir vilayet olan Girit'in merkezinde Mekteb-i Kebir adı ile bir sultaninin açıldığını, Mekteb-i Sultani ve Mekteb-i Kebir'den başka sultaninin açılmadığı söylemiştir (Unat, 1964: 47). Buna rağmen Mekteb-i Kebir'in açılışı, programı hakkında bilgi vermemiştir. Buna benzer bir durum ise 1301 (1884) Suriye Vilayet Salnamesinde "Medrese-i Sultaniye" adı ile bir okuldan bahsedilmiştir Beyrut'ta bulunan okulun Mekteb-i Sultani seviyesinde olduğu, öğrenimi altı yıl olduğu, 17 öğretmene ve 146 öğrenciye sahip olduğu zikredilmiştir olup ders programı ise aşağıdaki gibidir (Kodaman, 1999:143).

Birinci Sınıf; Sarf-ı Arabi ve Türki, Fransızca, Hesap, Nahv ve Hüsn-ü Hat, Kur'an ve ilm-i hal

İkinci Sınıf; Sarf ve nahv-ı Arabi, Türkçe, Farisi, Fransızca, Hesap, Coğrafya, Hat, İngilizce,

Üçüncü Sınıf; Nahv-ı Arabi, Mantık, Farisi, Fransızca, Hesap, Coğrafya, Hat, İngilizce (imla ve tercüme), Tarih

Dördüncü Sınıf; Mantık, Fransızca, Cebir, Hukuk, Coğrafya, Edebiyat-ı Türkiye, İngilizce, Tarih, Hikmet-i tabiiye, Kimya, Hat, Resim

Beşinci Sınıf; Maani, Beyan, Edebiyat, Hendese, İlm-i Servet, Tarih, Tarih-i tabiiye, Hikmet-i tabiiye, Kimya, Hukuk

Altıncı Sınıf; Aruz ve Edebiyat, Hendese, Kimya, Fenn-i defteri, Servet, Hukuk, Mekanik, Fenn-i Ziraat, Resim

Girit ve Beyrut hariç tutulacak olursa, Mekteb-i Sultani dışında başka sultani açılmamıştır. Ayrıca bu dönemde vilayet idadileri yedi yıla çıkarılarak sultanilerin eksikliği giderilmeye çalışılmış.

5. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ ORTAÖĞRETİM (1908-1920)

5.1 Dönemin Genel Eğitim Durumu

II. Abdülhamit dönemi, Tanzimat devri okulların, programların, binaların ıslah edilerek batı tarzında pek çok okul açıldığı dönem iken II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve askeri başarısızlıklar ardında eğitim özellikle ulusal eğitimin seslerinin oldukça fazla duyurulduğu bir dönemdir. Bu dönemde genel slogan devletin yıkılışını ancak eğitim ile önlenabilir (Sakaoğlu, 2003: 125). 1908 yılından itibaren iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Fırkası, Osmanlı Devletini savaştan savaşa sürüklerken, cephelere sevk edilen kişiler arasında eğitim kadroları ve genç öğrencileri ayırmadan yok olmasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda da Cumhuriyet dönemine kapılarına kilit vurulmuş okullar bırakmıştır.

II. Meşrutiyetin ilanını müteakip, idadi müdür ve öğretmenlerinin devletin önemli idari işlerinin başına tayin edilmeleri (Yücel, 1994: 184), Meclisi Mebusan'da maarif meseleleriyle ilgili tartışmalar, İttihat ve Terakki Cemiyetinin eğitime verdiği özel değer ve siyasi fikir cereyanları gibi sebeplerle kurulan komisyonların çalışmaları sonunda nezaret daireleri yeniden teşkilatlandırılmıştır.

Balkan Muharebesi felaketi sonuçlarının matbuatta tartışılması (Satı Bey, 1334: 654-65), milli hissin kuvvetli olmayışı, maarifin taammüm etmiş bulunmayışının (Kansu, 1930: 7-26) gösterilmesi maarif meselelerini yeniden gündeme getirmiştir. Bu meselenin halledilebilmesi için 1914 yılında neşredilen yeni bir nizamname ile merkez teşkilatının fonksiyonu artırılmaya çalışılmıştır. Bu nizamname, zaman zaman yapılan bir takım değişikliklerle Büyük Zafer'e kadar aynen devam etmiştir (Aytekin, 1991: 11). Osmanlı Devleti, 23 Temmuz 1908 tarihinde Kanuni Esasi tekrar yürürlüğe konulduğu zaman “merkeze bağlı vilayetler”, “merkeze bağlı müstakil sancaklar” ve “mümtaz (imtiyazlı) eyaletler” olmak üzere üç çeşit idari bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgeler sancaklara, sancaklar kazalara kazalarda nahiye ve köylere taksim edilmiştir. Padişahın ikamet ettiği İstanbul ile idaresi İngiltere'ye geçici olarak devredilen Kıbrıs Adası özel bir idare tarzına sahipti (Aytekin, 1991: 29).

1839 yılından 1919'ye uzanan 80 yıllık çalkantılı dönemler boyunca eğitimin giderek önem kazanmış fakat Balkan Savaşı'nın ağır yenilgilerinden sonra ulusal eğitim gündeme gelmiştir. Eğitim ile ilgili sorunları çözmek için de 23 Eylül 1913'te yayınlanan 101 maddelik Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı oluşturulmuştur. Bu yasa, eğitim ile ilgili özellikle ilköğretim ve ortaöğretim için önemli düzenlemeler getirmiştir (Uyanık, 2000: 150).

Bu dönemde Ziya Gökalp, Emrullah Efendi, Satı Bey, Baltacı, Edhem Nejat Bey ve daha pek çok kuramcılar eğitimin içinde bulunduğu bu durumu düzeltmek için çalışmalar yapmışlardır. Avrupa'da 17. yüzyılda yaygınlaşan felsefe, mantık gibi konulara önem verilmesini, insan doğasını mükemmelleştirmeyi, ulusal ekonomiyi geliştirmeyi, amaç edinmişler, devletin ilerlemesine katkı sağlayan okulların açılması için çaba göstermişlerdir. Fakat Osmanlı'yı içinden bulunduğu buhrandan kurtarmaya çalışan bu bir avuç aydının çabaları hükümetin konuya bu duyarlılıkta bakmamasından ve savaşlar çabaları boşa çıkarmıştır. Bununla birlikte ders programları yeniden düzenlenmiş ilk kez siyasi konular içeren dersler de konulmuştur (Sakaoğlu, 2003: 125).

İttihat ve Terakki Fırkası'nın siyasi programının 42. maddesi bizlere ilk kez bu kapsamda bir eğitim hedefi göstermiştir. Bu madde ise şu esasları içermektedir:

Kanun-i Esasi'de açıklandığı gibi Osmanlı ulusunun siyasal eğitim ve olgunluğunun ortak bir ülke ile sağlanması, bu amaçla özel ve cemaat

okulları üzerinde gözetim ve denetimin kurulması esastır. Bununla birlikte hiçbir ulusun anadili ile inancına ve dinine müdahale etmemek görüşü de bir ilke olarak benimsenmiştir. İlköğretim zorunlu ve genel okullarda parasızdır. Bu okullarda Türkçe eğitim ve öğretim zorunlu ders olmakla birlikte her yörenin yerel anadili de öğretilecektir. İlköğretim programları ileri memleketlerdeki gibi ortaokul öğretimini de kapsayacak biçimde düzenlenecek, yörenin ihtiyaçlarına göre bu programlara ziraat, ticaret, sanat bilgi ve beceri dersleri de konacaktır (Sakaoğlu, 2003: 125).

5.2. Rüştîye Mekteplerinin Kapatılması

II. Meşrutiyet döneminde rüştîye mekteplerinde kayda değer bir yenilik görülmemekle birlikte gerileme söz konusu olmuştur. Bütçe darlığı dolayısıyla yeni mektep binalarının yapılamaması, bu mekteplerin ilerleyememesine sebep olmuştur. Rüştîye mekteplerinde kayda değer bir yenilik varsa o da programlarından bazı değişikliklerin yapılmasıdır.

Tarih, yurt bilgisi ve medeni malumat gibi dersler ilave edilmiştir. Yine bu dönemde yabancı dil ağırlıklı okullar gündeme gelmiş ve bu amaç doğrultusunda yeni mektepler açılmıştır. Bu mekteplere de Numune Mektepleri adı verilmiştir. Fakat buna rağmen hem bu açılan numune mekteplerinde hem de rüştîye mekteplerinde önemli yenilikler gerçekleştirilememiştir (Ergin, 1940: 1180-81).

Balkan ve I. Dünya Savaşlarının getirdiği buhranlar nedeniyle de okul mevcutları giderek düşmüş, öğretim kadroları dağılmıştır. 1912'de İstanbul'da Maarif Nezareti'ne bağlı 87 iptidai ve rüştîye varken 1918 tarihinde bu sayı 63'e düşmüştür. 1923 tarihinde birinci heyet-i ilmiye kararları doğrultusunda ülke genelinde yeni bir düzenlemeye gidilirken rüştîyeler de kapatılmış ve yerine ortaokullar açılmıştır (Sakaoğlu, 1985: 377-78). 1913 yılında Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati'nin yürürlüğe girmesi ile ilkokullarla ortaokullar Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye adı altında birleştirilmeye başlanmış ve bunun sonucunda rüştîye mektepleri kapatılmaya başlanmıştır (Ergin, 1940: 1181; Koçer, 1992: 150).

Rüştîyelerin bu gerileme durumundan ise en çok hususi mektepler faydalanmıştır. Sayıları oldukça artan bu mekteplere halktan de oldukça büyük bir rağbet vardı. II. Meşrutiyetin ilk yıllarında İstanbul'da 39 özel Türk rüştîyesine karşılık 64 Rum, 44 Ermeni okulunun olması da bu durumu açık bir şekilde göstermektedir. Üstelik ülkedeki azınlık ve yabancı okullara devam eden öğrencilerin toplam mevcudu da 500 bin kadardı. I. Dünya Savaşı öncesinde Amerikan misyonerlerinin açtıkları okulların sayısı ise 430'a ulaşmıştı. Bu okullarda da çoğu Türk olmak üzere 23 binden fazla öğrenci vardı (Sakaoğlu, 2003: 142). Bu durumda bizlere devlet eliyle yapılmış ve yaygınlaştırılmış olan rüştîye mekteplerinin ortadan kalktığını, verilen ortaöğretim düzeyindeki eğitimin de iptidailerle birleştirildiğini göstermektedir.

Tablo 5.1. 1913 İptidai Mekteplerinin Ders Cetveli (Sakaoğlu, 2003: 131).

Ders Adı	1.Sene	2.Sene	3.Sene	4.Sene	5.Sene
Kur'an-ı kerim ve Malumat-ı Diniye	4	4	4	4	4
Lisan-ı Osmanî	12	12	10	10	10
Hat	-	1	1	1	1
Hesap	5	3	3	3	3
Hendese	-	-	1	2	2
Coğrafya	1	2	2	2	2
Tarih	-	2	2	2	2
Dürrü-ı Eşya ve Malumat-ı tabiye ve Sıhhiye	3	3	3	2	2
Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye	1	1	1	1	1
El işleri ve Resim	3	3	3	3	3
Musiki	1	1	1	1	1
Terbiye-i Bedeniye	3	3	3	2	2
Toplam	33	33	33	33	33

1913 yılında rüştiyeleri de içerisine alan iptidai mekteplerinin ders programlarının gösterildiği bu tablo, II. Abdülhamit dönemi sonlarında rüştiye mekteplerinde uygulanan ders programlarından ve işlenen saatlerden pek farklılıkların olmadığını göstermektedir. Rüştiyelerin bu durumu sadece erkek rüştiye mektepleri için geçerli değildi aynı zamanda inas rüştiyeleri için de geçerli olup inas rüştiyelerinde de bir yenilik bir ilerleme söz konusu değildi.

Maarif Nezareti'nin 1918'de neşretmiş olduğu 1328-1329 ders yılına ait istatistik kitabında yer alan bilgilere göre İstanbul vilayetinde Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye adı altında ve erkek, kız ve numune rüştiyeleri ile birlikte ancak 62'si erkek 23'ü kız ve 2'si muhtelit olmak üzere toplam 87 mektep vardı. Bu mekteplerde 6799'u erkek, 4416'sı kız olmak üzere toplam 10735 öğrenci bulunmaktadır (Ergin, 1940: 1181).

5.3. İdadi Mekteplerin Durumu

5.3.1. İdadi Mekteplerinde Islahat

Osmanlı maarif sistemine bir ortaöğretim müessesesi olarak Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile giren idadi mekteplerinin sayısı kısa zamanda artarak II. Meşrutiyet devrinin başlarında doksan sekize ulaşırken bu mekteplerde öğrenim gören toplam talebe sayısı da yirmi bin civarındaydı. Maarif Nezareti idadilere kuruluşundan beri büyük bir ehemmiyet verdiğinden dolayı idadilerin yerleşmiş bir sistemi mevcuttu. Devrin şartları içinde bu müessese sayı, program ve idari bakımdan ihtiyaçlara cevap verebilecek bir seviyedeydi. Fakat II. Abdülhamit döneminde yaygınlaştırılan bu mektepler II. Meşrutiyet döneminin ilk senelerinde görülen karışıklıklarından etkilenmiştir.

Hükümet savaşlarda yaşanan başarısızlıkların bu kuruma yansımaması için çaba göstermiş, yenilikler yapmaya çalışmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaöğretim konusunda yapılması düşünülen ıslahata paralel olarak vilayet merkezlerindeki bazı idadiler, sultani haline getirilmiş, programları da buna göre düzenlenmiştir. 1910 yılında Emrullah Efendi'nin nazırlığı zamanında başlayan bu uygulama sonunda İstanbul'da ve

diğer bazı büyük şehirlerde mevcut on idadi Rüştîye üzerinde iki devreli ve altı yıllık öğrenim süresi olan ve ikinci devresi fen ve edebiyat kollarına ayrılan sultaniye dönüştürülmüştür (Aytekin, 1991: 64). Ancak bu idadiler gerek öğretmen gerekse bina açısından oldukça yetersiz kalmış, mebuslar bu konuyu mecliste derinlemesine tartışmışlardır. Söz konusu mebusların anlattıklarına göre yapımı 25 yıl devam eden ya da yarım bırakılan idadiler bulunmaktadır. Yine bazı idadilerin yapımı için halktan iane adı altında yardım toplanılmış fakat toplanılan paralarla hükümet konakları yapılmış halkın devlete olan güveni sarsılmıştır. Mebuslara göre artık halktan idadi açmak için yardım toplanılması mümkün olmayacağından eşit bir vergi sistemi getirilerek idadiler yapılmalıdır. Taşrada bazı yerlerde kiralık binalarda eğitim yapılmaya çalışılırken İstanbul'da büyük konaklar idadi binası olarak kullanılmıştır. Yine mebuslar, idadilerin yapılması konusunda Maarif Nezareti'nin eşit davranmadığını hatırlar gönül için gereksiz yerlerde idadi açıldığını iddia etmişlerdir (Düzenli, 1996: 25).

İlköğretimde olduğu gibi bu dönemde ortaöğretim içinde Tedrisat-ı Taliye Kanun Layihası hazırlanmıştır. Fakat bu tasarının da kanunlaşması mümkün olmamıştır. Bunun üzerine idadi mektepleri talimatnamesi hazırlanarak neşredilmiş ve 125. maddeden gelen bu talimatname ile idadilerin idari ve mali hususları devrin ihtiyaçlarına göre yeniden tanzim edilmeye çalışılmıştır. Neşredilen talimatnameye paralel olarak müfredat programlarında da değişiklik yapılmıştır. Önce hazırlanan program taslakları yeniden tanzim edilerek tatbikata başlanmış, bütün idadilerde uygulamaya geçilmiştir (Koçer, 1992: 195).

İdadi alanında yenilikler yapma girişimlerinde bulunan Maarif Nezareti, önce idadi programlarının değiştirilmesini kararlaştırdı ve mektep müdürlerine komisyonlar kurdurulmuştu. 1913 yılında komisyonlarca hazırlanıp nezarete gönderilen program taslakları terbiyevi olmadıkları ileri sürülerek bir takım tenkitlere uğramıştı. Bu sebeple de hazırlanan tasarının yürürlüğe konması ertelenerek bütün eğitim müesseselerinin birlikte ve bir bütün olarak ele alınması kararlaştırılmıştır. Bu amaçla da Maarif-i Umumiye Kanunu tasarısı hazırlanarak meclise sevk edilmişti. Üç fasıl 220 maddeden ibaret olan ve bütün maarif meselelerini bir bütün olarak ele alan bu tasarı bir türlü kanunlaştırılamamış fakat layihanın ilköğretime ait kısmı Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkat olarak neşredilebilmişti (Satı Bey, 1334: 205).

1913 yılında ise idadilerde yapılan bu değişim çalışmaları daha genişletilerek beş yıllık kendi iptidai kısmına veya altı yıllık umumi ilkokula dayanmak üzere bütünüyle öğrenim süresi 12 yıla çıkan sultaniler hemen bütün vilayet merkezlerinde evvelce mevcut idadilerin yerlerini almışlardır (Akyüz, 1989: 248). 1913'te yürürlüğe giren programa göre idadi adı altında faaliyet gösteren bu okullar o sırada rüştiyeler kaldırıldığı için eğitim süresi altı yıla çıkarılmış olan iptidailere dayandırılacak muhtelif amaçlı okullar halinde teşkilatlandırılmıştır. 1913'ten itibaren sancaklarda bulunan beş yıllık idadilerde de bazı düzenlemeler yapılmıştır (Öztürk, 2000: 466).

5.3.2. Müfredat Programı ve Yapılan Değişiklikler

II. Meşrutiyet döneminde idadilerde takip edilen program 1904 tarihli müfredat programıydı. Uzun bir süre II. Abdülhamit döneminde kararlaştırılan program uygulanmış, 1911 yılına gelindiğinde ise idadi müfredat programlarında müspet ilimler bakımından büyük bir değişiklik yapılmıştır. Yapılan değişikliklerden en belirgin olanı da Malumatı Medeniye olup ayrıca Cemiyeti Beşeriye'nin sureti teşekkülü, hükümetlerin sureti teşekkülü, hâkimiyet-i milliye, kanun-i esasiye, hak, vazife, hürriyet, kuvay-ı milliye, belediye, Osmanlı idari taksimi gibi konular da müfredata dahil olmuştur. Malumat-ı fenniye dersi, ilk üç sınıfta ilmi eşya, dördüncü sınıfta mebali

hakimiye ve tabiiye, beşinci sınıfta tarihi tabii ve tatbikatı adı altında okutuluyordu. Ahlak ve malumat medeniye dersinde ise insan, ahlak, terbiye, vazife, mesuliyet ve içtimai vazifeler gösteriliyordu. Ayrıca tarih konularında sınıflar arasında farklılıklar vardı. Birinci sınıfta tarih-i İslam, ikinci sınıfta tarih-i Osman'ı, üçüncü sınıfta, tarihi umumi öğretiliyordu (Yücel, 1994: 178). Arabî dersi altı ve yedinci sınıfta tatbiki olarak okutulmaktadır. Arapça, Rumca, Bulgarca ve Ermenice dersleri seçmeliydi. Talebe bunlardan birini seçmek mecburiyetindeydi.

1912 ders programında ayrıca Fransız liseleri programları daha iyi incelenerek yeni düzenlemeler yapılmıştır. Malumat-ı medeniye, hukukiye, iktisadiye ve hikmet-i nazariye adı altında toplanan dersler ile hukuki ve kanuni bilgilerden başka felsefi malumata yer verilmiştir. Bunda ruhiyat, mantık, ahlak ve tarih felsefesi de dâhildi. Ayrıca malumat-ı ticariye, usul-ü muhasebat muzaafa, usul-ü muhasebei müstemice gibi pratik derslere yer verilmiştir (Yücel, 1994: 149). Programın bütün vilayet idadilerinde tatbikata geçilmesiyle birlikte programa uygun olarak ders kitaplarının yazılmasına, daha önce yazılanların tabedilmesine ve Batı'dan birçok eserlerin tercümesine başlanmıştır. Özellikle tarih sahasında idadi mekteplerine mühim eserler kazandırılmıştır.⁵⁹

Tablo 5.2. Beş Senelik idadilere Mahsus Cetvel (1327-1911)
(Yücel, 1994:134).

Dersler	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene	Beşinci Sene
Kur'an-ı Kerim.	3	2	1	-	-
Tevcit					
Ulum-ı Diniye	2	2	2	1	1
Hesap	3	2	1	2	2
Hendese	-	1	2	1	2
İlmi Eşya	3	3	-	-	-
Malumat-ı	-	-	1	2	2
Fenniyyeden					
Hikmet-i Tabiiye					
Malumat-ı	-	-	2	2	1
Fenniye					
Hıfzıssıhha					
Coğrafya	2	2	2	2	1
Tarih	2	2	2	2	2
Arabî	2	2	2	1	1
Türkçe	5	5	4	3	2
Fransızca	1	2	2	4	4
Malumat-ı	1	1	-	-	-
medeniye					
Ahlak ve	-	-	1	1	-
malumat-ı					
medeniye					
Malumat-ı	-	-	-	-	1
iktisadiye					
Malumat-ı	-	-	-	-	1
kanuniye					
Ziraat	-	-	-	-	-
Usulü Defter	-	-	1	1	-
Hesap	-	-	-	1	1
Hendese	-	-	-	1	1

⁵⁹ Bu devirde yayınlanan ders kitapları için bkz. Koray, 1959: 30-46

Evrak ve Muhaberatı Ticariye Yekûn	24	24	24	25	25
Arapça	2	2	2	2	2
Rumca	2	2	2	2	
Bulgarca	2	2	2	2	2
Ermenice	2	2	2	2	2
Hat (Rik'a ve Sülüs)	1	1	1	1	1

Tablo 5.3. Yedi Senelik İdadilere Mahsus Cetvel (1327-1911)
(Yücel, 1994: 28).

Ders Adı	1.Sene	2.Sene	3.Sene	4. Sene	5. Sene	6. Sene	7. Sene
Kur'an-ı Kerim	2	2	1	-	2	-	-
Tecvit							
Ulum-ı Diniye	2	2	2	2	2	2	2
Hesap	-	-	-	3	-	-	-
Hendese	-	2	2	1	2	1	1
Cebir ve	-	1	2	-	2	1	-
Müsellâsat							
Kozmografya	-	-	-	-	-	-	-
Malumat-ı Fenniy	2	1	2	1	1	-	1
Hikmeti tabiye	-	-	-	-	-	2	3
ve mihanik							
Kimya	-	-	-	-	-	2	2
Tarihi tabii	-	-	-	-	-	2	1
Hıfzıssıhha	-	-	-	-	-	-	1
Coğrafya	2	2	2	2	2	2	-
Tarih	2	2	2	2	2	2	3
Arabi	3	2	1	2	2	2	3
Farisi	6	1	1	2	1	-	-
Türkçe	-	5	4	4	3	-	-
Fransızca	-	1	2	4	5	2	2
Usul-ü defter	-	-	-	-	1	3	3
Malumat-ı	-	1	1	1	1	1	1
medeniye							
Ahlak ve	-	-	-	-	-	-	-
malumat-ı							
medeniye							
Malumat-ı	-	-	-	-	-	-	-
iktisadiye							
Malumat-ı	-	-	-	-	-	-	-
kanuniye-							
Yekûn	22	22	22	24	24	23	23
Arapça	-	-	-	2	2	1	1
Rumca	-	-	-	2	2	2	2
Bulgarca	-	-	-	2	2	2	2
Ermenice	-	-	-	2	2	2	2
Hat (Rik'a ve Sülüs)	-	-	-	1	1	2	2

1911 yılında beş yıllık ve yedi yıllık idadilerde uygulanan müfredat programının gösterildiği tabloda, 1904 tarihli müfredat programında bulunan ve müstakil ders olarak okutulan kitabet, ilmi servet, ilmi eşya, malumat-ı ziraiye ve sıhhiye ve usulü tahrir derslerinin kaldırıldığını bunların ihtiva ettiği konular yeni programda yer alan ders

arasına dağıtıldığını görmekteyiz. Ayrıca bazı derslerin ise adı değiştirilmiş fakat dersin muhtevası aynı kalmıştır (Aytekin, 1991: 112). 1911 yılı müfredat programıyla, yabancı dil dersinde değişiklik yapılmıştır. Daha önceki programda, yabancı dil dersinin sadece ders saatleri tespit edilmiş, yabancı dilin hangi ülkenin dili olacağı belirtilmemiştir. Yeni programda ise yabancı dil dersleri Arapça, Rumca, Bulgarca ve Ermenice olarak tespit edilmiştir. Talebe bu derslerden birini seçmek mecburiyetinde kalmıştır (Aytekin, 1991: 114).

II. Meşrutiyet döneminde sultanilere dönüştürülen idadilerin, Maarif Nezareti'nin aldığı kararlar doğrultusunda derslerinde, kadrolarında ve teşkilatlarında meydana gelen değişiklikleri göstermek amacıyla Bursa İdadisi'nin programını gösterebiliriz. Tahsil derecesi 3 sınıflık rüştiye, 2 sınıflık nehari idadi, 2 sınıflık leyli idadi şeklinde üçe bölünmüş olan bu idadinin müfredat programı aşağıdaki gibidir (Çetin, 2002: 791-792):

I. Rüştiyede (1. 2. 3.Sınıflarda) Okutulan Dersler

Kuran-ı Kerim ve ulûm-ı diniye	Coğrafya
Tarih	Hüsn-ü hat
Türkçe	Resim
Arapça	Ahlak
Farsça	Hesab
Fransızca	Hendese

II. Nehari İdadi Kısımda (4.5.Sınıflar) Okutulan Dersler

Kur'an-ı Kerim ve ulûm-ı diniye	Fransızca
Ahlak	Hendese
Türkçe	Kitabet
Farsça	Tarih
Arapça	Coğrafya
Hesap	Hüsn-ü hat
Ziraat	

III. Leyli İdadî Kısmı (6.7.Sınıflar) Okutulan Dersler

Ulûm-ı diniye	Kozmografya
Tarih	Mihanik
Edebiyat	Mevâlid
Hüsn-ü hat	Kimya
Arapça	Coğrafya
Ahlak	Hıfzıssıhha
Kavânin-i usûl defteri	İlm-i servet-i milel
Cebir	Resim
Müselles	Hendese

Bu derslerden Bursa İdadi ders programını örnek alarak idadi ders programlarında tam bir birlik sağlanamadığını, zamanla derslerde bazı ekleme ve çıkarmaların yapıldığını, bununla birlikte idadilerin açılışından itibaren Fransızca, tarih, coğrafya, Türkçe, hesap, hendese ve cebir gibi dersler değişmeden devam ettiğini görmekteyiz. Burada dikkate etmemiz gereken bir diğer nokta ise Fransızca dersinin zorunluluğudur. Ağırlıklı olarak sultanilerde verilen Fransızcanın bu dönemde de devam etmesi eğitimde model olarak Fransa'nın örnek alınmasının devam ettiğini açık

bir şekilde göstermektedir. Fakat Fransızcanın zorunlu ders olarak okutulması öğretmen eksikliğinden sebep olduğunda her vilayette uygulanamamıştır.

Yeni programa göre ilk sınıfta hazırlayıcı nitelikte temel dersleri bir arada görecektir. Öğrenciler sonraki iki sınıfta yine bazı temel dersler görülmek suretiyle umumi, ziraat, ticaret ve sanat kollarına ayrılmıştır. Bu okullar hazırlanan yeni programla faaliyete başlamışsa da Birinci Dünya Savaşı sebebiyle mesleğe yönelik dalların açılması pek az yerde mümkün olabilmektedir. Nitekim Milli Mücadelenin sonunda yalnız altı zirai ve sanayi ve bir ticari şubeli idadi mevcuttu (Unat, 1964: 46-47).

1913 tarihinde çıkarılan müfredat programında kendinden önceki müfredat programı nazari dikkate alındığında, din derslerinin ve Arapçanın hissedilecek şekilde artması, ona karşılık yabancı dilin azalmasıdır. Birde buna musiki dersi ilave edilmiştir. Fen ve Edebiyat diye yapılan şube taksimi ikinci devrenin birinci sınıfından itibaren başlamıştır. Bugün yurt bilgisi adını verdiğimiz malumat-ı medeniyete her devreden kaldırılmıştır. Son iki senede mantık ve felsefe gösterilmiştir. Diğer derslerde mahiyet bakımından herhangi bir değişiklik yapılmamıştır (Yücel, 1994: 178-79). Mesleğe yönelik idadi şubelerinin ortak yönü hepsinde bir hazırlık sınıfının bulunmasıydı. Ayrıca bazı ortak derslerde vardır. Bu ortak dersler şunlardır:

Ulumu Diniye	Cebir
Malumat-ı Medeniye	Hendese
Lisan-ı Osmanî	Malumat-ı Hikmetiye
Fransızca	Kimya
Tarih	Resim
Coğrafya	Resim-i Hendese
Hesap	Hatt-ı Terakki
	Hatt-ı Fransızca

Mesleğe yönelik idadi şubelerinin 1913 yılındaki hazırlık sınıfı ve diğer iki sınıfta okutulan dersler ise aşağıdaki gibidir:

Tablo 5.4. 1913 Yılında İdadilerin Zirai Kısımına Ait Ders Cetveli
(Aytekin, 1991: 96-98).

Dersler	Hazırlık	1.Sınıf	2.Sınıf
Ulum-ı diniye	1	1	1
Malumat-ı medeniye, hukukiye, iktisadiye	1	1	1
Lisan-ı Osmanî	4	3	3
Fransızca	4	2	2
Tarih	2	2	2
Coğrafya	2	1	1
Hesap, cebir, hendese	4	3	3
Malumat-ı hikmetiye, kimya, tabiiye	4	5	4
Resim	2	-	-
Resim-i hendese ve ameli	-	1	1
Hatt-ı terakki	1	-	-
Hatt-ı Fransızca	1	0	0
Usul-ı muhasebe-i zirai	-	-	1
Malumat-ı sınaî	-	1	1
Nazariyat-ı Zirai	-	2	2
Makine	-	1	1
Ameliye-i zirai	-	9	9
Kimya-ı zirai veya sınayi	-	1	1
Elişleri	4	-	-
Toplam	30	33	33

Tablo 5.5. 1913 Yılında İdadilerin Sanayi Kısımına Ait Ders Cetveli
(Aytekin, 1991: 96-98).

Ders Adı	Hazırlık	1.Sınıf	2. Sınıf
Ulum-ı diniye	1	1	1
Malumat-ı medeniye, hukukiye, iktisadiye	1	1	1
Lisan-ı Osmanî	4	3	3
Fransızca	4	2	2
Tarih	2	2	2
Coğrafya	2	1	1
Hesap, cebir, hendese	4	3	3
Malumat-ı hikmetiye, kimya, tabiiye	4	4	4
Resim	2		
Resim-i hendese ve ameli		5	5
Hatt-ı terakki	1	1	1
Hatt-ı Fransızca	1		
Malumat-ı sınaî		1	1
Makine		1	2
Elektrik sınaî		1	2
Ameliye-i sınayi		12	12
Elişleri	4		
Toplam	30	37	39

Tablo 5.6. 1913 Yılında İdadilerin Ticari Kısımına Ait Ders Cetveli
(Aytekin, 1991: 98).

Ders Adı	Hazırlık	1.Sınıf	2. Sınıf
Ulum-ı diniye	1	1	1
Malumat-ı medeniye, hukukiye, iktisadiye	1	1	1
Lisan-ı Osmanî	4	3	3
Fransızca	4	5	5
Tarih	2	2	2
Coğrafya	2	1	1
Hesap, cebir, hendese	4	3	3
Malumat-ı hikmetiye, kimya, tabiiye	4	4	4
Resim	2		
Resim-i hendese ve ameli		1	1
Hatt-ı terakki	1	1	1
Hatt-ı Fransızca	1		
Coğrafya iktisadi		1	1
Usul-ı muhasebe		3	3
Emtia-i sınai		1	2
Daktilografi		1	1
Malumat-ı ticariye		1	2
Malumat-ı sınai		1	1
El işleri	4		
Toplam	30	31	31

Bu programa göre ilk sınıfta hazırlayıcı nitelikte temel dersleri bir arada görecektir. Öğrenciler sonraki iki sınıfta ziraat, ticaret ve sanat kollarına ayrılacaktır. Programları bu şekilde olan mesleğe yönelik idadilerin I.Dünya Savaşı yıllarında az sayıda da var olduğunu görüyoruz. Nitekim Milli Mücadele'nin sonunda yalnız altı zirai, beş sanayi ve bir ticari şubeli idadi ortaöğretimin birinci basamağını oluşturan eğitim kurumu olarak varlığını Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar sürdürmüştür. Bunlar ders vasıtaları, atölyeleri, yetişkin muallimleri olmadığı için beklenen sonucu vermemişler ve kapatılmaları yönünde eleştirilere maruz kalmışlardır. Rumi 1334 yılında maarif bütçesi görüşülürken bu idadilerle ilgili çeşitli yorumların getirildiği görülmektedir. İzmir mebusu Rahmi Bey bu mekteplerin gereksizliğini şu sözlerle ifade etmiştir (Öztürk, 2000: 466; Koçer, 1992: 195):

Bendeniz Aydın vilayetine, livalarda değil hatta kaza merkezlerinde bile idadi mekteplerinin açıldığını biliyorum ve bu idadilerin her birisinde yalnız üç-beş talebe vardır ve bu üç-beş talebeye mukabilde beş-on muallim mevcuttur. Mesela dar bina içinde bir ziraat mektebi yapılmış. Şimdi bu mektebe sultani mektebi olmadığı gibi ziraat mektebi hiç olamaz çünkü ziraat mektebi öyle üç-beş muallimin tayiniyle olamaz; pek çok arazi ister ve daha pek çok şeylere de ihtiyaç vardır keza sanayi mektepleri de böyledir. Bir demirhane açmak yalnız birkaç kitaptan demirciliğe dair beş-on fikir öğrenmekle sanat öğrenilmiş olmaz.

Ayrıca Rahmi Bey, Avrupa'da bu tür mekteplerin ihtiyaçtan dolayı açıldığını belirterek Osmanlı'da hem bütçenin yetersizliği hem de gerekli araç-gerecin bulunmaması dolayısıyla bu idadilerin kaldırılmasının uygun olacağını belirtmiştir. Nitekim bu meslek idadileri kısa süre sonra kapatılmışlardır (Yücel, 1994: 17).

1915 yılında tekrar gözden geçirilen müfredat programında, 1913 programına yedinci sınıfta okutturulan tarih-i Osmanî bahisleri sekizinci sınıfa alınmış, Osmanlı Tarihi bahislerine on sekizinci asırda Avrupa, Fransa İnkılâbı, yeni Avrupa devletlerinin teşekkülü, Amerika konuları yer almıştır. Diğer derslerde de resmi hattının resim dersinden alınıp hendese ile beraber okutulması gibi değişiklikler olmuştur. 1919’ da çıkarılan ve Arapça ile diğer ecnebi dillerinin müfredatı değiştirdiği gibi, ecnebi dilinin tedrisi hakkında bilgi veren müfredat programı dikkate şayandır. Çünkü bir türlü netice alınamayan yabancı dil eğitimi hakkında vasıtalı, vasıtasız usuller bu programda tartışılmıştır. Fakat devletin ortadan kalkması ile bu program ve iştirak ettiği teşkilatla beraber ortadan kalkmıştı (Yücel, 1994: 23).

Bu devirde idadilerle ilgili olarak alınan mühim tedbirlerden birisi de öğretmen meselesiydi. Programlar iyi hazırlandığı halde bu dersleri okutacak sayıda öğretmen yoktu. İhtiyaç bulunan öğretmenleri yetiştirmek uzun zaman alacağından yeni çözüm yolları bulunmaya çalışılmıştı. Bu amaçla idadilerde vazife yapacak öğretmenlerin maaşları arttırılarak, idadi eğitimciliği cazip duruma getirilmişti. Yüksek tahsil mezunlarından isteyenler idadilere öğretmen olarak tayin edilmiş ve bunlara yirmi altın maaş verilmişti. O devirde yirmi altın, devlet teşkilatında mühim bir maaş (Yücel, 1994: 184) olmasına rağmen idadilerin öğretmen ihtiyacını karşılamak için yeterli olmamış, eksikliği devam etmiştir. Hatta devlet öğretmen eksikliğinin üstesinden gelmek için bir ara Sultani’den parasız okuyan, tembel olan veya açıkta kalan öğrenciler zorla Darümualliminlere zorla girdirildi. Tembelliğe, başarısızlığa karşı bir ceza olarak algılanmasına sebep olmuştur (Satı Bey, 2001: 206). Ayrıca II. Meşrutiyet dönemi sonlarında siyasi başarısızlıklar sonucunda hükümetin eğitime gereken önemi verememesi, eğimde düzensizliklerin artması, öğretmemler arasındaki disiplinsizliklere be başıboşluğa sebep olmuştur. Nitekim Satı Bey (Satı Bey, 2001: 625), bu konuda mekteplerde eğitim-öğretim faaliyeti durmuş, bunların yerini grevler, nümayişler muallimlere hakaret etme, kahve köşelerinde tavla oynama, mektebin bahçesinde aleni sigara içme gibi disiplinsizler almıştı.” diyerek bu durumu göstermiştir. Basın, diğer mektep muallimlerinde olduğu gibi birçok idadi muallimlerini “casuslukla” suçlamış ve bunların cezalandırılması içinde nezareti adeta teşvik ettirmiştir.

5.3.3. İnas İdadilerinin Durumu

II. Abdülhamit döneminde Münif Paşa’nın Nazırlığı zamanında İstanbul’da Babiâli caddesinde kira ile tutulmuş bir konakta idadi seviyesinde bir kız okulu 13 Mart 1880 yılında açılmıştı (Akyüz,1989: 248; Koçer, 1992: 198). Avrupa okul nizamlarına uygun bir programla Türkçe ve genel kültür derslerinin yanında Fransızca, İngilizce ve Almanca okutulmuş ve de musiki, el ve işleri gösterilmiştir ve yaygınlaştırılmıştır (M. Cevad, 1338: 205-07).

II. Meşrutiyetin başlangıcında ilköğretim eğitimi veren kız okulları, dershaneler hınca hınç dolu, sağlık durumuna elverişsiz sıralar, konferans salonu ve ders araçları bulunmayan dersler, mektep eşyaları eski, intizamdan uzak, rahleler küçük ve yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Kızlar için orta, lise ve hatta yüksek tahsil veren ilim müesseseleri mevcut değildi. Bu müesseseleri açmak ve yaşatmak şerefi de hükümetten, onur Maarif Nezareti’nden ziyade 1908 inkılâbını yapanlara nasip olmuştu. Bu iş önce hususi bir suretle olsa dahi sonradan hükümet bu işe el koymuştur (Ergin, 1940: 1188).

1908 inkılâbından sonra özellikle Batı’daki kız okullarına benzer okullar açılmaya başlanmıştır. İşte bu tarihte İstanbul’da bir kız okulu açılmıştır. Yine bu sırada kız çocuklarının iyi bir ev kadını ve anne olabilmelerini sağlamak amacıyla Madam Kolp tarafından Mahmut Paşa’da Osmanlı-Fransız Kız Sanayi Mektebi açılmıştır. Bu

okulda İslam dinini okutmak üzere ulemadan birisi öğretmen tayin edilmiştir. Dr. Rasim Ömer'de tıbbı dair dersler vermiştir (Ergin, 1940: 1199). Maarif Nezareti, vilayet merkezlerinde münhasır kalmış olan kız rüştiyeleri, 23 Eylül 1913 tarihli ilk tedrisat kararnamesiyle altı senelik kız iptidailere döndürölerek, bazı vilayet merkezlerinde bu kararname hükümlerine göre beş senelik kız muallim mektepleri açılmıştır (Kansu, 1932: 67-68). Buradan çıkan kızların çoğu vilayetlerde bulunan Kız Muallim mekteplerine öğretmen olarak tayin edilmişti. Bu sebeple İstanbul'da öğretmen bulmak zorlaşıyordu. İstanbul'da kadın öğretmen yetiştirmek ve bu kadın öğretmenleri kendi okullarında görevlendirmek üzere Vilayet Kız Rüştiye mezunları kızlar İstanbul'a getirilmişti. Mezunlardan, İstanbul'da Çarşamba semtinde bulunan ve Darülmuallimat şubesi olmak üzere Leyli Kız Sanayi Mektebi'nde okumaları, yeme-içme ve yatmaları sağlanmıştı. İşte bu suretle husule gelen Kız İdadisi, Rüştiye kısmını yeniden düzenleyip, idadi sınıfları da kaldırılıp Darülmuallimat sınıfları, öğrencisinden oluşmak üzere, Kabasakal'da bir konakta açılmıştır. Buranın müdürlüğüne o dönemin Ankara Maarif Müdürü olan Ahmet Edip Bey getirilmiştir. Bu bina 1912 yangınında yanıp kül olduktan sonra okul Beyazıt'da Tavsantaşı'nda bir konakta üç rüştiye ve üç idadiye sınıflarını içine almak üzere tekrar gündüzlü olarak açılmıştır (Kansu, 1932: 81-82). İdadi sınıflarının dersleri, Türkçe, riyaziye, tabiiye, tarih, coğrafya mevalid, nebatat, hayvanat, resim ve Fransızca idi (Ergin, 1940: 1192). 1913-1914 yılında bu idadi sultanıye çevrildi ve yatılı hale getirilmiştir (Akyüz, 1989: 257).

Sonuç olarak pek çok siyasi ve askeri buhranların yaşandığı II. Meşrutıyet döneminde idadiler konusunda dengeli bir politika izlenilememiş, özellikle son dönemlerde bu okulların bir kısmı sultanilere dönüştürölürken, bir kısmı ise ziraat, ticaret gibi bölümlere ayrılarak meslek okulları halinde varlığını sürdürmeye çalışmışlardır. Fakat açılmaya çalışılan bu okulların da açılacağı yerler, öğretmen veya bina yönünden büyük eksiklikleri dönem boyunca devam etmiştir. Hatta 1918 yılında sultani mekteplerinden alınan ücretlerin arttırılmasına paralel olarak seferberlik sonuna kadar idadilerden alınan paranın da iki katına çıkarılması⁶⁰ idadilerin yaygınlaştırılamamasına veya kapatılmasına sebep olmuş, öğretmen eksikliği ortaya çıkarak, kaliteli öğretmen aranır hale gelmiştir. Pek çok ıslahatlar yapılarak bu durum aşılmaya çalışıldı ise de başarılı olunamamıştır. Neticede bu okullar Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar eğitim-öğretim hayatına bu şekilde devam etmişler, daha sonra ise liselere dönüştürölmüşlerdir.

5.4. Sultani Mektepleri

II. Meşrutıyet dönemine geldiğimizde sultaniler iptidai ve tali kısımlara ayrılmıştı ve ücretliydi. Bütün sultanilerde kayıt isteğe bağlıydı. Bazı idadilerin sultanıye çevrilmesiyle lise eğitimini vermeye çalışmış, bu vazifeleri yerine getirebilecek şekilde teşkilatlandırılmış ve programları da bu amaçlara uygun olarak akademik bir yapıda tanzim edilmişti. Sultani çeşitleri ise şöyle idi (Aytekin, 1991:117):

- Tam Devreli Sultaniler, bu sultanilerde tahsil süresi on iki yıldır ve iki kısma ayrılıştı. İlk kısım beş sınıftan ibaret olup, iptidaiye, ikinci kısma ise taliye deniliyordu. Ayrıca taliye kısmı da dört yıllık devre-i evveli ve üç yıllık devre-i sani olarak kurulmuştu. Devre-i sani kısmı fûnun ve edebiyat namıyla iki bölüm halinde teşkilatlanmıştı.

⁶⁰ Düstur, İkinci tertip, C.10: 178

- Yedi Senelik Sultaniler, iptidaiye kısmı bulunmayan ve idadi mekteplerinden bazılarında değişiklikler yapmak suretiyle kurulmuşlardı. Bir ara 3+3 şeklinde kurulup adına lise denilen ve özel müfredat programına tabi mektepler⁶¹, daha sonra yedi senelik olarak teşkilatlanmıştı. Bunun ilk dört yılına rüştiye, üç yılına da âli bölümü deniliyordu.
- İnas Sultanileri, kız çocuklarına erkek talebelere denk bir öğretim kültürü ve mesleki bilgiler vermek amacıyla kurulan mekteplerdi. Bu sultaniler iki şekilde kurulmuştu. Birincisi yüksek tahsile açık ve tek devre halindeydi. Tahsil süresi on seneydi. Diğeri ise, kız talebelere mesleki bilgi vermek gayesiyle kurulan mekteplerdi. Bu mekteplerde, altı yıllık bir öğretime dayalı olarak dört yıllık özel bir program uygulanıyordu. (Tanin Gaz., 1911: 3)

5.4.1. Öğretimde Yapılan Değişiklikler ve Ders Programları

Sultani mekteplerinin genellikle hep devresinin ilk sınıflarına talebe alınırđı. İptidai kısmının birinci sınıfına 7-8; tali kısmının ilk sınıfına 12-13-14 ve son devresinin birinci sınıfına 16-17-18 yaşlarında bulunan talebeler kabul edilirdi. Ancak, mektebin kapasitesi oranında ara sınıflara da talebe alınabiliyordu. Ara sınıflara alınacak talebelerde yaş sınırlama vardı. Bu sınırlama şöyle belirlenmişti (Aytekin, 1991: 128):

İptidai kısmına;

2.Sınıfa 8-9

3.Sınıfa 9-10

4. sınıfa 10-11

5. sınıfa 11-12

Taliye Bölümüne ise

2.sınıfa (yedinci sınıf) 13-14-15

3.sınıfa(sekizince sınıf)14-15-16

4.sınıfa (dokuzuncu sınıf) 15-16-17

5.sınıfa (onuncu sınıf) 16-17-18

6. sınıfa (onbirinci sınıf)17-18-19

7. sınıfa(onikinci sınıf) 18-19-20

yaşlarındaki talebeler alınabiliyordu. Fakat ara sınıflara geçmek isteyen talebeler imtihana tabi tutulmuştur.

Leyli ve nehari okuyan talebeler mektep taksitlerini ödemediğı takdirde kayıtları silinerek mekteple münasebetleri kesilmiş oluyordu. Bunun dışında iptidai kısmında okuyan öğrencilerin devam mecburiyeti bulunduğundan devam hususunda Mekatib-i İptidaiyye Talimatnamesine; taliye öğrencileri ise Mekatib-i İdadiyye Talimatnamesine tabidiler. Talebelerin devamsızlık durumunda ise, mektep idaresi devamsızlığı belli aralıklarla çocuğun ailesine bildirmiştir (Aytekin, 1991: 243).

Sultanilerin iptidai kısmında okuyan talebelerin sınıf geçme ve imtihan işleri Mekatib-i İptidaiye Umumiye Talimatnamesinde belirtilen esaslara göre yapılıyordu. Diğer kısımlarında ise, talebenin bilgisi on derece üzerinden hesaplanıyordu. Bu dereceler ve derecelerın manaları şu şekilde tespit edilmişti:

Sıfır: Fena

⁶¹ Liselerin programları için bk. Yücel, 1994: 153

- 1-2 Pek zayıf
 3-4 Zayıf
 5: Karib vasat
 6: Vasat
 7: Karab a'lâ
 8: A'lâ
 9-10 Aliyy-ül- a'lâ (M. Cevad, 1338: 143).

Sultani Mekteplerinde Müfredat Programı ise;

1328 tarihinden başlamak suretiyle Cumhuriyetin ilanına kadar sultani mekteplerinin ders tevzi cetvellerinde devamlı değişiklik yapılmaya çalışılmıştır. Yapılan değişiklikler şu şekildeydi:

Tablo 5.7. 1329 (1911) Yılında Mekteb-i Sultani'nin Sınıf-ı İpdia'iyye Ders Tevzi Cetveli (Aytekin, 1991: 128).

Dersler	1.Sınıf	2.Sınıf	3.Sınıf	4. Sınıf	5. Sınıf
Kur'an-ı Kerim ve Malumat-ı Din	4	4	4	4	4
Lisan-ı Osmani	12	12	10	10	10
Hat	-	1	1	1	1
Hesap	5	3	3	3	3
Hendese	-	-	1	1	1
Coğrafya	1	1	1	2	2
Tarih	-	1	2	2	2
Dürus-i eşya ve malumat-ı tabiye sıhhiye	3	3	3	2	2
Malumat-ı Ahlakiye ve medeniye	1	1	1	1	1
Elişi ve resim	3	3	3	3	3
Musiki	1	1	1	1	1
Terbiye-i bedeniye	3	3	3	3	3
Toplam	33	33	33	33	33

Tablo 5.8. 1911 Yılında Mekatib-i Sultani'nin Sınıf-ı Taliye Devre-i Evveli Ders Tevzi Cetveli (Aytekin, 1991:127).

Dersler	6.Sınıf	7.Sınıf	8. Sınıf	9. Sınıf
Ulum-ı diniye	1	1	2	2
Lisan-ı Osmani	5	5	4	4
Tarih	2	2	2	2
Coğrafya	1	1	1	1
Malumat-ı tabiye ve sıhhiye	2	2	-	1
Hikmet-i tabiye	-	-	2	2
Kimya	-	-	1	1
Hesap ve Cebir	2	2	2	2
Usul-ı Defter	-	-	-	1
Hendese	2	2	2	2
Resim ve resim hat	2	2	2	2
Arabi	5	5	4	4
Farisi	-	-	1	1
Lisan-ı ecnebi	5	5	4	4
Terbiye-i bedeniye	2	2	2	2
Musiki	1	1	1	1
Toplam	30	30	30	30

Tablo 5.9. 1911 Yılında Mekatib-i Sultani'nin Sınıf-ı Taliye Devre-i Sani Ders Tevzi Cetveli (Aytekin, 1991:129).

Ders Adı	10. Sınıf		11. Sınıf		12. Sınıf	
	Ulum	Edeb	Ulum	Edeb	Ulum	Edeb
Ulum-ı Diniye	2	2	2	2	1	1
Lisan-ı Osmani	4	4	3	3	3	5
Tarih	2	2	2	2	2	2
Coğrafya	1	1	1	1	1	1
Hayvanat	-	-	1	1	-	-
Nebatat	-	-	-	-	1	1
İlm-i arz	-	-	-	-	1	1
Hıfzıssıhha	-	-	-	-	1	1
Hikmet-i tabiye	2	2	2	2	2	-
Kimya	2	2	2	2	2	-
Cebir ve hesab-ı nazari	3	2	2	1	2	-
Müsellesat-ı müsteviye	-	-	2	1	-	-
Hendese	3	1	2	-	-	-
Kozmografya	-	-	-	-	2	2
Mihanik	-	-	-	-	2	-
Mantık ve Felsefe	-	-	1	1	1	2
Resim ve resim hat	2	1	1	1	1	1
Arabi	-	4	-	4	-	4
Farisi	-	1	-	1	-	2
Lisan-ı ecnebi	5	5	5	5	4	4
Terbiye-i bedeniye	2	2	2	2	2	2
Tatbikat-ı fenniye	2	1	2	1	2	1
Toplam	30	30	30	30	30	30

Maarif-i Umumiye Nezareti, mekteplerde dil öğretimine siyasi olarak bakıyordu. Nitekim savaş başlarında Fransa hükümetinin karşımızda yer almasından sonra, Fransızcanın ikinci plana bırakıldığı görülmektedir. Eskişehir, Kastamonu ve Bolu gibi vilayet ve müstakil sancak maarif müdürlerinin mekteplerden Fransızca'yı kademeli olarak kaldırmağa başladığına dair nezarete tezkereler gelmeğe başlamıştı. Nezaret bu uygulamalara müdahale etmediği gibi Almanca muallimlerini sık sık taltif ederek adeta hadiseyi teşvik ediyordu (Aytekin, 1991: 134). İdadilerde okutulan Bulgarca, Ermenice ve Rumca derslerin okutulmasına müsaade edilmiyordu. Arabî ve Farisi derslerinin de müstakil bir lisandan ziyade Osmanlıcaya yardımcı olması esas alınmıştır.

Sultanilerde ayrıca terbiye-i bedeniye, endaht ve kız sultanilerinde iktisat-ı beyti dikiş, biçki ve tabaat dersleri okutuluyordu. Kız sultanilerde okutulan dersler kız talebeleri ev hanımlığına hazırlamayı amaçlıyordu. Endaht dersi ise savaşın tesiriyle programlarda yer almıştı. Bu derste talebelere savaş taktikleri öğretilmeye çalışılıyordu.

1321 Maarif Salnamesi'nden açık bir şekilde dokuz sene eğitim verdikleri anlaşılan sultanilerin 1913 yılına ait olan ders programlarında ise eğitimin on iki seneye çıkarıldığı görülmektedir. Bu on iki senelik eğitimin ilk beş senesi sınıf-ı iptidaiye, dört senesi sınıf-ı tâliye devre-i evveli ve son üç senesi ise; sınıf-ı taliye devre-i sani olarak belirlenmişti.

1919 senesine ait mekatib-i sultaniye müfredat programında ise sultanilerin 11 seneye düşürüldüğü, bunlardan ilk sekiz senesinin devre-i evvel ve son üç senesinin de devre-i sani olarak kabul edildiği görülmektedir:

Tablo 5.10. 1919'da Devre-i Evvel'de Sultani Ders Müfredatı
(Yücel, 1994: 150-59).

Dersler	1.Sene	2.Sene	3.Sene	4.Sene	5.Sene	6.Sene	7.Sene	8.Sene	Yekûn
Kur'an-ı Kerim	-	6	6	6	3	-	-	-	21
Seyr ve Malûmat-ı Diniye	1	1	1	1	1	1	1	1	8
Lisan-ı Osmanî	20	12	11	7	6	4	4	4	68
Hesap	3	3	3	3	3	3	2	-	20
Cebir	-	-	-	-	-	-	1	2	3
Hendese ve Resim	-	-	-	1	2	3	2	2	10
Hattı Tarih	-	-	-	1	2	3	2	2	10
Coğrafya	-	-	-	2	2	2	2	2	10
Mevâlid-i Selâse ve Malumat-ı diniye	-	-	-	-	1	2	2	1	6
Fizik	-	-	-	-	-	-	2	2	4
Kimya	-	-	-	-	-	-	1	2	3
Malûmat-ı Medeniye	-	-	-	-	-	-	1	1	2
Usul Defteri	-	-	-	-	-	-	1	1	2
Arabî	-	-	-	-	-	3	1	2	6
Farisi	-	-	-	-	-	-	1	1	2
Lisan-ı Ecnebi	-	-	6	6	6	6	6	6	36
Resim	1	1	1	1	1	1	1	1	8
Hatt	-	-	-	1	1	1	-	-	3
El İşleri	1	1	-	-	-	-	-	-	2
Yekûn	26	25	28	29	28	29	30	30	224

Tablonun altında ek bir bilgi olarak beden eğitimi ve musiki derslerinin ne şekilde verileceğinden de bahsedilmektedir. Buna göre beden bilgisi dersi haftada dört gün öğle teneffüslerinde yemekten önce yarım saat; gına ve musiki dersleri ise haftada dört gün yine öğle teneffüslerinde yemekten önce yarım saat olarak işlenecektir.

5.4.2. İnas Sultanileri

II. Meşrutiyet dönemi kız çocukları için ortaöğretim kurumlarının sayısı olarak atırıldığı bir dönemdir. Özellikle II. Abdülhamit döneminde yaygınlaşan inas rüştiyeleri, temelleri atılan inas idadilerine bu dönemde inas sultanileri eklenmiştir. Sultanilerde verilen eğitimden kız çocuklarının da yararlanması için özel bir çaba harcanmıştır. İnas sultanilerinde kız çocuklarına, erkek talebelere denk bir öğretim kültürü ve mesleki bilgiler vermek amacıyla kurulmuşlardır.

İlk sultani 1911'de İstanbul Sultanahmet'te rüştiye üstünde üç yıllık eğitim verecek şekilde açılmıştır. 1913-1914 öğretim yılından itibaren on yıllık sultani haline getirilen bu okul önce İstanbul İnas Sultanisi, ardından Bezmiâlem Valide Sultan Sultanisi adını almıştır. Daha sonra İstanbul'da Erenköy, Çamlıca, Kandilli İnas Sultanileri açılmıştır. 1913'te inas sultanilerinin tali sınıflarında okutulan dersler ise şu şekilde idi (Öztürk 2000: 466):

- Malûmat-ı Tabiiye ve Sıhhiyye
- Malûmat-ı Hikemiyye ve kimyeviye
- Malûmat-ı Ahlâkiye ve Medeniye
- Hesap ve Cebir
- Hendese
- Kozmografya

- g. İktisat-ı beytî (Ev Ekonomisi)
- h. Terbiye-i Etfâl
- i. Lisan-ı Ecnebi
- j. Gına ve musiki
- k. Resim
- l. Terbiye-i Bedeniye
- m. Biçki Dikiş-Nakış
- n. Tıbahat (Yemek Pişirme Dersi)

Bu derslerden da anlaşılacağı gibi inas sultanilerinde erkek sultanilerden farklı olarak iktisad-ı beytî, terbiye-i etfâl, biçki dikiş-nakış ve tıbahat gibi dersler okutulmaktaydı. Bu okullarda okutulan dersler kız talebeleri, ev hanımlığına hazırlamayı amaçlıyordu (Aytekin 1987: 161).

1919 senesine ait Mekâtib-i Sultaniye Müfredat Programında erkek ve inas sultanilerinin 11 sene olarak belirlendiği görülmektedir. Söz konusu programın talimatnamesinde belirtildiğine göre inas sultanilerinin ilk sekiz senesi devre-i ulaya, son üç senesi devre-i saniyeye sahip olacaktır. Devre-i ula' yı bitirip, devre-i saniye'ye girmeyen kız ve erkek öğrenciler için sınıf-ı mahsus adında özel bir sınıfın oluşturulması kararlaştırılmıştır. Oluşturulacak bu sınıf sayesinde erkek öğrencilerin ticaret, ziraat gibi alanlara yönelik yetiştirilmesi hedeflenirken, kız öğrencilerin ev hanımlığına gerekli şartları kazanmaları hedeflenmiştir. İnas sultanilerinde uygulanacak müfredat ise şu şekilde belirlenmiştir:

Tablo 5.11. İnas Sultanilerinde Ders Müfredatı
(Yücel, 1994: 158).

Dersler	1.Sene	2.Sene	3.Sene	4.Sene	5.Sene	6.Sene	7.Sene	8.Sene	Yekûn
Kur'an-ı Kerim	-	6	6	6	2	-	-	-	20
Seyr ve Malûmat-ı Diniye	1	1	1	1	1	1	1	1	8
Lisan-ı Osmanî	20	13	11	7	6	4	3	3	67
Hesap	3	3	3	3	3	3	2	-	20
Cebir	-	-	-	-	-	-	1	2	3
Hendese ve Resim Hattı	-	-	-	1	2	3	2	2	10
Tarih	-	-	-	1	2	3	2	2	10
Coğrafya	-	-	-	2	2	2	2	2	10
Mevâlid-i Selâse	-	-	-	-	1	2	2	1	6
Fizik	-	-	-	-	-	-	2	2	4
Kimya	-	-	-	-	-	-	1	2	3
Malûmat-ı Medeniye	-	-	-	-	-	-	1	1	2
Usul Defteri	-	-	-	-	-	-	1	1	2
Arabî	-	-	-	-	-	2	1	2	5
Farisi	-	-	-	-	-	-	1	1	2
Lisan-ı Ecnebi	-	-	5	5	5	5	5	5	30
Resim	1	1	1	1	1	1	1	1	8
El İşleri	3	4	3	3	4	4	2	2	25
Yekûn	28	28	30	30	30	30	30	30	236

Ayrıca programda terbiye-i bedeniye dersinin haftada dört gün uzun öğle teneffüslerinde yemekten önce yarım saat, gına (müzik) dersleri ise haftada dört gün uzun öğle teneffüslerinde yemekten önce yarım saat işleneceği belirtilmiştir.

5.4.3. Vilayet Sultanileri

1869 Nizamnameye göre her vilayet merkezinde birer tane vilayet sultanisi planlanmış olmasına rağmen II. Meşrutiyet'e kadar İstanbul ve Girit haricinde herhangi bir yerde açılmamıştır. II. Meşrutiyetle birlikte açılmaya başlayan bu okulların özellikle 1910-1914 tarihleri arasında idadilerin sultanilere dönüştürülmesi ile sayılarında bir artış olduğu görülmektedir. Ancak kaynaklar, sultanilerin Meşrutiyet döneminde sadece sayıca bir artış gösterdiğinden, eğitim kadrosu açısından bakıldığında başarısızlığın yaşandığından bahsetmektedirler.

Her şeyden önce bu dönemde çıkarılan talimatnameler, sultaniler için uygulanabilir maddeler içermemiş, dönemin basını tarafından da sık sık eleştirilere maruz kalmıştır (Sakaoğlu, 2003: 138). En büyük eleştirilerden birisi de gerekli koşullar beklenilmeksizin bu okulların açılması yoluna gidilmesidir. Bu durumu eleştirenlerden birisi de 1910 yılında Maarif Nazırlığı görevine getirilen Emrullah Efendi olmuştur. Emrullah Efendi'ye göre; maarife ayrılan pay çok küçük olduğu için çözüm olarak iki-üç vilayet birleştirilip, 600-700 talebeyi okutabilecek sultaniler oluşturmak gerekliydi. Hatta bu sultanilere dolgunca maaşla Avrupa'dan öğretmen de getirilerek vilayetlerde maarifin ilerlemesi ve gelişmesi yolunda büyük bir adım atılmış olacaktı (Salman, 1999: 113-114).

Sultanilerin sayılarının azaltılması gerektiğini düşünenlerden birisi de İsmail Hakkı Baltacıoğlu olmuştur. Sultanilerin “güzide bir sınıf” yetiştirmekle görevli olduğunu savunan Baltacıoğlu, bu okulların sayılarının azaltılması gerektiği konusunu şu sözlerle açıklamaktadır:

Memleketin mukaddes hayatına hıdmet, evvelev mekteplerin adedini alabildiğine artırmakla değil, canlı ve tabii müesseseler vücuda getürüb yasatmakla olur. Su takdirce sultanilerin hayat ve âtisi bu müesseselerin bütün muvaffakiyetine hâkim olan nisbet ve kemiyet noktasındadır. Sultani mekteplerinin adedi (müesseselerle vesâit arasında muvazene hasıl oluncaya kadar) azaltılmadıkça; bu mekteplerin fikrî ve ahlâkî seviyesi yükseltilmeyecek, bilâkis inhitattan inhitata sürüklenecektir. Sultanilerin adedini mevzu' bahis ederek bu müesseselerin taaddüt ve terakkisine alel ıtlâk aleyhtar olduğum anlaşılmasın[...] mevzu' bahis ettiğim nokta aded için sultani yerine sultani için aded ta'yin etmektir. Ben teşkilatı çoğaltarak öldürmek tarafları değilim, diriltikten sonra çoğaltmak fikrindeyim maksadım sarihdir (Baltacıoğlu, 1335: 53).

Görüldüğü gibi Baltacıoğlu, sultanilerin geliştirilebilmelerini sayıca çoğaltılmalarına değil; aksine azaltılmalarına bağlamaktadır. O'na göre bu mekteplerin sayıları arttığı müddetçe fikrî ve ahlâkî seviyeleri daha da bozulacaktır. Yine Baltacıoğlu eserinde sultanilerin elit mektebi olduğunu belirterek her vilayet ve liva merkezinin bir sultani besleyecek derecede elit yetiştiremeyeceğini, dolayısıyla on tane cansız liva sultanisi açmak yerine toplu olarak üç-dört tane daha iyi durumda sultani açmak gerektiğini belirtmiştir (Baltacıoğlu, 1335: 56-57).

Sultaniler, devletin gerek iç gerekse dış politika yönünden çeşitli sıkıntılar geçirdiği bir dönemde açılmaya çalışılmıştır. Meşrutiyet'in ilânından bir yıl sonra irtica vakıası, iki yıl sonra Trablusgarp Savaşı, Rumeli'de isyanlar, Balkan Savaşları, bir yıllık aradan sonra I. Dünya Savaşı gibi olaylar hükümeti de zor durumda bırakmıştır. Orta öğretim sahasındaki ıslahat teşebbüsleri de bu sebeplerle esaslı bir gelişme gösterememiştir.

Talebe yönünde de olumsuz açılardan etkilemekteydi. Hasan Ali Yücel'in belirttiğine göre savaşların öğrencileri cephelere çekmesi dolayısıyla mekteplerde talebe

kalmamıştı. Öyle ki bir- iki talebeli sınıflar mevcuttu (Yücel 1994: 18). Ülkedeki savaş durumu yalnızca talebeleri değil muallimleri ve yapılacak sınavları da etkilenmiştir.

Tüm bu anlatılardan da anlaşılacağı üzere vilayetlerde açılan sultaniler, tam anlamıyla kendilerinden beklenenleri yerine getirememiş, birçok eğitimci tarafından eleştirilmiştir. Bu okulların beklentileri yerine getirememelerinde parasızlık ve savaş koşullarının olumsuz özelliklerinin yanı sıra tutarlı bir eğitim politikasının izlenilememesi de etkili olmuştur.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Batılı devletlerin üstünlüğünü uzun yıllar kabul edemeyen Osmanlı Devleti, 17. yüzyıldan itibaren pek çok alanda ıslahat yapmanın zorunluluğunu anlamıştır. Özellikle askeri alanda yaşanan başarısızlıklardan dolayı yapılacak olan ıslahatların devleti eski gücüne kavuşturacağına inanmıştır. Batı örnek alınarak oluşturulan bu ıslahat girişimlerinden ise şüphesiz en büyük payı eğitim almıştır. Askeri yenilgileri durdurmak için ıslahatlar öncelikle askeri eğitim alanında uygulanmış ve pek çok askeri okullar açılmıştır. 18. yüzyıldan itibaren eğitime verilen önem daha da artmış ve yüklenen anlam değişmiştir. Bu doğrultuda sadece askeri alanda değil sivil alanda da eğitim ıslahatlarının gerekliliği anlaşılmış ve eğitim bir hizmet olarak görülmüştür.

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle Osmanlı Devleti yeni bir döneme girmiştir. Siyasi, adli, mali, idari vb pek çok alanda yeniliklerin planlandığı Tanzimat Fermanı'nda her ne kadar eğitim ile ilgili ıslahatlar ele alınmadıysa da bundan sonraki süreçte önemi anlaşılmış ve ıslahatların gerekliliği kendini göstermiştir.

Tanzimat Fermanı'ndan sonra yapılan çalışmalar sonucunda Türkiye'de çağdaş eğitim adımları atılmaya başlanmıştır. Eğitim, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kanunlaştırılmaya çalışılmış ve modern bir eğitim amaçlanmıştır. Fakat Osmanlı bunu yaparken klasik dönemden beri var olan ve çağın gereklerine cevap veremeyen medrese eğitimine dokunmamıştır. Bu durum ise bizlere Osmanlı devlet adamlarının bir yandan modern eğitimin gerekliliğini anladığını bir yandan da geleneksel eğitimin varlığını koruduğunu göstermiştir. Fakat bu durum bir süre sonra eğitim alanında mektep-medrese ikiliğinin yaşanmasına, ıslahatların tam olarak yerleşememesine sebep olmuştur.

Eğitim alanındaki eksiklikler eğitimin temel kurumu niteliğinde olan ortaöğretim alanında çok geçmeden kendini göstermiş, ıslahatların gerekliliği bu kurumda hissedilmiştir. Tanzimat'ın ilan edilmesiyle ortaöğretim, sıbyan mektebi ve darülfünun arasında bulunan bir eğitim basamağı olarak belirlenmiştir. Ortaöğretim kurumlarının sağlam bir şekilde kurulması için maarif teşkilatı alanında önemli yenilikler yapılmış, kararlar alınmış ve ortaöğretimin ilk basamağı olan rüştiyeler açılmaya başlanmıştır. Ayrıca ortaöğretim kurumunun temellerinin atıldığı bu dönemde farklı din, dil ve kültürlerden gelen insanları bir arada tutabilmek için Osmanlıcılık fikrinden de yararlanılmıştır. 1846 yılında Meclis-i Maarif-i Muvakkat'ın kurulması ile ortaöğretim biraz daha açıklığa kavuşmuş, eğitimde ilk, orta ve yüksek öğrenim kademeleri oluşturulmuştur. Ayrıca sıbyan mekteplerini ıslah etme, rüştiye okullarını daha fazla geliştirme, yüksek okul olarak da Darülfünun'u açma kararı alınmıştır. Böylece Osmanlı devletinde modern eğitimin temel kurumları oluşmuştur.

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile ortaöğretim kurumları belli kanunlara dayandırılmış ve ortaöğretim kurumlarının açılma şartları, dersler ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Okulların kademe ve derecelere ayrılmasını sağlayan, eğitim ve öğretim usullerini kanuna göre düzenleyen, eğitim idaresini genişleten ve taşra teşkilatını kuran Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Türk eğitiminde sistemleştirme ve kanunlaştırma hareketlerinin ilki olması bakımından önemlidir.

Tanzimat dönemi, ortaöğretim alanında yapılan yeniliklerin başlangıç safhası iken II. Abdülhamit dönemi ise yapılan yeniliklerin, kanunların daha başarılı bir şekilde uygulamaya geçirildiği ilerleme dönemidir. Bu dönemde sivil ortaöğretim kurumları olan rüştiye, idadi ve sultanilerin eksiklikleri tamamlanmış ve bu kurumlar vilayetlere kadar yaygınlaştırılmış, Kız (İnas) rüştiyeleri açılmış, okullarda Osmanlıcılık görüşü üzerinde durulmuştur, ders programlarında din derslerinin etkisi azaltılmış, yabancı dile

önem verilmiştir. Sonuç olarak II. Abdülhamit dönemi, Tanzimat döneminde yapılan yeniliklerin kısmen iyi bir şekilde sonuçlandığı dönem olmuştur.

Tanzimat döneminde açılmış olan rüştiye mektepleri 1876 yılından sonra okul niteliği taşımış, sayıları arttırılarak tüm vilayetlere yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra bile mali güçlüklerle rağmen sayıları en çok arttırılan ortaöğretim kurumu rüştiyeler olmuştur. Nitekim sıbyan mektepleri üzerinde bulunan rüştiye mektepleri en başarılı yıllarını bu dönemde yaşamıştır. Fakat hazırlık sınıfı olmaktan çıkıp ortaöğretim kurumu olan idadilerin 1880 yılından sonra önem kazanmasıyla rüştiyelerin yaygınlaşması yavaşlamıştır.

1868 yılında Mekteb-i Sultani açılarak ortaöğretim kurumu sayılması ile rüştiye mektepleri ve darülfünun arasındaki boşluk bir nebze doldurulmaya çalışılmış, 1869 Nizamnamesi ile yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Fakat Girit hariç bu dönemde bunu gerçekleştirmek mümkün olmamıştır. Bu dönemde Mekteb-i Sultani'nin Tanzimat dönemindeki haliyle eğitime devam etmesinde bazı sakıncalar görülmüş ve mektepte Türk hocaların ve öğrencilerin sayısını arttırarak batı özellikle de Fransa etkisinin kırılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda yapılan ıslahatlar ve atılan adımlar sonucunda Mekteb-i Sultani, dönemin sonunda gayrimüslimler için daha az çekici duruma gelmiştir.

Uzun bir süre Mekteb-i Sultani dışında ortaöğretimin ikinci kademesinde herhangi bir mektebin kurulamaması idadi okullarının açılmasını zaruri haline getirmiştir. Böylece sivil yüksek okullara öğrenci yetiştirmek üzere rüştiyelerin üstünde ve sultanilerin altında idadi adıyla mekteplerin açılması öngörülmüştür.

Ortaöğretim kurumlarının sayılarının en fazla olduğu II. Abdülhamit döneminde her ne kadar siyasi ve askeri olaylar yaşandı ise de bu durum eğitim hayatına pek yansımamış ve ortaöğretim kurumlarının sayılarının arttırılması tüm hızıyla devam etmiştir. Özellikle bu dönemde uygulanmaya çalışılan Osmanlıcılık siyaseti bu kurumların vilayetlere kadar yaygınlaştırmasını sağlayarak Tanzimat döneminde sadece İstanbul'u hedef alan merkezi eğitim anlayışının terkedilemesini sağlamıştır. Ayrıca modern anlamda eğitim kurumlarının ilk merkezi ve taşra teşkilatı yine bu dönemde oluşturularak ortaöğretimde sağlam adımlar atılmaya çalışılmıştır. Fakat II. Abdülhamit dönemi sonlarına doğru rüştiye ve idadi kurumlarını birleştirilme kararının alınması eğitim sürelerinde ve müfredat programlarında karışıklıklara sebep olmuştur.

II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri başarısızlıkların eğitime yansıdığı bir dönemdir. 1876-1908 yılları arası ortaöğretim giderek önem kazanmasına rağmen Osmanlı Devleti 1909 yılından itibaren savaşların ağır yenilgileri altında gerilemeye başlamış ve ulusal eğitimin gündeme gelmesine sebep olmuştur. Her ne kadar Ziya Gökalp, Emrullah Efendi, Satı Bey, İ. Hakkı Baltacı, Edhem Nejat gibi aydın kişiler Balkan ve I. Dünya Savaşı'nın etkilerini eğitime yansıtmamaya, ortaöğretim kurumlarını ülkenin içinde bulunduğu buhrandan kurtarmaya çalıştıysa da başarılı olamamışlardır.

II. Meşrutiyet döneminde rüştiye mekteplerinde en kayda değer yenilik programlarında bazı değişikliklerin yapılmasıdır. Bu dönemde rüştiye programlarına tarih, yurt bilgisi ve medeni malumat gibi dersler ilave edilmiş, yabancı dil ağırlıklı okullar gündeme gelmiş ve bu amaç doğrultusunda yeni mektepler (numune rüştiyeleri) açılmıştır. Fakat bunlar dışında rüştiye mekteplerinde önemli bir yenilik görülmemiş hatta bir önceki döneme göre gerileme söz konusu olmuştur. Rüştiyelerdeki bu gerileme durumu ise en çok hususi mekteplerin işine yaramıştır. Ortaöğretimin ikinci basamağı olan idadi mektepleri II. Abdülhamit döneminde sayı, program ve idari bakımdan ihtiyaçlara cevap verebilecek bir seviyeye gelmiş II. Meşrutiyet döneminde ise

yaygınlaştırma çabaları devam etmiştir. Pek çok siyasi ve askeri buhranların yaşandığı dönemlerde rüştiyeler gibi idadiler de etkilenmiştir. Özellikle dönemin sonlarına doğru bu okulların bir kısmı sultanilere dönüştürülürken, bir kısmı ise ziraat ve ticaret gibi bölümlere ayrılarak meslek okulları halinde varlığını sürdürmeye çalışmışlardır. 1913 yılına gelindiğinde ise Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı'nın oluşturulması ile rüştiye mektepleri iptidai mektepleri ile birleştirilerek ilköğretim, idadiler ise sultaniler ile birleştirilerek ortaöğretimi oluşturmuştur.

Ortaöğretim kurumlarında 1876-1920 yılları arasında yaşanan ıslahat hareketlerinin batı taklitçiliğinden ibaret olduğunu düşünenler, böyle kurumların gereksiz olduğunu iddia edenlerde bulunmaktadır. Fakat sıbyan mektebi ile yüksek okul arasındaki boşluğu kapatması, pozitif bilimlerin eksikliğinin giderilmesi bakımından bu kurumların gerekli olduğu açıktır. Ayrıca Osmanlı devletinin eğitim sistemini modernleştirirken tüm dünyada en ileri seviyede olan batı medeniyetini örnek alması gayet normaldir.

Sonuç olarak modern eğitimin gerektirdiği ortaöğretimin temelleri Tanzimat ile atılmış ancak en büyük atılımlarını II. Abdülhamit döneminde ve II. Meşrutiyet döneminde gerçekleştirmiştir. Geleneksel medrese eğitimden çağdaş eğitime geçişin gerçekleştiği bu süreçte, ortaöğretim kurumlarının teşkilat yapısı, öğretim süreleri ve müfredat programları belirlenmiştir. Osmanlı devletinin son dönemlerinde ortaöğretim kurumlarında yaşanan modern anlamdaki bu gelişmeler Cumhuriyet devri eğitime temel teşkil etmesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
 İradeler/ Dâhiliye (İ. DH.)
 İradeler/ Maarif (İ. MF)
 Maarif/ Taliye (MF. TLY)
 Sadaret/ Mektubî Kalemi (S. MK)
 Yıldız /Esas Evrak (Y. EE)
 Yıldız /Esas /Kamil Paşa (Y.E.KP)
 Yıldız /Perakende /Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y. PRK. BSK)
 Maarif/ Mektubi Kalemi (MF. MKT)
 Yıldız /Sadaret/ Hususi Maruzatı (Y. A.HUS)
 İradeler/Meclis-i Mahsus (İ. MMS)
 İradeler/Meclis-i Vala (İ. MVL)

2. Süreli Yayınlar

1.1. Gazeteler

Sabah Gazetesi, 20 Ocak 1907
 Tanin Gazetesi 18 Temmuz 1911
 Hürriyet Gazetesi, 21 Eylül 1868, 31 Mayıs 1869
 Tanin Gazetesi, 18 Temmuz 1911,

1.2. Salnameler

Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiye, sene 1317: 23-25
 Salname-i Devlet-i Osmaniye, sene 1271:106-07
 Salname-i Devlet-i Osmaniye, sene 1276:108-110
 Salname-i Devlet, sene 1303-1301
 Salname-i Maarif, 1321-1319

2. Eserler ve Makaleler

ACUN, F., 1999.“Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne Değişme ve Süreklilik”.
 Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 24(2), ss. 155-167
 AHMET CEVDET PAŞA, 1986. Tezâkir I-IV, TTK Yayınları, Ankara, 1123s.
 AHMET LÜTFÎ, 1984. Vakanüvis Ahmet Lütfî Tarihi,9, Haz. M. Aktepe, İstanbul
 1336s.
 AKKUTAY, Ü., 1984. Enderun Mektebi, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 251s.
 AKSOY, Ö., 1968. Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme,
 İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul , 206s.
 AKYILDIZ, A., 1993. Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1839-
 1856), Eren Yayınevi, İstanbul, 360s
 AKYÜZ, Y., 1989. Türk Eğitim Tarihi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi
 Yayınları, Ankara, 543s
 ALBAYRAK, S., 1972. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kız Mekteplerinin Küşadı”,
 Diyanet Dergisi, 11(4), ss. 236-244
 ALİ Âli, 1338, Maarifte İnkılâp, Şems Matbaası, İstanbul, 39s.
 ANTEL, S.C., 1940. “Tanzimat Maarifi”, Tanzimat I, Maarif Basımevi, İstanbul ,
 ss.442-462
 ATAY, H., 1981. “Medreselerin Islahatı”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
 Dergisi, 25(2), ss. 1-43

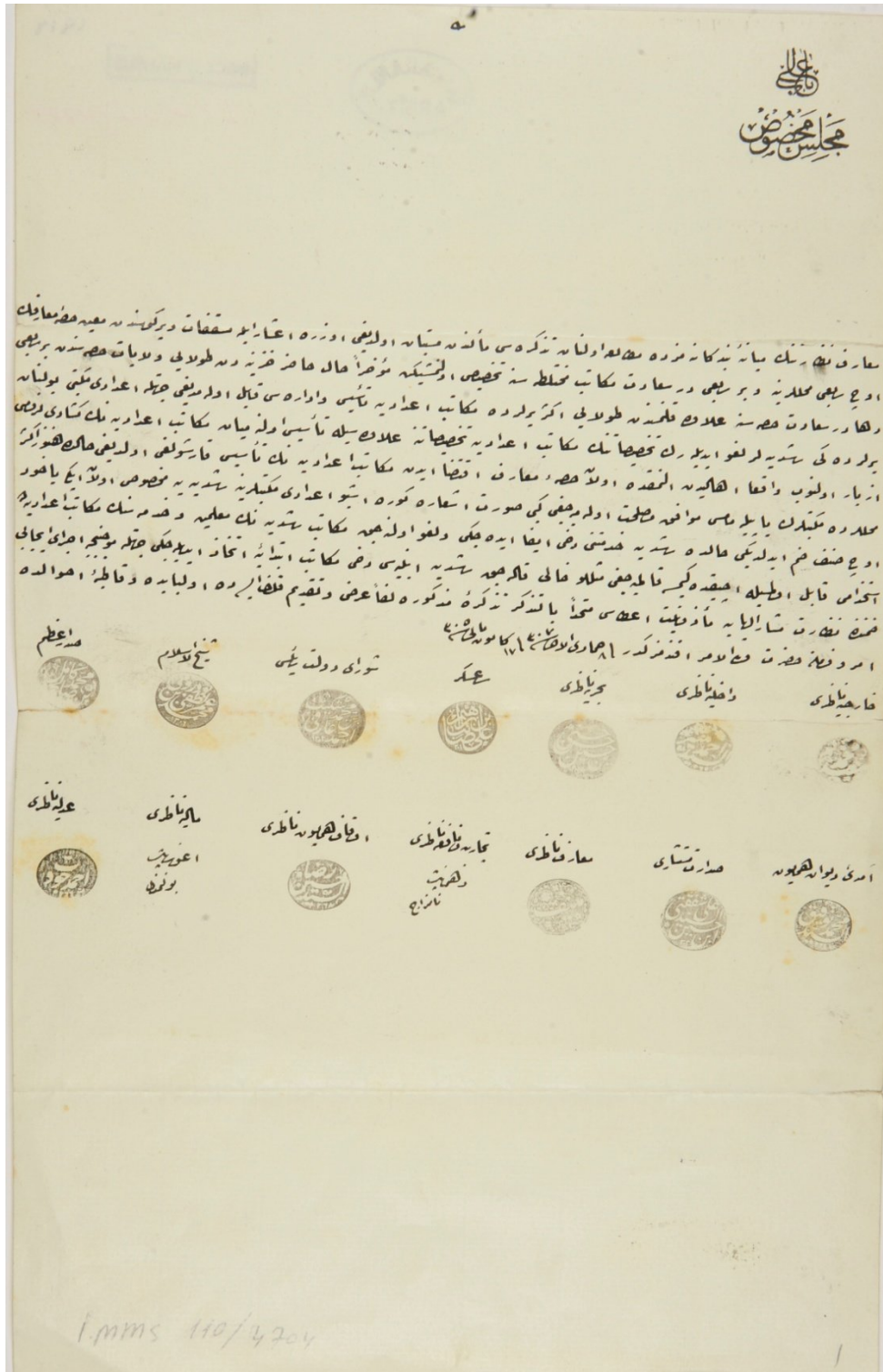
- _____, 1981. "Medreselerin Gerilemesi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 24 (2), ss. 15-56
- AYAS, N., 1948. Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi, Kuruluşlar ve Tarihçeler, MEB Yayınları, Ankara, 745s.
- AYTEKİN H., 1991. İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi, Gazi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara, 339s.
- BAYKAL, İ. H., 1953. Enderun Mektebi Tarihi, İstanbul Fethi Yayınları, İstanbul, 154s
- BERKER, A., 1945. Türkiye'de İlk Öğretim (1839-1908), MEB Yayınları, Ankara, 168s.
- BERKES, N., 1973. Türkiye'de Çağdaşlaşma, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 550s.
- BİRLER, D., 2004. Tanzimat Döneminde Ortaöğretim, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara, (yayınlanmamış)
- CELAL, S., 1331. "Maarifte Islahat", Muallimler Mecmuası, 15(8), s. 131-140
- CEVAD, M., 1338. Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı, Matbaa-ı Amire, İstanbul, 490s.
- ÇADIRCI, M. 1982. "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarık-i İlmiye'ye Dair Ceza Kanunnamesi" DTCF Yayınları Tarih Araştırmaları Dergisi, 25(14), ss.139-162
- ÇETİN, A., 2002. "Bursa'da Bir Eğitim-Öğretim Kurumu: Bursa İdadisi (1883) ve Sosyo-Kültürel Önemi". XIII. Türk Tarih Kongresi,3, Ankara ss. 785-793.
- DEVELİOĞLU, F., 1999. "İdadi" Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara, 1195s.
- DOĞAN, R.,1994. "Osmanlı'nın Son Döneminde Açılan Mekteplerde Din Dersinin Tarihi Gelişimi (1773-1923)", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 171s. (yayınlanmamış)
- DÜZENLİ, G., 1996. "Mekteb-i Sultani'den Bugüne Galatasaray Lisesi" Toplumsal Tarih Dergisi, S.16, ss.20-43
- ENGELHARDT P., 1999. Tanzimat ve Türkiye, Çev.: A. Reşat, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 512s.
- ENGİN, V., 2003. 1868'den 1923'e Mekteb-i Sultani, Galatasaraylılar Derneği Yayınları, İstanbul, 360s.
- EREN, A. C. 1994. "Tanzimat" İslam Ansiklopedisi, 2, ss. 709-764
- ERGİN, O. N., 1940. Türk Maârif Tarihi, 1-4, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1350s.
- ERGÜN, M., 1982. "II Meşrutiyet Devrinde Medreselerin Durumu ve Islah Çalışmaları", DTCF Yayınları, 30(1) ss. 59-89
- FATMA ALİYE, 1994. Cevdet Paşa ve Zamanı, Pınar Yayınevi, İstanbul, 160s.
- HAYTA, N.,-ÜNAL, U., 2010. Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara, 240s.
- İHSANOĞLU, E., 1992. "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", 150.Yılında Tanzimat, Ed.: H. Dursun YILDIZ, TTK Yayınları, Ankara, ss. 397-441
- _____, 1948: 427
- _____, 1990 "Darülfünun Tarihçesine Giriş: İlk İki Teşebbüs", Belleten, 210(54), ss. 719- 20
- _____,1993 "Darülfünun Tarihçesine Giriş (II): Üçüncü Teşebbüs: Darülfünun-ı Sultani", Belleten, 218, ss. 201-239)
- İSFENDİYAROĞLU, F., 1952. Galatasaray Tarihi, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 583s.

- KANSU, N.A., 1932. Türkiye Maarif Tarihi, I, Milliyet Matbaası, Ankara, 177s
- KARAL, E. Z., 2007. Osmanlı Tarihi, 5-7, TTK Yayınları, Ankara,
- KARASAR, N., 2009. Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramlar-İlkeler-Teknikler, Nobel Yayıncılık, Ankara, 292s.
- KOCAMANOĞLU, E., 2003. Yabancı Okullarda Din Eğitimi, Robert Kolej-Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) Örneği, Yayımlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 165s
- KOÇER, H. A., 1967. Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848-1967), Yargıçoğlu Matbaası, Ankara, 192s.
- _____, 1992. Türkiye’de Modern Eğitimin Doğusu ve Gelişimi (1773-1923), MEB Yayınları, Ankara, 273s.
- KODAMAN, B., 1999. Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, TTK Yayınları, Ankara, 181s
- KODAMAN, B.,-SAYDAM, A., 1992. “Tanzimat Devri Eğitim Sistemi”, 150. Yılında Tanzimat, Ed. : H. Dursun YILDIZ, TTK Yayınları, Ankara, ss. 475-497
- _____, 1989. “II. Abdülhamit Devrinde Eğitim”, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi Ansiklopedisi, 13, İstanbul, ss. 456-490
- KORAY E., 1959. Türkiye Tarihi Bibliyografyası (1729-1955), Maarif Basımevi, İstanbul, 699s
- KUTAY, C., 1991. Sultan Abdülaziz’in Avrupa Seyehati, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 185s.
- LEWİS, B., 1970. Modern Türkiye’nin Doğuşu, Çev.: M. Kırıtlı, TTK Yayınları, Ankara, 541s.
- MUALLİM C., 1978. Mektep ve Medrese, Haz. E. Erüz, Çınar Yayınlar, İstanbul, 184s.
- ORTAYLI İ., 2002, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İletişim Yayınları, İstanbul, 335s.
- ÖNDER, M., 1952, Konya Maarif Tarihi, Ülkü Basımevi, Konya, 94s.
- ÖZCAN, A., 1992. “Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi”, 150.Yılında Tanzimat Ed.: H. Dursun YILDIZ, TTK Yayınları, Ankara, ss. 441-475
- ÖZTÜRK, C., 2000. “İdadi”, İA, 21, İstanbul, ss. 464-466
- PAKALIN, M. Z., 1951. ”İdadi”, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü, 2, ss. 33- 34
- SAKAOĞLU, N., 1985. “Eğitim Tartışmaları”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, 2, İstanbul, ss. 479-494
- SAKAOĞLU, N., 2003. Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 402s.
- _____, 1991. Osmanlı Eğitim Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 252s.
- _____, 1994. “Rüştiyeler, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi”, 4, İstanbul, ss.274-293
- SANDIKÇIOĞLU, M., - TURAÇ F., 1968, Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultanî) 1868 1968, Gün Yayıncılık, 366s.
- SATI Bey, 1334. “ Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi” Muallim Mecmuası, 19, İstanbul, ss. 654-65
- SEYİTDANLIOĞLU, M., 1999. Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868), TTK Yayınları, Ankara, 277s.
- SOMEL, S. A., 2001 The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire (1839-1908): İslamization, Autocracy and Discipline, Leiden, 414s.

- SUNGU, İ., 1941. “Mekteb-i Maarif-i Adliye’nin Tesisi” , Tarih Vesikaları, 3(1), s.212- 225
- _____, 1943. “Galatasaray Lisesinin Kuruluşu” Belleten, 28(7), ss. 315-347
- ŞEHİSÜVAROĞLU, B., “Ali Suavi ve Galatasaray Lisesi” ,Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 9(2), ss. 37-40
- ŞİŞMAN, A., 1989. Galatasaray Sultanisi’nin Kuruluşu ve İlk Eğitim Yılları (1868-1871), Uludağ Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 89s.
- TANRIÖĞEN, A., 2009. Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Anı Yay., Ankara, 292s.
- TEKELİ, İ., 1985. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ansiklopedisi, İstanbul, ss. 460-483
- TEKELİ, İ.,- İLKİN, S., 1999. Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü, TTK Yayınları, Ankara, 221s.
- TEKİL, S., 1983. Dünden Bugüne Galatasaray (1905-1982), Arset Yayıncılık, İstanbul, 359s.
- TOPÇU, N., 1960. Türkiye’nin Maarif Davası, Hareket Yayınları, İstanbul 1960, 141s.
- UNAT, F. R., 1964. Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, MEB Yayınları, Ankara, 231s.
- UYANIK, E., 2000. II Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Eğitim Politikası ve İzmir, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 187s. (yayınlanmamış)
- ÜLKEN, H. Z., 1994. Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları, İstanbul, 496s.
- ÜNAL, U., 2008. II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştîyeleri (1897-1907), Gazi Kitpevi Yayınları, Ankara, 258s.
- ÜNAL, U., 2008. Meclis-i Kebir-i Maarif (1869-1922), TTK Yayınları, Ankara, 165s.
- WARD, J.U., 1999. “Abdülaziz’in Avrupa Seyahati”, Osmanlı, II, ss. 119-129
- YALÇIN, C. B., 1984. Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 106s.
- YALTKAYA, Ş., 1940. “Tanzimattan evvel ve sonra Medreseler”, Tanzimat I, Maarif Basımevi, İstanbul , ss. 463-467
- YOLALICI, M. E., 1999. “XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim Kurumları”, Osmanlı, 5, ss. 281-296
- YÜCEL, H. A., 1994 Türkiye’de Ortaöğretim, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 660s.
- ZENGİN, Z. S., 2003. II. Abdülhamit Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1876-1908), Baki Kitabevi, Adana, 195s
- <http://www.tdksozluk.com/s/jimnaz/>

EKLER

Ek 1

BOA, İ. MMS, 110/4704, 11 C 1307(H)

۵

اوردیقه لها بویه صفه خلوقها هیدینه استلا بویه عتانی ادرین
 مکتب طایه کیدیرک متعاقبا تویج مکافات رسک احواله پیشین
 اوتنه و عتسکه بقیه رسم ضام بولید سایه کارموای صفه خلوقها
 مکتب داره مخصوصه بقیه مدعوین مکتب اداره طر فتنه طوذر مه
 و سرت دفعه آرام ایلده بوسمه صد اعظم بر فولدی بونفیزیکی
 خارجه ناطری بر فولدی دهن عتانی کجه قدر او نوریه بویکه صفه
 بوم قویا اولوه بولسید مکتب مدعوین کجه و وکلاده بایک معارف طر
 فولدی بونفیزی رسک ضام مکتب ابراهیم بک فولدینه «وقفت
 اعظم ادره صفه بویه و مکتب اید شکر دانه سلام صورت انام
 خلوقها هیدینه لطیفه جور قدری و شکر دانه تحویل علم و کماله
 ها بویکه سایه کارموای صفه خلوقها هیدینه فیضیه اولادی ایزد
 بیدریقه اولقدی و شکر دانه لطیفه رسم مذکوره بونفیزی اوزره
 عید مدعوین اعظم جور قدری افتخار ایلده بویه ابراهیم بک رسک
 و افاده ایلیم » رسم ابتدا اولنورده اول مدبر ابراهیم بک رسک
 قضا مکتب بونفیزی فولده طر فتنه ابراهیم بک رسک صورت بویه
 مکافات آلاه شکر دانه برنجی اولوب فوضه العام اولورده اوده در مکافات
 الاله توفیق بک فولدی شکر دانه ناهه بولیم اجمیه اولوب
 مکتب طایه رسک مدعوین عتانی رسک احواله صفه خلوقها
 مکتب طایه رسک مدعوین عتانی رسک احواله صفه خلوقها
 مکتب طایه رسک مدعوین عتانی رسک احواله صفه خلوقها

Ek 3

Mekteb-i Mezkiye Binasının Bağçe ile Beraber Nezareti Umumiyesi
BOA, Y.EE.d, 404, 17 /Ş/1317 (H)

Ek 4

BOA, Y.EE. d, 404, 17 /Ş/1317 (H)

Ek 5

İkinci katta birinci sene dershanesi
BOA, Y.EE. d, 404, 17 /Ş/1317 (H)

Ek 6

BOA, Y.EE. d, 404, 17 /Ş/1317 (H)

ÖZ GEÇMİŞ

Adı – Soyadı :Sevim CEYLAN
Doğum Yeri ve Tarihi :Kayseri/01.07.1986

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi :Muğla Üniversitesi-Tarih Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi :Erciyes Üniversitesi-(yatay geçiş ile)
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarih
Anabilim Dalı
Doktora Öğrenimi :-
Bildiği Yabancı Diller :İngilizce

İş Deneyimi

Stajlar :
Projeler :-
Çalıştığı Kurumlar :
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü Arş. Gör.

İletişim

E-Posta Adresi :sevimceylan17@hotmail.com
Tel. :555 9915048
Tarih :21.05.2012